

"AMACIMIZ DEVLETİN BEKASI"

Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar

Suavi Aydın

**“AMACIMIZ DEVLETİN BEKASI”
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
DEVLET VE YURTTAŞLAR**

SUAVİ AYDIN

**TESEV
YAYINLARI**

“AMACIMIZ DEVLETİN BEKASI” DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE DEVLET VE YURTTAŞLAR

1. Baskı: Kasım 2005
2. Baskı: Mart 2006
3. Baskı: Mart 2009

ISBN 978-975-8112-62-3

TESEV YAYINLARI

Yayıma Hazırlayanlar: Koray Özdil, Duygu Güner, Serkan Yolaçan

Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra

Kapak Tasarımı: Bora Tekoğul

Basıma Hazırlayan: Myra

Basımevi: Sena Ofset

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © MART 2009

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vd.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Enstitüsü-Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür ederiz.

Teşekkür

Bu çalışmanın yürütülmesi ve yazımı sürecinde işbirliği için Aksu Bora ve İlknur Üstün'e, çeşitli sorunlarımızın halli için koşuşturan Volkan Aytar'a, araştırma, ilişki kurma, aracılık, kayıt ve bant çözümlenmesi gibi konularda yardımlarını gördüğüm Ömer Türkoğlu'na, İlker Mustafa İšoğlu'na, Turgut Karabulut'a, Alper Sezener'e, Yalçın Mergen'e, Faruk Korkmaz'a, Ahmet Yüksel'e, Önder Çakar'a ve Oktay Özel'e teşekkür ederim.

Suavi Aydın

İçindekiler

Niye Algılar ve Zihniyet Yapıları?, 6

Algılar ve Zihniyet Yapıları – Devlet Ekseni, 7

Summary, 8

Üçüncü Baskıya Önsöz, 9

Giriş, 10

- 1) Araştırmanın Konusu, Hedefi, Varsayım ve Hipotezleri, 10
- 2) Yöntem ve Teknikler, 11
Temsil Matrisinin Oluşturulması, 12
- 3) Yaklaşım, 15

Devlet Zihniyetinin Dayandığı Temeller, 26

- 1) “Göç Ülkesi”, 27
- 2) Modernleşmenin Merkezileştirici Zoru ve
Tek Parti Döneminin Yarattığı Devlet Algısı, 38
- 3) “Aydınlanmacı/Cumhuriyetçi” Zihniyet, 44
- 4) Temel Duygu: Saygı Görüntüsünde Korku, 54
- 5) Temel Duygu: Güvenlik ve “Devletsizlik” Hali, 60

Sorun Alanları, 67

- 1) Devlet-Hükümet Ayrımı ve “Zinde Güçler”: Yönetme Krizi, 67
- 2) Yargıya Güvensizlik ve “Zinde Güçler” İçinde Yargının Yeri, 84
- 3) “Kutsal Devlet”den “Derin Devlet”e, 87
- 4) Korporatizm Özlemi ve “Millî Siyaset” Fikri, 89
- 5) Genel Siyaset Algısı, 91
- 6) Siyasal Katılım Sorunu, 94
- 7) Kliyentalizmin Kavramsallaşmış Hali: “Devlet Baba”, 97

8) Ayrımcılık Duygusu, 118

Siyasal Partilere ve Oy Davranışına Göre Ayrımcılık Duygusu, 118

Alevi-Sünni Ayrımcılığına İlişkin Kanaat, 118

Dinsel İnanca Bağlı Ayrımcılık Duygusu, 118

Etnik-Kültürel Ayrımcılık Duygusu ve Bu Duyguyu Açıkça Dillendiren Tek Grup: Kürtler, 119

Sınıfsal Ayrımcılık Duygusu, 120

9) Avrupa Birliği: Umutlar ve Korkular, 120

10) Nasıl Bir Devlet?, 128

Sonuç, 130

Ek I Görüşme Yerleri ve Görüşmecilerin Özellikleri, 135

Ek II Kısaltmalar, 138

Kaynaklar, 139

Yazar Hakkında, 140

Niye Algılar ve Zihniyet Yapıları?

Değişimin rasyonelliği ima eden tek yönlü bir süreç olduğunu söyleyen modern algı artık iyice eskimiş durumda. Küresel dünyada entegrasyonun ille de Batı'ya benzemeyi değil, karşılıklı adaptasyonu ifade ettiğini idrak etmeye başladık. Bu tespit bugün toplumların sahip olduğu ayak bağlarının 'içerden' anlaşılmasına yönelik çabaları daha da anlamlı hale getiriyor.

Türkiye neredeyse üç yüz yıldır modernleşen, söz konusu adaptasyonu gerçekleştiren çevresine entegre olmaya çalışan bir ülke. Nitekim bu süre içinde ekonomik düzenden yargıya, eğitimden sosyal haklara büyük değişimler yaşandı. Ancak din özgürlüğünün eksikliğinden Kürt meselesine, latent şiddet yatkinliğinden faydacı siyasi analiz alışkanlığına uzanan farklı bir yelpaze, toplumun bazı alanlara bakış tarzının sanki hiçbir değişime uğramazcasına kendini tekrarladığını ortaya koymakta.

Dolayısıyla önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün bu çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmemeyi becerebiliyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnem devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor?

Bu sorular TESEV'de bir dizi çalışmanın tetikleyicisi oldu... Laiklik, dindarlık, milliyetçilik, aile, devlet, hak gibi kavramlar etrafında yürütülen bu çalışmalarda Türkiye toplumunun zihniyet yapısı, kendisini ve çevresini algılama biçimi, dayandığı referanslar ve bu referansların ima ettiği değer sistemi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Zihniyet değişiminin nasıl çalıştığı, ne tür kırılmalar yarattığı, bu kırılmaların ürettiği gelişmelerin nasıl rasyonalize edildiğini anlamak istedik...

Umarız ortaya çıkan tespit ve değerlendirmeler günümüz Türkiye'sinin kaotik değişim dinamiğini tanımlama ve kavrama yolunda etkili bir referans oluşturmakla kalmaz, daha kapsamlı ve derinlemesine yeni çalışmaların yapılması açısından da teşvik edici olur...

Etyen Mahçupyan

Algılar ve Zihniyet Yapıları - Devlet Eksenli

Suavi Aydın'ın “Amacımız Devletin Bekası”: Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar çalışması TESEV'in “Algılar ve Zihniyet Yapıları” dizisinin ikinci kitabı. Türkiye’de demokratikleşmenin önünde, çıkarılacak “uyum yasaları”yla, ya da “ayak direyen” bürokrasinin reformları uygulamak durumunda bırakılmasıyla halledilemeyecek kadar karmaşık, toplumsal olarak yaygın algı ve zihniyetlere dair engeller bulunduğu fikrinden yola çıkarak biçimlendirdiğimiz bu “proje öbeği,” ayrı ama ilişkili, birbirinden öğrenen ve dört başlık altında yürütülen çalışmalardan oluşuyor. Bu çerçevede daha önce Aksu Bora ve İlknur Üstün’ün “Sıcak Aile Ortamı”: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler kitabını yayımlamıştık. Ali Bayramoğlu’nun “Dindarlık-Laiklik Eksenli” ve Ferhat Kentel’in “Milliyetçilik ve Etnik Kimlik Eksenli” çalışmaları da “Algılar ve Zihniyet Yapıları” üst başlığı altında sizlere ulaşacak. Bu dört “eksen” birbirlerinden kopuk ve ayrı değil, ilişkisel bir düzlemde ele alınıyor.

Türkiye toplumunu, bilindiği ve açıklayıcı olduğu varsayılan basitleştirilmiş kalıpların ötesinde anlama çabasını ifade eden bu dizinin ikinci kitabında Suavi Aydın “devlet” eksenine bakıyor. Kitap, ya yüceltilerek kutsallaştırılan ya da her tür melanetin kaynağı olarak gösterilerek şeytanileştirilen devlet algımızın, onun anlamını ve yapısını gerçekten kavramamızın önünde engel olduğunu gösteriyor. Yurttaşların korktukları “ceberut” devlete bir taraftan da çıkar ilişkileriyle bağlandığını savunan Aydın, otoriter zihniyetin salt devlete değil, topluma da derinlemesine sirayet ettiğini ustalıklı gözler önüne seriyor. Çözümlemede, devlet-yurttaş irtibatının basit bir ezen-ezilen ilişkisiyle izah edilemeyeceği, bunun çok daha karmaşık ve çelişkili bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkıyor. Aydın’ın kitabı Türkiye’deki devlet tartışmalarını soyutluktan kurtaracak, demokratik dönüşümün önünü açacak çok önemli bir katkıyı ifade ediyor.

Volkan Aytar

Summary

The subject of this research was to analyze the mental/perception-bound roots of the passive position of citizens against the state, which constitute a fundamental obstacle on their way to becoming political subjects by blocking their political participation and intervention into political processes. This passivity may be said to stem from a special *habitus* of sorts, creating “subordinated individuals” against any forms of authority shaped through an entire process of socialization/acculturation.

The findings of the report largely confirmed two main hypotheses:

- (1) The fact that Ottoman Empire/Republic of Turkey is demographically shaped by complex, interwoven and successive waves of migration and their associated traumas is one of the main shaping factors of the state-citizen asymmetry; and,
- (2) In the popular mentality, the state and government stand as separate entities whereby the *state* is viewed as an almost “holy,” unchanging/unchangeable body whose existence is “naturalized,” while the *government* is at once a locus of more “mundane” issues ridden with petty politics, and a functional area that breeds clientelistic relations.

The findings of the report also show that the relationship between the citizen and the state is one determined by the dual expectations/requirements of *fear* and *security* whereby the state is perceived and conceptualized as a body mimicking the role of the patriarch (or in Turkish, *aille reisi*). Many citizens also view the state as a body that needs protection from “threats,” including those internal, ideological ones. In this mentality, further democratization is viewed almost as being “dangerous” before first attaining a formal increase in educational access and quality. Additionally, the report proves that such a perception and mentality of state/citizen could not be understood separate from the state’s efforts to administratively construct and continually mould its own citizens.

The report attempts to enrich our understanding of the state and authoritarianism and to do away with simplistic assumptions pitting powerless citizens against an oppressive state by aiming to show how in a far more complex reality, administratively constructed mentalities are highly internalized, functionalized and operationalized by individuals.

Üçüncü Baskıya Önsöz

TESEV için hazırlamış bulunduğum ve saha çalışmasına dayanan “Amacımız Devletin Bekası” kitabının üçüncü baskısı yapıldı. Kitabın ilk baskısı 2005 yılının Kasım ayında, ikinci baskısı ise 2006 yılının Mart ayında yapılmıştı. Bu çalışma geçen zaman içinde güncelliğinden bir şey yitirmiş değil. Bu nedenle bu baskıya, ana metne herhangi bir şey eklemekten gitmek mümkün oluyor. Zira Türkiye hâlâ demokratikleşme problemlerini aşmaya çalışıyor ve devletin merkezine monte edilmiş vesayet kurumları etki ve etkinliklerini aynı güç ve iştahla sürdürüyorlar. Demokratikleşme, en basit anlatımıyla, yurttaşın devlet karşısında “rahatlaması”, kendisinde devlet kurumlarının kendisine ve kamuya ilişkin eylem ve kararları karşısında hesap sorma gücünü bulabilmesi demek oluyor. Henüz bu rahatlama bütün topluma ve onun sivil organlarına yayılma gücüne erişebilmiş değil. Bunun arkasında, yine, bu kitabın bulguları arasında önemli bir yer tutan “pasif yurttaş” tipinin ve devlet karşısında duyulan korkunun devamlılığının yattığını düşünüyorum. Bu korkunun kırılarak yerini “medenî cesarete” bırakması, devletin bütün organ ve uzantılarıyla şeffaflaşmasına, bütün organ ve uzantıların hesap veren yapılar haline gelmesine ve bu organ ve uzantıların kimilerinin sahip olduğu görece özerkliğin ortadan kalkmasına bağlı. Ancak böylelikle devlet, toplumla bütünleşen ve toplumun kendisini yönetme iradesinin tecessüm etmiş hali olarak yeniden yapılanmış olacak. Devletin toplumla ve bireyle kurduğu tahakküm ilişkisinin bir başka boyutu da, bu tahakküm altında bireyin özgürce düşünme kabiliyetini yitirmesi ve giderek “devlet gibi” düşünmeye başlaması. Bu hal, devletle toplum arasında bir mutabakat hissi yaratmaktaysa da, bu mutabakatın sınırları, bu çalışmanın ortaya koyduğu zihniyet haritasının parametreleriyle sürekli bir çatışma halinde. Türkiye’nin siyasal tablosunu, genellikle bu çatışma halini yaratan parametreler belirliyor doğal olarak. Bu nedenle çalışmanın ortaya koyduğu bulguların güncelliği kolay kolay ortadan kalkacak gibi görünmüyor. Ancak dünyada değişen tablonun dayattığı yeni koşullar ve Türkiye’nin Batı dünyasına uyarlanma çabaları, ister istemez, yavaş da olsa, bu yolda bir değişimin yaşanmasına yol açıyor. Çalışmanın “tarihi bir belge” haline gelmesi, işte bu değişimin ivmesindeki artışa bağlı olacak. Önümüzdeki süreç, bu ivmeyi arttırmaya uğraşan güçlerle değişimin önünde durmaya çalışan güçlerin direnci arasındaki diyalektik tarafından belirlenecek gibi gözüküyor.

Suavi Aydın

Beytepe- Aralık 2008

Giriş

1) ARAŞTIRMANIN KONUSU, HEDEFİ, VARSAYIM VE HİPOTEZLERİ

Bu araştırmanın konusu, Türkiye’de devletin kahir egemenliğini meşru kılan zihniyet yapılarının ve bu egemenliğin “herşeyin önünde ve üzerinde” oluşunun zihniyet temelinde nasıl açıklandığının araştırılmasıdır. Bu çerçevede, görüşülen kişilerin demokratikleşme ve siyaset konusundaki bakış açılarının ortaya çıkarılmasına çalışılarak, araştırma bütünüünün bir zihniyet haritası oluşturmak yönündeki çabası desteklenmektedir.

Zihniyet yapısı, bu araştırmanın temel kavramıdır. Bu kavram, kişilerin hayatta karşılaştıkları durumlar karşısında takınacakları tutumları belirleyen anlamlandırma (referans) çerçevelerini oluşturan değer ve anlayışlar bütünüünü kast etmektedir. Kavram, kişinin sahip olduğu bu değer ve anlayışların hayatı anlamlandırmada ve o hayata uyarlanmada hayati bir rolü olduğu öncülünden hareketle ele alınmaktadır. Dolayısıyla zihniyet yapısı, kültürün insanın kendisini çevreleyen doğal ve toplumsal çevreye uyarlanmasını sağlayan insan-yapımı bir araç olduğu tanımından hareketle, bu uyarlanmanın anlamlandırmaya ilişkin süreçlerini içeren tinsel bir örüntü olarak anlaşılmalıdır. Bu bir anlamda kişinin zihinsel “yol haritası” ve başvuru çerçevesidir. İnsanların devletle ilişkisi de, genel olarak bu uyarlanma sürecinin dışında bir ilişkiyi gerektirmez. Devlet, insanın toplumsal çevresini oluşturan en geniş otorite ve yaptırım çerçevelerinden biridir. Özellikle yurttaşın devletin kurucu unsuru ve kuruluş sürecinde etkin bir aktör olmadığı bizim gibi toplumlarda insanlar, bu yaptırım ve otorite odağının etkisi karşısında kendisinin zarar görmeyeceği tutumları geliştirmek eğilimindedir. Bu tutum geliştirme sürecinin arkasında devlete ilişkin algılar yatar. Dolayısıyla bu algılar, büyük ölçüde kişinin devletle tarihsel ilişkisinin, şimdiki zamanda devletle karşı karşıya gelme biçimlerinin ve gelecekteki beklentilerinin bir bileşkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu tek yönlü bir süreç gibi görünmemektedir. Bu algı çerçevelerinin oluşumunda, özellikle tarihsel planda, modern devletin daha önceki devlet türleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde gelişmiş araçlarla kişilerin zihnine müdahale edebildiğini, dolayısıyla sürecin iki yönlü işlediğini varsayabiliriz. Özellikle kültürleme/toplumsallaşma sürecinin resmî safhalarında, devlet kendi hedeflerine uygun yurttaş yaratma projesine bağlı olarak, kişilerin zihinlerine müdahale edebilmiş, böylelikle algı çerçevesini oluşturan geçmişe, şimdiki zamana ve geleceğe ilişkin uyarlanmacı müdahiller yanında, önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Bu ikili süreçte araştırmanın iki temel hipotezi vardır. Bunlardan ilki, zihniyet düzleminde Türkiye’de “devlet” kavram ve algısı ile “siyaset” kavram ve algısı arasında keskin bir çizginin çizilmiş olduğudur. Bu çerçevede devlet kavramı, siyaset kurumuna ve hükümete göre çok daha soyut ve çok daha yukarıda bir yerde durmaktadır. Bu haliyle devlet, soyut ama etkisini yurttaşın üzerinde gösteren bir organdır. İkincisi, Türkiye’nin bir göç ülkesi olduğu ve bu göç sürecine ilişkin tarihsel deneyimlerin ve şimdiki halde bu sürecin yarattığı yerleşim örüntüsünün, devlet algısının şekillenmesinde önemli bir yeri olduğudur.

2) YÖNTEM VE TEKNİKLER

Bu araştırma, niteliksel bilgiye ulaşmayı hedefleyen bir düşünce yoklamasıdır. Bu yoklama, Türkiye’nin bütün bölgelerinden seçilmiş 23 merkezde, toplam 63 kişiyle yapılan derinlemesine ve açık uçlu görüşmeler üzerinden yapılmıştır¹. Araştırmanın amacı gereği, tutumları değil, büyük ölçüde değerleri anlamak esas olduğundan, sadece bazı tutumları ölçmeye yarayan ölçekler ve soru kağıdı türünde teknik araçlar kullanılmamış, bunun yerine değer dünyasına ve algılara nüfuz etmenin nispeten daha kolay olduğu derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Belirlenen görüşmeler üzerinden, anılan konuda, bir zihniyet haritasının oluşturulmasına çalışılmaktadır. Bu nedenle olabildiğince Türkiye çeşitliliğini ve farklılıklarını yansıtan bir görüşmeci profili tespit edilmeye çalışılmış, bu tespite yardımcı olacak bir temsil matrisi oluşturulmuştur. Bu matrise hâkim olan anlayış, Türkiye’yi oluşturan etnik, sınıfsal ve coğrafi çeşitliliği olabildiğince içerebilme kaygısıdır. Bu matris çerçevesinde görüşülen kişiler tesadüfidir. Dolayısıyla, herhangi bir sayısallaştırılabilir çalışmanın rastgele örneklemeden farkı yoktur. Rastgele örneklem ne derecede temsil ediciyse, burada seçilen görüşmeciler de en az onun kadar temsil edici sayılabilir.

Görüşmeler derinlemesine görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiş olup, görüşmecilerin her birinin ayrı bir hayat hikâyesi ve deneyimi olduğu gerçeğinden hareketle, belirli bir soru listesi ya da ortak bir görüşme gündemi yoktur. Görüşmecilere devlet ve siyaset hakkında genel görüşleri sorulduktan sonra, kendi özel durumuyla bağlantılı olarak, devlet aygıtlarıyla karşılaşma biçimleri, devlet zoru karşısındaki başa çıkma tarzları ve devletten beklentileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunlar, yukarıda anılan uyarlanma gereğinin ana unsurları olarak görülmüştür. Bu arada görüşmelerde yer yer devletin zihinlere ne yönde müdahale ettiğine ilişkin ipuçları da ortaya çıkmaktadır. Böylelikle devletle kurulan ilişkinin öznel ve nesnel yanları ortaya çıkarılmakta; bunun zihniyet dünyasına yansımaları görülebilmektedir. Görüşmelerde hem dijital hem de analog kayıt cihazları kullanılmış ve bunlar çözümlenerek çıktıları alınmıştır. Kayıt cihazı kullanılmasını istemeyen görüşmeci sayısı çok azdır. Görüşme sırasında kayıt cihazının ortaya çıkarabileceği olumsuz etkiler olabildiğince azaltılmaya çalışılmıştır. Burada kullanılan en etkili yol,

■ 1 Bu merkezler ve kişilerin nitelikleri için EK I’e bakınız.

görüşmeciyeye onun tanıdığı ve güvendiği bir aracı yoluyla gitmek ve araştırmanın amacını açıklıkla anlatmaktır.

Doğal olarak, bu görüşmelerde dile getirilen görüş ve kanaatlerin genel nüfus içinde ne kadar ağırlık taşıdığını ölçmek ya da bu görüş ve kanaatler içinde ana eğilimin ne olduğunu tespit etmek gibi bir iddiamız yoktur. Daha önce söylendiği gibi, bu bir zihniyet yoklamasıdır ve toplumda, ağırlıkları ne olursa olsun, devletin nasıl görüldüğüne ilişkin bir profil çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Metinde alıntılarının uzunluğu dikkat çekecektir. Ancak bu bilinçli olarak yapılmış bir tercihtir. Zira metin içinde, görüştüğümüz kişileri konuşturmaya ve onların sözlerine çok fazla müdahale etmemeye çalıştık. Bu nedenle alıntılarının boyutu büyüdü. Bunun esas nedeni, görüşmecinin “sözünü kesmemek” ve söylediklerinin bütünlüğünü bozmamak kaygısıdır. Bu “serbest” konuşturma tekniğine karşın, metine de yansıdığı gibi, belli görüş ve kanaatlerin öbeklendiği ve metin içinde buna uygun biçimde bölümlenme yapılabildiği görülecektir. İşte kastedilen zihniyet yoklamasının başarısı buradan ölçülebilecek ve bu düşünce öbekleri etrafında söz konusu zihniyet haritasının ana hatları ortaya çıkmış olacaktır. Alıntılar içinde köşeli parantez içinde italik olarak verilmiş olan ifadeler, bizim soru veya kısmî açıklamalar biçiminde yaptığımız müdahalelerdir, ancak bunlar çok sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

Metin içinde görüşmelerden yapılan alıntılarının ya da göndermelerin görüşmecilerle ilişkilendirilmesi, alıntı ve göndermelerden önce görüşme yapılan yer ve görüşmecinin numarası parantez içinde verilerek gösterilmiştir. Bu göndermeler EK I’deki listeye karşılaştırılarak, görüşmecilerin toplumsal, kültürel ve siyasal nitelikleriyle ilişki kurmak mümkündür. Metinde kullanılan kısaltmalar ise EK II’de bulunabilir.

TEMSİL MATRİSİNİN OLUŞTURULMASI

Matrisin oluşturulmasında dört ölçüte dikkat edilmiştir. Bunlar, 1) etnografik/etnik çeşitlilik, 2) sınıfsal çeşitlilik, 3) coğrafi çeşitlilik, 4) toplumsal çeşitlilik. Etnografik/etnik çeşitlilik ölçütü, Türkiye’nin bir “göç ülkesi” olmasından hareketle, bu durumun devletin algılanma biçimi üzerinde önemli bir etki yarattığı varsayımına dayanılarak kullanılmaktadır. Türkiye’nin bir ulus-devlet haline gelme sürecinde başvuru alan “Türkleştirme” projesinin de hem göçmenler hem de Anadolu’nun tarihsel etnik grupları üzerinde devlet zihniyeti haritasının önemli parçalarını oluşturacak yapıların teşekkülünden sorumlu olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye etnik çeşitliliğinin yanı sıra, coğrafyaya bağlı olarak oluşmuş farklı kültürel nişlerin çeşitliliğine de sahiptir. Bu durum, “etnografik çeşitlilik” kavramıyla değerlendirilmiştir. İktisadî-sınıfsal çeşitlilik ölçütü çerçevesinde, görüşmeciler çeşitli sınıfları ve sosyo-ekonomik grupları temsil edecek şekilde belirlenmeye çalışılmıştır. Coğrafi çeşitlilik, Türkiye’nin önemli bir gerçeğidir. Türkiye geniş sahaya yayılan bir ülke olarak, çeşitli coğrafyalarda çeşitli sosyal/kültürel uyarlanma biçimlerini barındırmaktadır.

Ancak hızlı modernleşme süreci, bu farklılaşmayı giderek benzeştirmekte ve diğer unsurların zihniyet yapıları üzerindeki etkisi, buna bağlı olarak artmaktadır. Buna karşılık, kabaca tarımcıendüstriyel, içe dönük (kapalı)-dışa açık bölgeler arasında belirli bir ayırım hâlâ görülebilmektedir. Toplumsal çeşitlilik ölçütü ise, esas olarak köylü-kentli, genç-yaşlı, kadın-erkek, dinsel duyarlılık ve tercihler gibi toplumsal kategorilerin temsiline yöneliktir. Bu temsil boyutunda araştırma açısından zayıf kalan alan, cinsiyet alanı olmuştur. Zira özellikle “geleneksel” bölgelerde kadınlarla görüşmek zor olmakta, ayrıca kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hâkim olduğu yerlerde kadınlar devlet ve siyasetle ilgili konularda konuşmaktan kaçınmaktadır. Bunun üç istisnası ortaya çıkmıştır. Birincisi, bir köyde saygı gören ve konuşmaktan çekinmeyen yaşlı bir kadındır. İkincisi orta büyüklükte ve bölge merkezi niteliğindeki bir kentte sivil toplum örgütlerinde görev alan aktif-çalışan bir kadın, üçüncüsü ise büyük bir kentte yüksek öğrenim görmüş, serbest meslek sahibi ve ikinci kez yüksek öğrenime devam eden orta yaşlarda bir başka kadındır. Toplumsal cinsiyet rolleriyle otorite arasındaki ilişkinin irdelenmesi açısından ortaya çıkan bu zaafın, projenin cinsiyet rolleri ve ataerkillik araştırması tarafından kapatılacağı varsayılmaktadır.

İstanbul ve Ankara'nın görüşme yapılan yerler arasında yer almaması bilinçli bir tercihtir. Zira bu büyük ve kozmopolik kentlerde görüşülecek kişilerin temsil yeteneği, o büyük nüfusla karşılaştırıldığında diğer yerlere göre daha zayıf olacak, rasgele görüşmecisi seçimindeki isabet düşecektir. Onun yerine nüfusu göçle oluşmuş bu kentlerin insan kaynağı olan, yukarıda anılan ölçütler bakımından nitelikleri belirgin olan köy, kasaba ve küçük kentler tercih edilmiştir.

Görüşme yapılan yerlerin toplumsal, iktisadî ve kültürel özellikleri şöyle sıralanabilir:

Adana, Ceyhan, Çevretepe köyü: Arnavut kökenlilerin oturduğu zengin tarımcı köyü

Adana, Ceyhan, Gölovası köyü: Kısmen tarımcıların kısmen de balıkçıların oturduğu sanayileşme baskısı altında kalmış köy.

Adana, Ceyhan, Kurtpınarı beldesi: Muhacirler ve Yörükler tarafından iskân edilmiş tarımcı beldesi. Burada görüştüğümüz Yörük, Kurtpınarı mahallesindedir.

Adana, Ceyhan, Turunçlu köyü: Girit göçmenlerinin kurduğu zengin tarımcı köyü.

Afyon, Emirdağ, Hisarköy: Bulgaristan muhacirlerinin kurduğu, tarımsal faaliyetin çok azaldığı ve büyük ölçüde sadece yaşlıların oturduğu, iktisadî üretkenlikten kopmuş İç Anadolu köyü. Köy halkı oldukça dindardır.

Afyon, Emirdağ, Karacalar köyü: Nüfusunun büyük bölümü yurtdışında işçi olarak çalışan, Türkmenler ve Yerlilerden oluşmuş İç Anadolu köyü. Köyde senkretik bir tarikat olan Hak Halilî dergâhı bulunmakta ve dergâhın postnişini bu köyde yaşamaktadır.

Amasya, Gümüşhacıköy kasabası: İç Anadolu ile Orta Karadeniz arasındaki geçiş

bölgesinde, kırsal bir hinterlanda hitap eden, Alevi ve Sünni nüfusun karışık olarak bulunduğu orta büyüklükteki tarım kasabası.

Bursa, Merkez: Marmara bölgesinde hızla büyümüş kozmopolit sanayi kenti. Ağırlıklı nüfusu muhacirlerden oluşmakta. Görüşmecilerimiz de muhacir.

Diyarbakır, Merkez: Ağırlıklı nüfusu Kürt kökenlilerden oluşan, Güneydoğu Anadolu bölgesinin kentsel merkezi. Buradaki görüşmeciler din adamlarından seçilmiştir. Görüşmecilerden birisi Rufaî'lerin kentteki önde gelen isimlerinden biridir.

Edirne, Merkez: Trakya bölgesinin orta büyüklükteki kentsel merkezi ve sınır kenti.

Çingenelerin en kalabalık olarak bulunduğu kentlerden birisi.

Eskişehir, Merkez: İç Anadolu'da hızla büyüyen sanayi kenti.

Gaziantep, Islahiye: Gaziantep'in sınır kasabası. 19. yüzyılda isyan eden Kürt ve Yörük göçerleri iskân etmek için kurulmuş bu kasaba bugün tarımsal bir hinterlanda hitap etmekte ve kozmopolit bir nüfus barındırmaktadır.

İzmir, Merkez: Ege bölgesinin kozmopolit büyük sanayi ve liman kenti.

Kahramanmaraş, Göksun, Keklikoluk köyü: Alevi-Kürt kökenli yurttaşların yaşadığı, iktisadî etkinliğin çok sınırlı olduğu, Doğu Anadolu ile Akdeniz bölgesi arasında geçiş alanında yer alan dağ köyü. Nüfusunun büyük bölümü köy dışında, büyük kentlerde ve yurtdışında bulunmaktadır. Yaz aylarında köy nüfusunun tatile gelenler ve emekliler teşkil etmektedir.

Kayseri, Sarız, Doğankonak: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Erzurum'dan göç eden "Dadaş"ların yaşadığı yoksul tarımcı köyü.

Kayseri, Sarız, Karakoyunlu köyü: Çerkes kökenli yurttaşların yaşadığı ve ana iktisadî etkinliğin hayvancılık olduğu dağ köyü. Köy, Akdeniz ile Doğu Anadolu arasındaki geçiş zonundadır.

Kayseri, Sarız, Kemer: Temel geçim etkinliğinin tarım olduğu Afşar köyü.

Kayseri, Sarız, Yörükler: Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde kışlayan ve yazları Sarız'ın yaylalarına çıkan göçer-hayvancılar. Çadırda yaşamaktadırlar.

Nevşehir, Ürgüp: Geçimi büyük ölçüde turizme dayanan İç Anadolu kasabası.

Ordu, Merkez: Gürcü kökenlilerle Türkmen kökenli Türklerin karışık olarak yaşadığı ve tarımsal hinterlanda hitap eden orta büyüklükteki Karadeniz kıyı kenti.

Ordu, Perşembe: Gürcü kökenlilerle ve Türklerin karışık olarak yaşadığı ve tarımsal hinterlanda hitap eden Karadeniz kıyı kasabası.

Tokat, Merkez: İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz geçiş bölgesinde, Sünni ve Alevi nüfusun birarada yaşadığı, büyük ölçüde tarımsal hinterlanddan beslenen orta büyüklükte kent.

Samsun, Bafra: Zengin tarımsal hinterlandın merkezinde yer alan, kıyıda bulunmayan Karadeniz ova kenti.

3) YAKLAŞIM

Bir toplumun devlet algısı ve toplumun bu algıya dayanan devlete ilişkin zihniyet örüntüsü, o toplumun tarihsel geçmişinden ve o devletin teşekkül biçiminden ayrı düşünülemez. Devletlerin teşekkül biçimi, “erken devlet”ten bu tarafa, esas olarak başta göçebe-tarımcı ikilemine, sonra ticaret ağlarının ve deniz yollarının denetlenmesine, fetih ya da sömürgeleştirme yoluyla elde edilen artık-değerin aktarım örgütlenmesine, son olarak da endüstrileşmenin yarattığı gücün doğurduğu zenginliklerin denetlenmesine bağlı olarak farklı farklı tezahürler göstermiştir. Bütün bu süreçlerin ortak paydasında ise kaynakların denetlenmesi, ekonominin istikrarı ve ekonominin ve onun temelinde yatan kaynakların korunması için ortaya çıkan maliyetlerin giderilmesi için devlet odağına düzenli bir gelirin akışı ve gelirin bu akışın odağında yer alan güçlerin elinde toplanması, büyüyen zenginliğin denetlenmesi ve bu birikimin meşrulaştırılması meseleleri yatmaktadır.

Bu şekilde bakıldığında belirli bir devlet tanımına ulaşabiliriz. Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde, sözel ya da kayda geçirilmiş norm, kural ve değerler aracılığıyla ya da gerekirse güç kullanarak, uyruk veya yurttaş sıfatıyla tanımlanan insanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı denetim kuran ve bu denetimi meşru sayılan araçlar yoluyla kullanan, bu kişiler üzerinde tanımlanmış haklara (hükümlerliğe) sahip ve aynı zamanda bu kişilere karşı belirli ödevleri olan, siyasal varlığı kendi dışındaki siyasal varlıklar tarafından tanınan, iktidar ve zor kullanma tekeline sahip en üst yönetim aygıtıdır. Devletin üç işlevi tanımlanmıştır: 1) Üretim araçlarının ve üreticilerin korunması ve gelişmesi için gerekli koşulların sağlanması; 2) üretim ilişkilerinin korunması ve gelişmesinin sağlanması; 3) devlet aygıtının güçlü tutulması ve devletin toplumun sürekli bir biçimde üstünde yer almasının sağlanması. Bu işlevlerden de anlaşılacağı gibi, devlet aygıtı ile üretim arasında doğrudan bir ilişki ve karşılıklı ihtiyaç söz konusudur. Bu nedenle tarihte ilk devlet biçimlerinin ortaya çıkması, tarım devrimini izleyen gelişkin bir aşamayı beklemiştir. Tarımın başlangıç aşamalarına ait üretim şekilleri, devletin oluşması için gereken koşulları yaratamamıştır. Günümüz çapa tarımı ve avcılar üzerine yapılan araştırmalar, besin üretimine aktif olarak katılan nüfusun yüksek oranı nedeniyle (nüfusun üçte ikisinin bilfiil çalışması gerekmektedir) bu toplumların geniş ölçekli örgütlenmelere girişemeyeceğini, bir devlet kuramayacakları gibi bir devlet sisteminin parçası da olamayacağını göstermiştir.

Benzer biçimde İskandinavya'nın kuzeyinde geyik üreticiliği ile geçinen Lap toplumu da devlet kuramamıştır. Devlet kurmaya yönelik karmaşık örgütlenme biçimine ve üretimsel artığın çok sayıda insanın geçim etkinliği dışında yer alan etkinlikleri destekleyebilecek seviyelere ulaşmasını sağlayan tarım teknolojilerine sahip “büyük gelenek”ler arasında Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma, İran, Hitit, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devletleri sayılmaktadır. Zira devletin birinci ve ikinci işlevleri,

geçim etkinliği dışında uğraşları üstlenen çok sayıda uzmanlaşmış kişinin ve bilhassa askerlik kurumunun varlığını gerektirir. Bu uzmanlaşmış kişilerin ve askerlerin finansmanı için devlet aygıtı, vergi veya haraç biçiminde tarımsal üretimden artığı çekecek mekanizmalardan yararlanır. Bu mekanizmalar, devletin üçüncü işlevini gerektirir ve pekiştirir. Bu işlev, devleti başlı başına bir zor aygıtı haline sokmaktadır. Şu halde bu işlevleri yerine getirmek için devletin dört temel kurumdan oluştuğu söylenebilir: 1) Belirli bir toprak üzerinde hükümlerlik ve bu toprakta yaşayan insanlar üzerinde varsayımsal ve ideolojik hâkimiyet, 2) hukuk, 3) güvenlik ve zor aygıtları (ordu, polis, milis vs.), 4) maliye (üretimden artığı çekme mekanizmaları). Bu dört kurum, erken devlet biçimlerinde askerlerin ve din adamlarının da içinde bulunduğu ve yöneticiseçkinlerden oluşan, bu haliyle de modern hükümetlerin yerini tutan saray örgütlenmesi tarafından bütünleştirilmekte; çoğu zaman yönetici kendi şahsında askerî ve dinsel ödevleri birleştirebilmekte ve yönetici-seçkinlerle teba arasında akışkan bir toplumsal hareketlilik bulunmamaktaydı. Birinci kurum, büyük ölçüde devlet aygıtının hâkimiyet alanını oluşturan taşraya atadığı memurlar veya aristokratlar ile ideolojik aygıtın (bu genellikle dindir, modern devlette bu özgül bir ideoloji olur) taşradaki temsilcilerinden oluşur. Modern devlette eğitim kurumları bu ideolojik işlevi üstlenmektedir. Böylelikle hem taşranın denetimi elde edilmiş hem de devletin bekası ve bu bekanın en önemli unsurlarından olan artığın çekilmesine ilişkin rıza çerçevesi sağlanmış olur. Rızanın kaybolduğu ve bekanın tehlikeye girdiği durumlarda devletin üçüncü kurumu, yani güvenlik ve zor aygıtları devreye girecektir. Güvenlik ve zor aygıtları, aynı zamanda, üretim araçlarının, üreticilerin ve üretim ilişkilerinin korunmasını da üstlenmiştir. Üretim araçlarının, üreticilerin ve üretim ilişkilerinin korunmasına yönelik düzenleyici kurum, hukuktur. Zor aygıtları, hukukun uygulanmasını sağlar. Bu anlamda devletin ayırdedici yönü, zor kullanma yetkisinin meşruluğundadır. Zor kullanma yetkisinin meşruluğunu koruyan en önemli ilke, ideal olarak zor aygıtlarının hukukla bağlı oluşudur. Ancak devletin nasıl tanımlandığına ve toplumsal örgütlenme içinde nereye konduğuna bağlı olarak otorite-hukuk-zor kullanma ilişkisinde gevşemeler, keyflikler görülebilmektedir. Bu kurumsal ilişkiler çerçevesinde “hukuk dairesi” tamamlanır ve bu daire “adalet mülkün temelidir” sözünde ifadesini bulur. Devletin zor kullanma yetkisinin meşruluğuna işaret eden bir başka söz, “ya devlet başa, ya kuzgun leşe” sözüdür.

Rızanın temini ve zor kullanımının meşruiyeti, ideolojik boyutun unsurlarıdır. Rıza ve zorun meşruiyeti, devletin ve unsurlarının hükümlerliğini kabul etmek bakımından rıza gösterecek olan ve yukarıda anılan koşulların bozulması durumunda aynı aygıtın zor kullanımını meşru bulacak olan kitle, yani teba veya yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyle biçimlenecektir. Burada karşılıklı bir ilişki söz konusu olduğu gibi, devlete ilişkin algıların mahiyeti bu biçimlenmede en güçlü rolü oynayacaktır. Devlete ilişkin algıların oluşumunda ise devletin teba veya yurttaş üzerinde bıraktığı izlenim, devletin tarihsel olarak yapıp-ettikleri ve bu süreçte tebanın ya da

yurttaşların etkinlik ölçüsü ve katılım düzeyi etkili olmaktadır. Zihniyet dediğimiz olgu böyle şekillenir. Zihniyet, bir taraftan devlet aygıtının yapıp-etmelerinin, öte yanda sivil kişilerin algısının bulunduğu ikili bir süreçte,

- 1) devletin nasıl oluştuğu,
- 2) devletin karar verici unsurlarının teba veya yurttaşı nasıl görüp algıladığı ve ondan neler beklediği,
- 3) tebaa veya yurttaşın, “devlet” olarak gördüğü örgütlenmenin yapıp-etmelerini nasıl yorumladığı ve nasıl davranırsa bu aygıtın ona nasıl cevap vereceğine ilişkin algısı,
- 4) devlet aygıtıyla tebaa veya yurttaş arasındaki mesafe, yani sivilin devlet karşısındaki konumu

tarafından belirlenir. Dolayısıyla zihniyet, özsel bir yapı değil tarihsel bir sonuçtur. Bu tarih, kişilerin devletle girdiği ilişkinin biçimini belirler. Söz konusu ilişki ve etkileşim biçimi ise zihniyeti yapılandırır.

Bu çerçevede en tartışmalı kavramlardan birisi, söyleleşen “devlet geleneği” kavramıdır. Devlet geleneği söylemi, metafizik bir alan yaratarak bugünkü devlet yapısının bütün yapıp-etmelerinin, konumunun ve hiyerarşik yapısının köklerini, bugünkü devlet biçiminin ait olmadığı zamanlarda ve ait olmadığı bağlamlarda bulan, Weberci patrimonyalist devlet yaklaşımından esinlenir². Dolayısıyla bu yapının bugüne yaklaştıkça berraklaşan tarihsel ve toplumsal kaynakları gözden kaçar. Bu çalışma, bir anlamda bu kaynakların açığa çıkarılması bakımından da değerlendirilebilecek bir deneme olarak yorumlanabilir. Zira bugün Türkiye’de yaşayan insanların deneyimleri, uzak geçmişte aranan bir “devlet geleneği”nin dirençli varlığından çok, yakın geçmişte vuku bulan etkileşimlerin sonuçlarına işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de “devlet sorunu”, “patrimonyal Osmanlı geleneği”nin yapılandırdığı yönetim ve iktidar-insan ilişkisi üslubu yerine, 19. yüzyıldan itibaren yerleşikleşen Batı tipi bir merkezî devlet modeli içinde kendisine yer arayan yönetim üslubu ile o tarihten itibaren bu coğrafyanın yaşadığı gerilimlerden edinilen deneyimlerin (“derslerin”) bu üsluba sinen etkilerinden devşirilmiş bir siyasal kültürün ürünüdür.

Bu çerçevede, eğer bu soruna yakından bakılacaksa, Tanzimat’dan sonra olan-bitene ve kurumsallaşmalara yönelmek yerinde olacaktır. Meselenin bir Doğu-Batı

2 “Devlet” kavramının Osmanlı retoriğine girişi bile görece yenidir. Devlet-i Osmaniye’den bahsedilmeye başlanması için 17. yüzyılın beklenmesi gerekmiştir. 17. yüzyıla kadar yazılmış belli başlı kroniklerde “devlet” terimine rastlanmaz; kullanılan kavramlar genellikle “Memâlik-i Osmaniye”, “Âl-i Osman”, “Diyâr-ı Rûm” ve “Memâlik-i Rûm” gibi, hanedana ya da coğrafyaya izafe edilmiştir. Burada soyut bir devlet fikri yerine, tasarruf edilen mülk o mülke sahip olan ailenin simgelediği bir egemenlik anlayışı söz konusudur. Bkz. Christoph K. Neumann, “Devletin Adı Yok - Bir Amblemin Okunması”, Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı), Yaz 1999; Yusuf Oğuzoğlu, Osmanlı Devlet Anlayışı, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, ss. 11-12.

problemi olmadığını anlamak için yakın tarihe bakmak öğretici olacaktır. Devletin kendi doğrudan varlığını “taşra”da göstermeye başlamasını Tanzimat’tan sonraki gelişmelerle irtibatlandırmak doğru olduğu gibi, bugün bizim “devlet” olarak tanıdığımız kurumların büyük çoğunluğunun II. Abdülhamid döneminde inşa olmaya başladığı bir sır değildir. Bu gelişmeler, yönetilen insan üzerinde devletin dolaylı varlığı yerine doğrudan etkisinin ikame olmaya başlamasıyla, daha önce görülmeyen tasarrufların, kurumların, yönetici-insan ilişkilerinin, yeni bir siyasal kültürün ve bunlara bağlı olarak yeni bir devlet zihniyetinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun sürekli toprak kaybederek küçülmesi, bugün “zinde güçler” diye tanımlanan “kurtarıcı” ve “koruyucu”ların aktif hale gelmesini, daha doğru bir deyişle İmparatorluğun (yani devletin) sahibi olan hanedan ve onun yakın bürokrasisinin yerini, onların dışında ortaya çıkan, hatta bu süreçte onlara yabancılaşan, askerî ve sivil bir bürokrasinin almasını sağlamıştı. Söz konusu oluşumun devletin mutlak hakimiyeti yolundaki en önemli hamlesi 1908 Meşrutiyet Devrimi ile ortaya çıkan İttihat-Terakki iktidarının 1913’e kadar kendisini itkidarda tamamen konsolide ettiği süreçtir. Bu süreçte devlet ve onun varlığının korunması, her türlü meselenin fevkinde bir önem kazanmış ve daha önemlisi bu yolda kurumlar ve teamüller oluşmuştur. Cumhuriyet’i kuranların İttihat-Terakki kadroları içinden çıktığını unutmamak gerekir. Mareşal Fevzi Çakmak’ın yıllarca, güvenlik ve savunma endişeleriyle Erzurum ve Kars’a, Antalya ve Trabzon’a demiryolu yapılmasını engellediği unutulmamalıdır. Bu örnekte görüldüğü gibi, devletin korunması ya da devletin güvenliği, daima insanın ve onun ihtiyaçlarının önünde tanımlanmıştır.

Öte yandan bu kadronun dönemin güçlü devlet modeli Almanya’dan ve onun devlet idealinden etkilendiği de açıktır. Türkiye’nin 20. yüzyıldaki kaderine hâkim olan kadroların büyük bölümünün kara ordusunun içinden çıktığı ve bu kadroların yetiştirilmesinde Alman hocaların ve komutanların büyük etkisinin bulunduğu da düşünülürse, Türkiye’de modern devlet modelinin ilham kaynağı da ortaya çıkar. 1908’deki Anayasa Devrimi’ni yapan ve İttihat-Terakki’ye egemen olan kadro, Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında yetişmiştir. Bu kadronun askerî okullarda ve kıtalardaki Alman hocaları ve meslektaşları, onlarda güçlü bir hayranlık uyandırmakla kalmamış, devlet ve ordu modeline ilişkin güçlü bir izlenim ve kararlılık da yaratmıştır. Daha 1880’den başlayarak Osmanlı ordusunda düzenli biçimde Alman uzmanlar görev almaya başlamıştı. 1885’ten itibaren eğitim için Almanya’ya subay gönderilmeye başlandı. Orduda von der Goltz Paşa eliyle uygulanan Alman tarzı eğitim ve doktrin, 1908 döneminin İttihatçılarındaki derin bir Alman hayranlığını yerleştiren esas etken oldu³. Alman devlet anlayışı pratik,

■ 3 İ. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, ss. 73-86.

işlevsel ve militerdi; bu yüzden 1908'in genç İttihatçılarınca "snop" bulunan ve bir türlü çözüme yürüyemeyen büyük oranda sivillerden oluşmuş ilk İttihatçı kadrolarının Fransız ve Anglosakson kaynaklı kuramsal tartışmaları çoktan bir kenara atılmıştı. Bunun yanısıra 1903 Münzterg Anlaşması ile Makedonya'ya yerleşen Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturya ve Rus Jandarma kuvvetleriyle birlikte çalışan ve görev bölgesi nedeniyle işbirliği yapan 3. Ordu subayları, hem bu ordulara mensup subaylarla aralarındaki refah farkından etkileniyor hem de bu kanalla yeni fikirlerle tanışıyordu. Örneğin Enver Paşa, Üsküp'te konuşlanmış olan Avusturyalı subaylardan hem askerî taktik hem de Almanca öğrenme fırsatı bulmuştu. Bir de 1908'de Reval'de Rus Çarı II. Nikolai ile Britanya Kralı VII. Edward arasında yapılan gizli görüşmede iki ülkenin Makedonya sorununu çözmek için doğrudan müdahale etmeyi planlamaları, ama bu görüşmeye Alman Kayzerinin katılmamış olması, Makedonya'daki subaylar arasında müdahale fikrini pekiştirmiş ve Almanya'ya duyulan sempatiyi güçlendirmişti⁴. Bu koşullar altında ortaya çıkan 1908 Meşrutiyet hareketi, Fransız ve İngilizlerin zannettiği gibi Avrupa'da sürgünde bulunan, dolayısıyla tanıdıkları ve etki altına alabileceklerini sandıkları Osmanlılar tarafından değil,⁵ Almanya'ya sempati duyan, Avrupa'daki sürgün Osmanlı aydınlarıyla sadece Abdülhamid karşıtlığı konusunda birleşen, bu temel tavır dışında onlardan bağımsız hareket eden ve düşünen pratisyen subay ve bürokratlar tarafından yapılmıştı. Alman Kayzeri 1908 İhtilâlini şu sözlerle değerlendirmişti⁶:

İhtilâl Paris ya da Londra'ya da "Jön-Türkler" tarafından değil, ordu tarafından ve de "Alman subayları" olarak bilinen, Almanya'da eğitim görmüş Türk askerleri tarafından yapılmıştır. Herşeyi denetim altına almış bu subaylar kesinlikle Alman dostudurlar. Ayrıca Ziya Gökalp'ın bütün bu kadrolara ilham veren sosyolojisindeki (hars-medeniyet ayrımı gibi) kritik unsurların, büyük ölçüde Alman düşüncesinin etkisi altında biçimlendiği söylenebilir. Üstelik, sanıldığı aksine Alman etkisi Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet ordusu da kuruluş, eğitim ve sistem açısından Prusya askerî yapısını benimsemiştir. Bu süreçte işsiz Alman subayların bir kısmının kişisel sözleşmelerle Türk Harp Akademisi'nde görev almalarını sağlanmış, 1933 yılına kadar bu subayların sayısı giderek artış kaydetmişti⁷. Alman subayların 1934-1939 yılları arasında Türk subaylarını etkilemek konusunda çok başarılı oldukları söylenmektedir. General Mittelberger, anılarında Harp Akademisi'nin 1939 yılında tamamen Alman ilke ve deneyimlerine göre çalıştığını; Türk ordusunun, Alman yöntemlerine göre yetiştirildiğini yazmaktaydı⁸. Bunun gibi, Afet İnan'ın kaleme aldığı ve fikir babalığı Atatürk'e atfedilen Medeni Bilgiler kitabının büyük ölçüde Mareşal

4 F. Ahmad, *F. İttihat ve Terakki, 1908-1914* (çev. Nuran Yavuz), İstanbul 1984, Kaynak Yayınları, s. 19-20; Ortaylı, aynı yer, ss. 73-86.

5 Ahmad, aynı yer, s. 21.

6 E. E. Ramsaur, Jr., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (çev. N. Ülken), İstanbul, Sander Yayınları, 1972, s.136-7, s. 166.

7 Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri, 1923-1945*, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1993, ss. 63-65.

8 aynı yer, s. 95.

von der Goltz'un Millet-i Müsellaha'sından iktibas edildiği Hasan Ünder tarafından gösterilmiştir⁹. General Emir Erkilet, von der Goltz Paşa'dan itibaren Türk ordusunda hizmet etmiş olan bütün kadroların, sadece askerî alandaki bilgi ve becerilerini aktarmakla ve bu alanda hayranlık kazanmakla kalmadığını, Alman dil ve kültürünün de yayılmasını sağladıklarını söyler¹⁰.

Bu kanallarla kurucu kadroları etkisi altında bırakan Alman militarizmi ve devlet anlayışı, sadece bir ulus-devletin gerekliliğine vurgu yapması bakımından değil, öte yandan devletin bekası ile varlık sorunu arasında çok sıkı bir ilişki kurması bakımından da yakın tarihimizi aydınlatıcı bir nitelik taşır. Böyle bir devlet, "millet" olarak tanımlanan insan topluluğunu var eden değerleri garanti altına aldığı, başka bir deyişle "millet" in varlık koşulu olduğu için bir zorunluluktur ve bu açıdan "millet" ten önce gelir. Üstelik bu modelin ortaya çıktığı çağ, devletin millete mensup kişilerin kültürel, toplumsal ve siyasal niteliklerini belirleme iddiasına koşut olarak, devletin bu iddiaları gerçekleştirebilecek bir güçle donanmış olduğu bir çağdır. Devletin iddialarını hayata geçirme gücünü meşrulaştıran "kültür birliği" hedefi ise, "tek tip yurttaş" yaratmak, yani tek ve aynı kültürü paylaşan ve sadece bu kültürle kültürlenmiş bir yurttaşla sahip olma yönündeki azmini temsil etmektedir. Bunun için, ulus-devletler için standart bir ulusal dil, standart bir eğitim-öğretim sistemi ve devletle yurttaşın bağıni kuracak "yeni kutsallar" arayışı ile bunların bütün yurttaşlara benimsetilmesi önemlidir. Bu yeni kutsallar hiyerarşisinin tepesinde ise, bu kutsalların ideolojik desteğindeki "kutsal devlet" idesi yer almaktadır. Türkiye'de yakın tarihin ciddi beşerî trajedilere yol açan toprak kayıplarıyla bu kayıplara son verme iradesi, bu kayıpları durdurmanın ancak "güçlü bir devlet" le mümkün olacağı düşüncesine dayanarak, devlete atfedilen kutsallığı daha da pekiştiren tarihsel bir etken olmuştur. Bu koşullarda "milletin varoluş" kaygısını o devletin bekasıyla ilişkilendirmek ve devletin bekası için –hukuk dışı da olsa- her türlü eylemi meşru saymak kolaylaşmaktadır¹¹.

19. yüzyılda yerleşikleşen ve sadece Almanya'yı değil, geç ulus-devletlerin pek çoğunu etkisi altına alan bu devlet idesinde devlet, en başta, tarihsel olayların bir sonucu değil, nedeni kendi içinde bulunan bir varoluş olarak tarihsel kuvvetlerin yaratıcısı olan "kendi içinde bir sonuç" tur. Bu noktada Alman tarihçilerinin Fransız ve İngilizlerden farkı, siyasal geleneklerine bakış noktasındadır. Onların devlet kavramı, bu bakımdan toplumun öncüleri olarak görülen kültürlü, mülk sahibi orta sınıflara değer verilmekle birlikte aristokratik ve bürokratik bir ağırlık taşımaktadır. Onlara göre devlet Michelet'in anlayışındaki gibi ne bir ulustur ne de Britanya

9 Bkz. Hasan Ünder, "Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, 192, Aralık 1999; Hasan Ünder, "Kemalizmdeki Spartan Öğeler", *Tarih ve Toplum*, 206, Şubat 2001.

10 H. Emir Erkilet, "Türk-Alman Münâsebetleri", *Son Posta*, 30.4.1939, s. 7.

11 Bazı yazarların Sevr Paranoyası" adını verdikleri psiko-sosyal durumun bugüne kadar güçlü bir biçimde ayakta kalabilmesinin altında yatan ilişki de budur.

anlamında parlamenter kurumların tarihine yayılmıştır; Fransız ve Britanyalı meslektaşlarına nazaran hükümet ile yönetilen arasında çok daha keskin bir ayırım koymaktadırlar. Ranke'nin sözleriyle, “devleti ve toplumu nasıl tanımlayacağımız mesele değildir, otorite ile teba arasında, yönetilen kütle ile az sayıdaki yöneticiler arasında daima bir çatışma vardır”¹².

Böylelikle kendi halkının çıkarlarının ve refahının bir aracı olarak kurgulanan faydacı devlet anlayışının yerine, kendisinde sonuç bulan, kendi yaşam ilkelerince yönetilen bir “tikellik” olarak idealist devlet kavramı konulmaktadır. Devletler sadece ampirik varlıklarından daha fazla bir şeydir. Ranke, devletlerin her birinin yüksek bir tinsel ilkeyi, “yani bir Tanrı ideası”ni temsil ettiğini söyler; ona göre devletleri “...birarada bulunan bireylerin korunması için, onların mülkiyetlerinin bekçiliği için varolan çok sayıda kurum olarak düşünmek aptalcadır”¹³. Alman tarih okulunun ortaya koyduğu değer felsefesine göre her türlü form, bütün değerlerin tarihsel bir durumun somut kuruluşu içinden doğmuştur. Dolayısıyla tarihte ortaya çıkan herşey kendiliğinden (*per se*) değerlidir. Bu nedenle, Aydınlanma'nın rasyonelliğine yahut doğal hukuk ilkesine bağlanabilecek hiç bir rasyonel değer standardı beşerî kurumların çeşitliliğine uygulanamaz. Aksine bütün değerler kültür sınırlıdır. Böylelikle devlet öğretisinin ahlâk teorisi kurulmuş olur. Bu ahlâk, Ranke'ye göre, bağımsızlığın en yüksek ölçüsünü sağlamak ve dünyada yarışan güçler arasında kuvvetli kalmak için devletin en başta gelen görevi olmalıdır; böylelikle devlet kendi fitrî, doğuştan eğilimlerini geliştirme imkânına sahip olacaktır. Bu sonuca göre, tüm iç olaylar ikincil kılınmış olmalıdır¹⁴. Meinecke, “devlet aklı” (*raison d'état*) öğretisini eleştirirken, “ahlâkiyetin sadece bir evrensel yanı değil bir de tikel yanı vardır ve devletin iktidar bencilliğinde görülen ahlâksızlık bu bakış açısından ahlâken meşrulaştırılabilir. En içerden, varlığın bireysel karakterinden gelen hiçbir şey ahlâksız olamaz” demektedir¹⁵. Bu nedenle devlet kendi yüksek çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırken eylediği şeyler bakımından günah sahibi olamaz; zira bunları yaparken en yüksek etik amaçları ve değerleri gütmektedir. Burada Türkçe söylenişle “devletin âlî menfaatleri” söz konusudur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun Genelkurmay Başkanı olan General Hans von Seeckt, zamanını tek bir simgeyle adlandıracak olursa, o simgenin ödeve ve devlete fedakârlık olduğunu söyler. Bu fedakârlık, eski Prusya'dan o günün yeni Reich'ına kadar gücünü arttırarak gelmiştir¹⁶. Zira Humboldt ve Droysen'in bizi temin ettiği gibi, sadece bu fedakârlıktan beslenen güçlü bir devlette özgürlük, hukuk ve kültürel yaratıcılık güvence altındadır. Devlet bu bakımdan ahlâklılığın

12 Bkz. L. von Ranke, “Das politische Gespräch” in *Samtliche Werke*, Leipzig, 1873-90, IL/L, s. 318; akt. Georg G. Iggers, *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to Present*, Middletown, Conn., Wesleyan University Press, 1988, s. 8.

13 Ranke, *aynı yer*, s. 328; akt. Iggers, *aynı yer*, s. 8.

14 Ranke, *aynı yer*, s. 328; akt. Iggers, *aynı yer*, s. 9.

15 F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat in Werke* (München 1962)'den akt. Iggers, *aynı yer*, s. 9.

16 Hans von Seeckt, *Gedanken eines Soldaten*. Berlin, Verlag für Kulturpolitik, 1929, ss. 40-41.

kurumsal teecessümü, insanlığın yarattığı en büyük dünyevî varlıktır. Dolayısıyla uluslararası çatışmalar asla sadece bir iktidar mücadelesi sayılamaz; bu çatışmalar bunun ötesinde “ahlâk ilkelerinin çatışmasıdır”. Ranke’nin Hegel’in fikrine iştirak ederek belirttiği gibi, savaşta zafer genellikle daha yüksek moral enerjilerin zaferini gösterir¹⁷. Ranke’yle başlayan Alman geleneğinde tarihçiler siyasal kurumların aktarılamazlığı üzerinde dururlar. Almanya, Fransa’dan çok az şey öğrenmiştir; kurumlarını tamamen kendi geleneğinden devşirmiştir. Özgül ve taklit edilemez bir ruha ve etiğe sahip olan her devlet benzersizdir. Dolayısıyla benzersiz her devlet yapısı, kendi benzersizliğinin kaynağı olan kültürel ide etrafında bütünüleşecek ve o idenin en büyük koruyucusu olacaktır. “Millet” bu idenin hayattaki karşılığıdır. Dolayısıyla o “millet” mensup olanların başlıca ödevi, herşeyden önce kendi varlıklarının teminatı olan devleti korumak, onun sonsuzluğuna inanmak ve onun bekası için çalışmaktır. Aksi takdirde, yani devletsizlik halinde, kendi varlıklarının da garantisi yoktur. Millî Mücadele sırasında, Yozgat isyanları sırasında, bu ruh halinin tipik bir örneğini Kılıç Ali’den iştiriz. Kılıç Ali, bu isyanlar sonucunda ortaya çıkan manzarayı, “bu, devlet otoritesi denilen kutsal varlık elden gitti mi, ardından neler gelebileceğinin acı tablosuydu”¹⁸ sözleriyle aktarır.

İşte bütün ulus-devletlerin kurumsallaşma sürecine sızan ana düşünce öğeleri bunlar olmuştur. Zira 19. yüzyılın sonlarından itibaren birer birer ortaya çıkan ulus-devletler, tıpkı Alman milliyetçiliğinde olduğu gibi, sosyal Darwinizmin etkisi altında bir yaşama savaşının içine doğdukları bilinciyle varolmuşlardır. Düşmanlarıyla birlikte var oldukları bu sahnede ayakta kalmaları için bu devletlerin kendilerini koruyacakları zırhları oluşturmaları gerektirmiştir. Bunun için, içeride türdeşliği ve dışarıya karşı da benzersiz oluşu (tikelliği) vazeden bir toplumsal/ kültürel yapı anlayışıyla, tarihin öznesi olarak “millet”i ve tarihin ilerlemesini de “millet”in kendi “ulus-devleti”ne kavuşması olarak gören, bu nedenle de tarihi bir “milletler (dolayısıyla o milletlerin devletleri arasındaki) mücadelesi”ne indirgeyen milliyetçilikle aynı bünyenin ürünü olmuşlardır. Böyle bir devlet kavrayışı, ister istemez, Alman düşüncesinin vazettiği, kendi yapıp etmeleri bakımından meşru ve haklı devlet fikriyle örtüşür. Böyle bir devlete, “hukuk devleti”, ya da “evrensel insan hakları” nosyonuyla yaklaşılabilir. Zira böyle bir devlet, kendi varlığını her türlü tehdit karşısında korumak için bu ilkeleri ve çerçeveyi kolayca ve “haklı olarak” ihlâl edebilecektir.

Bu yeni devlet modelinde iki husus öne çıkmaktadır: Birincisi, daha önce temel toplumsal denetim birimi olan cemaatlerin yerini bizzat devletin almasıdır. İkincisi, zaman içinde bu denetimi genişletecek unsurların başlangıçtaki toplumsal sözleşmenin içine, onun doğal öğesiymiş gibi, bu sözleşmenin taraflarının

17 Ranke, aynı yer, s. 327; akt. Iggers, aynı yer, s. 9.

18 Hulûsi Turgut (der.), *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 116.

mutabakatına bağılı olmadan, sızmalarıdır. Toplumsal denetim aygıtlarının devletin ideolojik hegemonyası ve doğrudan denetimi altına girmesi, sistemin tanımı itibariyle uygun olmayanların “marjinal”e itilmesi, mümkün olduğunca asimile edilmesi, asimile olmayanların ise zorla kültürlenme yoluyla dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç, dev bir ideoloji ve zor aygıtını gerektirmektedir. Daha önceki devlet formlarının sınırlı hegemonya iddiası, devletin varolma çabasında simgeleşen “devlet aklı”nın görece sınırlı bir bağışıklık ve korunma sistemi ile yetinmesini getirmiştir; ama şimdi bu “devlet aklı” korunma sınırlarını çok genişletmiş olup burada açılması muhtemel her deliğe karşı hukuksal ya da hukuk dışı silahlar geliştirmektedir. Bu silah, kendi total ideolojisiyle biçimlenip standart yurttaş niteliği kazanmamış olanlara karşı yöneltmiştir. Bu çerçevede marjinaler, “devlet aklı”nın kendini tehlikede hissetmeyeceği toplumsal koşullarda varolabilirler; marjinal akımlar ve topluluklar tehdit arzermeye başladığı anda ise devlet sistemi onların üzerine şiddetle gidecektir. Daha önceki formlarda ise marjinal konumlara rastlanmaz. Zira yöneten yapı açısından bütün toplumsal varoluşlar marjinaldir. Yöneten yapının tebaayı “kendine benzetme” diye bir problemi olmadığından, bu gruplar üzerinde kendi varoluşlarını sürdürmeleri bakımından baskı ve şiddet uygulanmaz. Oysa ulus-devlet aynı zamanda bir “kültür devleti”dir. Bu nedenle yönetenlerin kodladığı “millî kültür” herkese teşmil edilmeye çalışılacak; ancak bunun dışında kalanlar marjinal sayılacaktır. Burada iktidar toplumsallığın bütün yanlarına sirayet etmiştir. Oysa önceki formlarda iktidar, yöneten dar kesimin sadece yerel otoriteler üzerindeki siyasal ve ekonomik otorite dengesinden ibarettir. Bunun dışında kalan toplumsallık, kültür, yaşam biçimi, dil ve dinî hayat iktidarın dışındadır ve zaten devlet otoritesinin kendisini bu alanlarda varetmeye gücü ve bunda bir çıkarı yoktur.

Bu devlet anlayışının kaçınılmaz sonucu, devlet idesi ile devletin uyruğu olan insanlar arasında keskin bir ayırım ve karşıtlık yaratılmasıdır. Çünkü, tamamen idealleştirilmiş bir kurgu olan “millet”, aslında devlet idesinin koyduğu standartlara uygun hale getirilmesi gereken ve o devletin varlığını ve bekasını korumak için gerektiğinde kendisini feda etmesi sağlanacak, işlenmemiş insan topluluğudur. Türkiye’deki devlet pratiği böyle bakıldığında anlaşılır hale gelir. İttihatçılar eliyle Türkiye’nin siyasal hayatına giren darbe geleneğinin arkasında da bu zihniyet yatmaktadır.

Böylelikle bir iktidar bloku ve onun iktidar zihniyeti şekillenmiştir. Bu iktidar zihniyetinin en ayırt edici özelliği, devletle halk arasında kesin bir ayırım ve hiyerarşi gütmesidir. Bu doktrinde devlet, Rousseaucu tarzda halkın ya da yurttaşların iradesinin veya belirli toplumsal sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkan istikrarlı kurumlaşma ihtiyacının bir sonucu değil, aksine meşruiyet kaynağını dünyevî bir metafizikten alan aşkın bir iradenin halkı ya da yurttaşları biçimlendirme, kendisinin belirlediği standartlarda tutarlı ve türdeş hale getirme projesinin karşılığıdır.

Cumhuriyet'i kuran ve Osmanlı çöküş dönemi koşullarının ürünü olan kadronun zihniyet dünyası, bu proje ile sıcak tehdit algısının etkileşimi içinde oluşmuştur. Bu halet-i ruhiyeyi ve "ahali" karşısında devletin konumunu anlamak bakımından, Mütareke dönemi Osmanlı hükümetinde Bahriye Nâzırı olan Rauf Bey'in (Orbay) devletin o koşullardaki varlık problemlerine ilişkin kaygıları, devletle halk arasında kurulmuş keskin ayrıma işaret etmesi bakımından öğreticidir¹⁹:

Enver Paşa da mevkiinden ayrılmış ve böylece örfî idare de kendiliğinden felce uğramıştı. Azınlıklar bunu fırsat sayarak faydalanmaya kalkıştılar... Bir aralık taşkınlıklarını o derece arttırdılar ki, zaten sınırları gergin bir durumda bulunan Türk ahalinin, asabiyeti son haddini buldu. Acele tedbir alınmazsa, bu yüzden vuruşmalar başlayacak ve devletin varlığı tehlikeye düşecekti.

Rauf Orbay'ın önceliği çok açıktır. Rauf Bey, yurttaşlar arasında çıkacak bir iç kapışmadan ve onun sonucunda sivil yurttaşların göreceği zararlardan değil, o çatışma koşullarda devletin varlığının tehlikeye düşmesinden korkmaktadır.

Bu devlet anlayışının tamamlayıcı ögesi, kadronun "doğru bildiği" projeyi ne pahasına olursa olsun hayata geçirme iradesidir. Bu çerçevede siyasal katılım bir formaliteden ibaret kalmıştır. Zira devletin bekası için en doğru olanı yaptıklarına inanan bu "seçilmiş zinde güçler" açısından, çeşitli katılım biçimleri ihmal edilebilir, ertelenebilir, "onay" ya da "rıza"yı meşrulaştırmak için şeklen başvurulabilir ya da sadece istişarî anlamda kullanılabilir kurumlaşmalarıdır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içinde lidere en yakın konumda bulunanlar arasında yer almış olan Kılıç Ali hatıralarında, birkaç yerde bu anlayışı dile getirir²⁰:

Mustafa Kemal, herkesin acılar içinde olduğu ve her yurtseverim, her komutanım diyenin kafasına göre hareket ettiği o sıralarda, toplantılarla hedefe varılamayacağını biliyordu. Öte yandan da ülke, ordu ve siyaset işleriyle hiçbir ilgileri ve liyakatları olmayan, tecrübe edilmemiş, gelişigüzel seçilmiş Erzincanlı bir Nakşi şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi kişilerden oluşan bir heyetten isabetli bir karar çıkmayacağını da kuşkusuz biliyordu. Buna rağmen bütün güçlülere göğüs gererek, İstanbul'dayken tek başına karar verdiği "millî hâkimiyet esasına dayanan kayıtsız şartsız bir Türk devleti kurmak" kararını yine tek başına uygulayacaktı.

Bu kadronun kafasındaki "millet" kurgusu da kendi kararlılıkları ve ödevleri karşısında kayıtsız şartsız itaat edecek bir millet tasavvurudur. Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş ve Antep'teki direnişi örgütlemek üzere görevlendirilen Kılıç Ali'ye bizzat Mustafa Kemal'in tarif ettiği millet, böyle bir millettir²¹:

Göreceksin... Seninle gelecekler ve istediklerimizi yerine getirecekler... Biz istisnasız devlet otoritesine ve arkasından gidilecek, inanılan insana alışmış millettizdir.

19 Rauf Orbay, *Siyasî Hatıralar*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s. 88.

20 Hulûsi Turgut (der.), *aynı yer*, s. 51.

21 *aynı yer*, s. 77.

Türkiye’de yönetici seçkinlerin “millet” tarifi böyle oluşmuş ve onlar böyle bir “millet” arzu etmişlerdir. “Millet”in halihazır durumu bu tarife ve arzuya uymadığı zamanlarda da, oluşagelmış katılım kurumlarının tasfiyesinde bir an bile tereddüt edilmemiştir.

İttihatçıların 1913 darbesi, I. Meclis’in dağıtılması, 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmaları, 1946 seçimleri, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri, hatta 28 Şubat “postmodern darbesi” bu cümleden okunmalıdır. Zira Türkiye’de kendisini “devlet” olarak tanımlayanlar “millet”i sürekli olarak karşlarına koymuşlar, ona “olgunlaşmamış bir halk yığını” muamelesi yapmışlar, tasavvur ettikleri “ideal millet” teşekkül edene kadar siyasete katılım yollarını kısıtlamakta bir sakınca görmemişler, devlet-millet ayrışmasının ve hiyerarşisinin sürekli olarak vurgulandığı bir zihniyet dünyası yaratmışlardır. Nitekim Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nin *Devlet’in Kavram ve Kapsamı* başlıklı yayınında devlet ile millet iki ayrı varlık olarak tanımlanmakta, “devletin millete karşı görevleri olduğu gibi, milletin de devlete karşı görevleri vardır” denilmektedir²². Aynı yayında her devletin kendine ait bir varoluş nedeni olduğu vurgulanarak, milletin bu varoluş nedeninin bilincinde olması gerektiği, devletin öncelikle bunu sağlamakla yükümlü olduğu, milleti devletin etrafında toplayıp bütünleştiren ve onunla özdeşleştiren en doğru ve kalıcı etkenin bu bilinç olduğu, Türkiye Cumhuriyeti’nin varoluş nedeninin “Türk vatan ve milletin ebediliğine, Türk devletinin kutsallığına” dayandığı belirtilir²³. Üstelik bu son belirlemenin kaynağı 1981 Anayasası’dır. 1990 tarihli bu yayında Alman tarih okulunun devlet anlayışının unsurlarını bulmak, son derece ilginçtir.

Türkiye halkının devlet zihniyeti, muktedirlerin halkın karşısında duran bu devlet ve “millet” anlayışıyla ve o zihniyetin uygulamadaki tezahürleriyle ilişki içinde biçimlenmiştir. Aşağıdaki metinde zihniyeti biçimlendiren ana bileşenlerin belirli ölçütlere dayanarak yürütülmüş bir yoklamasını bulacaksınız. Bu yoklamada tarihsel süreç ve toplumsal oluşum unsurları ile ilişkisi içinde, devlet zihniyetinin ana renklerini seçmek mümkün olmaktadır.

22 *Devlet’in Kavram ve Kapsamı*, Ankara, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları, No. 1, 1990, s. 10.

23 *aynı yer*, s. 13.

Devlet zihniyetinin dayandığı temeller

Herkesin üzerinde anlaşacağı üzere, Türkiye toplumu devletle ilişkisinde edilgen ve tâbi bir konumdadır ve bu toplumsal durum, bireylerin siyasal özneler haline gelmesinde, dolayısıyla siyasal süreçlere katılımında ve müdahalesinde, bu bağlamda her kademede demokrasinin gelişiminde temel engel olarak görülmektedir. Zira devlet karşısındaki edilgen ve tâbi konum, aileden başlayarak bütün toplumsallaşma/kültürleme süreçlerinde otorite karşısında boyun eğen bireyler ortaya çıkaran, dolayısıyla otoriteye râm olmaya hazır insanlardan oluşan bir toplumu yaratan bir zihniyet dünyasından, bu özel *habitus*'tan, beslenmektedir.

Ancak genel toplumsallaşma biçiminin bu özelliği, insanın devletle yaşadığı pratikte, devlet lehine bir “hazır oluş” durumu yaratsa da, devletle bireyin doğrudan karşılaşmasını sağlayan mekanizmaların (modern devlet aparatlarının), yukarıda da anıldığı gibi görece yeni oluşu, bizi bu ilişkide başka bazı etkenleri aramaya ya da devletin yurttaş karşısındaki buyurucu konumunu elde ederken yararlandığı oluşmuş zihniyet yapılarını araştırmaya sevk etmektedir.

Buyurgan (hatta kimi zaman “tiran”, “despotik” ya da “patrimonyal”) devletin Osmanlı kökenlerine ilişkin çok sayıda görüş mevcuttur. Büyük ölçüde bugünkü devlet zihniyetinin Osmanlı'nın mutlak, merkezî ve hegemonik devlet geleneğinden beslendiği, MGK da dahil olmak üzere, pek çok otoriter kurumun devletle özdeşleşmesinin ve devleti temsil etmesinin, adeta Osmanlı devlet yapısının bir tekrarı olduğu savunulmaktadır. Akademik temellendirmelerin yanında bu düşüncenin en yakın örneğini 18 Nisan 2004 tarihli *Radikal* gazetesinde yazdığı makalede Avni Özgürel vermektedir. Ona göre devlet üzerindeki asker vesayeti Orta Asya'da başlar, sadece Fatih devri bir istisnadır ve onu izleyen dönemde de, bu güne kadar, bu vesayet devam etmiş ve siyasal erki elinde tutmak isteyenler daima askerle ittifak etmek durumunda kalmışlardır. Bu “tarihsiz” ve özcü görüşlerin, “devlet geleneği” adı verilen ve neredeyse değişmeden bugünlere geldiği varsayılan, yukarıda itiraz ettiğimiz bir metafizikle desteklendiğini görebiliriz. Böyle bir geleneğin varlığı üzerinde düşünenler, iki kampa ayrılmış görünmektedir. Bu devlete olumlu atıflar yükleyerek, onu “baba” kılığında sınıflar-üstü bir varlık olarak kutsayanlar ve ancak bu gelenek yıkıldığında Türkiye’de işlerin yoluna gireceğini düşünenler...

Şu halde Cumhuriyet döneminde böyle bir devlet fikriyle halka mal etmek üzere bütün ideolojik ve öğretisel aygıtları kullanan devlet seçkinlerinin ne ölçüde başarılı

olduğu, devlet erkinin karşısında konumlananların ne ölçüde bu fikre yaklaştıkları, beklenti çıkar dengeleri bozulduğunda bu fikrin ne ölçüde zarar gördüğü, bu fikri temsil edenlerin “yurttaş”ı ne olarak gördükleri ve bu temsil niteliğinin belirli bir çıkar ayrıcalık edinimi ile desteklenip desteklenmediği, temsilcilerin kafasındaki “kutsal devlet” zihniyetinin onların yurttaşla ilişkisinde nasıl tezahür ettiği ve yurttaşın soyut devletle somut uygulayıcı arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu, uygulayıcının kendisi üzerindeki tasarruflarını belirli bir zihniyet kalıbı üzerinden meşrulaştırıp meşrulaştırmadığı ve eğer meşrulaştırıyorsa referanslarının ne olduğu; bir sosyal bilimci olarak devleti “ezelden ebede yaşayan” kutsal bir varlık olarak göremeyeceğimize, onu ve onun çeşitli biçimlerini insan tarihinin somut tarihsel, toplumsal ve iktisadî koşullarının bir ürünü olarak değerlendirdiğimize göre, bu zihniyet kalıbını yaratan ve devlet algısını besleyen tarihsel, toplumsal ve kültürel etkenlerin neler olduğu sorulmalıdır.

Bu sorulara cevap arandığında, demokratikleşme önünde direnen “temsilcilerin” direncinin kaynakları ve bu direnci meşrulaştıran ve besleyen genel zihniyet örüntüsü görülebilecektir.

Bu genel zihniyet örüntüsünü gözlemleyebilmek için, yüzeysel, yer yer saptırıcı ve temsil yeteneği zayıf soru kağıdı uygulamaları yerine, derinlemesine görüşmelere ve gözlemlere dayanan niteliksel bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bu çalışma, belki de bu tür araştırmalar için mütevazı bir ilk adım olarak görülebilir ve bundan sonraki daha geniş ve daha derinlemesine çalışmalar için bir zemin veya hareket noktası olarak kabul edilebilir.

Bu araştırma yöntemine dayanarak, yurttaşın devlet algısından hareketle devlet zihniyetinin ana unsurlarının aşağıdaki temel başlıklar altında sıralayabiliriz. Bu başlıklar görüşmecinin kendi özgül konumuna ve tarihsel deneyimine dayanarak ve kendi dünya görüşü çerçevesinde genel bakışının yansıdığı serbest anlatımlarından, daha sonra bu anlatımlar çözümlenerek ayrıştırılmış ve devlet zihniyetinin kurucuları olan olgularla bu zihniyetin bileşenleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

1) “GÖÇ ÜLKESİ”

Türkiye Cumhuriyeti halkı, neredeyse 1809 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan beri, çeşitli savaşlar ve etnik temizlikler sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun kaybettiği topraklardan daralan topraklara doğru devam eden sürekli göçün oluşturduğu bir demografik mirastır. Bu demografik oluşumda, Yunan Bağımsızlık Savaşı, Kırım Savaşı, 1838’de Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanıyla başlayan hareketler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1898 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit’in kaybı, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan’ın bağımsızlıklarını kazanmaları, 1912-13 Balkan Savaşı, 1923-24 Türk-Yunan ve Türk-Bulgar Mübadele anlaşmaları, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarının Sovyet topraklarından ve Yugoslavya’dan Türkiye’ye ikinci fakat

kısmî bir göçü kışkırtması, 1950’lerde Bulgaristan’dan Türkiye’ye kitlesel göçler ve en nihayet 1989’da Bulgaristan’dan Türkiye’ye son göçü birer oluşturuca etken olarak sayabiliriz. 1914’de Ege Rumlarının Ege adalarına sürülmesi, 1915 Ermeni tehciri ve 1923-24 Türk-Yunan mübadelesi, bu içe göçün aksine, Hıristiyan nüfusun dışa göçüne, dolayısıyla Anadolu ve Trakya’dan tasfiyelerine neden olmuş ve bu iki hareket, Türkiye Cumhuriyeti’nin üzerinde kurulduğu topraklarda kozmopolit bir İslâm nüfusun oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle, Türkiye’de devlet zihniyeti ele alınırken, bu büyük demografik oluşum ve bu oluşum üzerine şekillenen devlet aygıtı dikkate alınmadan meseleye yaklaşmak imkânsız olduğu gibi, yanlış yollara ve yorumlara yönelmeyi de kolaylaştırabilir. Mondros Mütarekesi’ni izleyen dönemde Türkiye sınırları içinde kalan ve bu Mütareke hükümlerinin çeşitli biçimlerde işgalle sonuçlanmasına yönelik girişimlere karşı vaziyet ve inisiyatif alan toplumsal doku, işte bu demografik hareketlerin inşa ettiği dokudur.

Bu demografik esas üzerine, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu belgeleri sayılan hiçbir belgede bir etnik unsur olarak Türklüğün vurgulanmaması ve özne olarak “İslâm unsurları”nın seçilmesi dikkat çekicidir. 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi Beyannâmesi’nin 1. maddesinde, “*Trabzon ve Canik Sancağı ile Vilâyât-ı Şarkiye [Doğu illeri] nâmını [adını] taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretilaziz [Elazığ], Van, Bitlis Vilâyâtı ve bu saha dahilindeki elviye-i müstakile [bağımsız sancaklar] hiç bir sebeb ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den [Osmanlı camiasından] ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir küldür [bütündür]... Bu sahada yaşayan bilcümle anasır-ı İslâmiye [bütün İslâm unsurları] yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedakârî ile [ötekine karşı karşılıklı bir fedakârlık hissiyle] meşhun [dolu] ve vaziyet-irkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr [etnik ve toplumsal durumlarına saygılı] öz kardeşirler” denilmektedir. Buradaki “anasır-ı İslâmiye” ifadesinin karşısına 3. maddede “anasır-ı Hıristiyane” konulmak suretiyle, bu ifadeyle Anadolu’nun yerli halkı olan Hıristiyanlar dışındaki bütün Müslüman etnik unsurların kastedildiği görülmektedir. Beyannâme’nin 6. maddesinde, “...Şarkî Anadolu vilâyetlerinde de ekseriyet-i kahireyi [ezici çoğunluğu] İslâmlar teşkil eden ve harsî [kültürel], iktisadî kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memâlikimizin mukasemesi nazariyesinden [ülkeminizin bölünmesi varsayımından] bilkülliye sarfınazarla [tamamen kaçınılarak], mevcudiyetimize[varlığımıza], hukuk-u tarihiye, irkiye ve diniyemize [tarihsel, etnik ve dinsel haklarımıza] riayet edilmesine ve bunlara mugayir [aykırı] teşebbüslerin terviç olunmamasına [revaç bulmamasına] ve bu suretle tamamıyla hakk u adle [adalet ve hukuka] müstenid [dayanan] bir karara intizar olunur [beklenir]” ve 9. maddesinin son fırcasında “bilcümle İslâm vatandaşlar cemiyetin [Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin] aza-I tabiiyesindedir [doğal üyesidir]” denilir²⁴. Yine aynı şekilde Sivas Kongresi Beyannâmesi’nin 1. maddesinde de, “... hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresi ile meskûn olan memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den gayri kabil-i*

24 S. Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s. 55-56.

tecezzi ve hiç bir sebeble iftirak etmez bir kül teşkil eder. Memâlik-i mezkûrede yaşayan bilcümle anâsır-ı İslâmiye, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile [karşılıklı saygı] ve fedakârlık hissiyatı ile meşhun [dolu] ve hukuk-u ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitlerine tamamiyle riayetkâr öz kardeşirler” denir. Yine 6. maddede, “...hududumuz dahilinde azim ekseriyet-i İslâmiye ile meskûn olan ve harsî ve medenî faikiyeti müslümanlara ait bulunan vahdet-i mülkiyemizin taksimi nazariyesinden bilkülliye feragatle, bu topraklar üzerindeki hukuk-u tarihiye, ırkiye, diniye ve coğrafyamıza riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsâtın iptaline ve bu suretle hakk u adle müstenid bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz” ifadesi yer almaktadır²⁵. Misak-ı Millî Beyannâmesi’nde aynı ruh hali devam eder. Burada da özne olarak, “Osmanlı İslâm ekseriyet” ve “müslüman ahali” kavramlarına başvurulmuştur²⁶. 21 Aralık 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi Beyannâmesi, “Türkiye halkı” deyimini tercih etmiştir²⁷. 20 Kasım 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa), “Türkiye Devleti”nden söz eder; Anayasa’ya herhangi bir halk adı yerine “vilâyetler halkı” terimi konulmuştur²⁸. Ancak 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda “özne” olarak ve yurttaşı tanımlayacak biçimde “Türk” kavramı kullanılmıştır²⁹.

Eğer Millî Mücadele, kurulan yeni devleti var eden toplumsal ve siyasal hareket olarak kabul edilirse, bu mücadeleye ayırimsız davet edilen ve bu davete icabet eden bütün unsurların kendilerini “devletin kurucu unsuru” sayması da doğal ve kaçınılmaz olacaktır. Millî Mücadele belgelerine yansıdığı gibi, bu ortaklığın temelini İslâm’a dayandığı açıktır. Bütün unsurlar kuruculuklarını ve ortaklıklarını bu esastan hareketle temellendirmektedir; bu esas zihniyet dünyasında temelli bir yer edinecektir.

1950 yılında Kayseri’nin Sakaltutan köyünde alan araştırması yapan Paul Stirling, o gün bile birçok köylünün İstiklâl Savaşı’nı dinsel bir mücadele olarak gördüğünü, İslâm’ın kâfirlere karşı zaferi olarak yorumladıklarını söylemektedir. Oysa, Stirling’e göre, hükümetin gözünde bu savaş, köylülerin ait oldukları toplumsal varlığı, yani diğer milletler içinde kendi milletlerinin varoluşunu simgelemektedir³⁰. Türkiye’nin bir “müslüman devleti” olarak imgesi, sınırlı bir imge değildir. Bugün bile yaygın biçimde başvuru bir referanstır. Örneğin Afyon’a bağlı Emirdağ’ın Hisarköy’ünde yaşayan yaşlı muhacir, Türkiye’nin bütün yolsuzluklara rağmen bir türlü “batmayışı”nı şöyle açıklıyor (Hisarköy, I):

Bana göre işte Türkiye müslüman ya, onlardan ileri geliyor. Yatarken nereden para gelecek? Ben yirmi ay çalıştım [Almanya’da işçi olarak çalışmış]. Ekmek, su, adamların

25 aynı yer, s. 57-58.

26 Beyannâme’nin 1. ve 5. maddeleri. Bkz. aynı yer, s. 60.

27 aynı yer, s. 61.

28 aynı yer, ss. 62-65.

29 aynı yer, ss. 68-84.

30 P. Stirling, *Turkish Village*. Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1965, s. 268.

dişleri çürümüş domuz eti yiye yiye, kokuyorlar. Dünyada en iyi Türkiye var. [O yüzden devlete birşey] olmuyor, olmuyor. Hükümetler geliyor gidiyor, ama o gelir, o gider. Bir şey olmaz ya. Biz müslümanız...

Diyarbakır'da görüştüğümüz tarikat ehli kişi de, aynı şeyi vurgulamıştır (Diyarbakır, III): "Memleketimiz müslüman memleketi... Ama bir müslüman istediği gibi yaşayamıyor. Anlarsınız yani, baskı geliyor".

Türkiye demografyasını teşkil eden söz konusu göçlerin sonucunda, ortak paydası "müslümanlık" olan, çok farklı dillere ve yaşam tarzlarına sahip çok sayıda topluluk Anadolu'nun klasik Osmanlı nüfus yapısını değiştirmiştir. Bu insanlar, Osmanlı ülkesine gelirken, ait oldukları topraklardan canlarını ve kısmen de mallarını koruyabilmek için ya da tehciye uğradıkları için zorunlu olarak koştuklarını ve gidebilecekleri başka bir yer olmadığını bilmektedirler. Dolayısıyla Osmanlı ülkesi "yeni vatan"dır. Kendilerini kendi topraklarında koruyacak bir otoritenin olmaması ya da zaman içinde zayıflaması yüzünden tâbi oldukları zorunlu göç, onlarda kendilerini ait hissedecekleri güçlü ve koruyucu bir devletin zorunluluğu fikrini uyandırmıştır. Şimdi geldikleri topraklarda, ne pahasına olursa olsun, bu devletin varlığını koruyacak ve güçlü kalmasına maddî ve manevî olarak hizmet edeceklerdir. Kendilerine kucak açan bu devlete "ihamet etmeyecekler", ona sadık kalacaklar ve o tehlikeye düştüğünde ortaklaşa onu savunmaya girişeceklerdir. Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Karakoyunlu Çerkes köyünün muhtarı bu durumu şöyle anlatır:

Yalnız bizim Çerkesler hep, sizin de dediğiniz gibi, bazı yerlerde ezilmişlerdir veyahut da büzülmüşlerdir. Bu şekilde, sonuçta belli bir şeye gelmişler, oturmuşlar, yerleşmişler ve kafalarına göre de birşey kurmuşlar, bir köy kurmuşlar. Ha bunları belki düşünen insanlar da olmuştur. Yani işte, biz zamanında gerçekten böyle ezildik, büzüldük, şimdi ne güzel devletimiz vardır... Bize en azından işte bir ihtiyacımız, sıkıntımız olduğu zaman, bize el uzatan biri var diye düşünebilir ve düşünen de olabilir...

İstiklâl Savaşı'nın ruh hali budur. İstiklâl Savaşı'nı yönetenler, mücadele sırasında ustalıkla İslâm ortak paydasını kullanmışlar ve Millî Mücadele'ye bütün unsurları ortak edebilmişlerdir. Dolayısıyla bütün unsurların kendisini "kurucu unsur" addetmesi, azınlık olarak nitelenmekten şiddetle kaçınması, kendisinin "büyük toplum"dan farkının altını çizicek her türlü girişime muhalefet etmesi ya da mesafeli durmasının bir nedeni budur. İkinci bir neden de Cumhuriyet döneminde bu farkı vurgulamaya çalışanların başına gelenler hakkında toplumsal hafızada yer etmiş olanların sevkettiği temkinlilik durumudur.

Ancak bir taraftan da, 1924 Anayasası ile tebarüz eden "Türklük" öznesi temelinde türdeş bir ulus yaratmak fikri ve yönelimi, etnik olarak Türk olmayan unsurların "eski hayatları" üzerinde belli bir baskı yaratmış ve bu baskının şiddeti, sistematikliği ve kararlılığı, "büyük toplum"la bütünleşmek isteyen ve "farklı" kaldığı takdirde zarar göreceğini, dışlanacağını düşünen unsurların müesses otorite karşısındaki

korkusunu pekiştirmiştir. Bu, önemli bir bilinçaltı unsurdur. Bazı görüşmelerde bu keyfiyet ifade edilmiştir. Örneğin kendisini “Türk” hissedenen, birliği vurgulamak için sürekli olarak bayrağa gönderme yapan Gürcü kökenli bir görüşmecimiz şöyle bir olayı nakletmiştir (Perşembe, I):

Şimdi ben küçüktüm. İşte ilkokula gidiyordum. Babaannemle babam, çarşıda bazen Gürcüce konuştuklarında yanından geçen halk nefretle bakıyordu onlara. İstemiyorlardı. “Bak, Gürcüler yine kendi dillerini konuşuyorlar, bak bak” diye bu şekilde şey yapıyorlardı. Şimdiki Türkler [ise] Gürcülerin çok birbirini tuttuklarını ve asil olduklarını şu anda söylüyorlar...

Son dönemde kültürel farkı vurguladığı düşünülen girişimlerden en çarpıcısı anadilde eğitim ve yayın hakkını düzenleyen mevzuatın ortaya çıkması ve buna bağlı olarak TRT’de çeşitli dillerde yayının başlamasıdır. Bu yayın karşısında gösterilen tepki, yukarıda anılan duyguyu yansıtmaktadır. Ahalisi Çerkes olan Kayseri’nin Sarız ilçesine bağlı Karakoyunlu köyünde bu konudaki fikirleri sorulduğunda verilen cevaplar, hem bu farkın reddine dayanak teşkil eden tarihsel temelleri hem de tarihsel tecrübeden kaynaklanan temkinlilik halini göstermektedir:

Vallahi biz şimdi illaki Çerkesçe dili verilsin iddiasını yapmıyoruz. [Çünkü] hepimiz Türküz. Biz Türkçe’yi de konuşuyoruz. Hayır illaki bizim dilimiz de yayınlansın, bizim dilimiz de konuşulsun. İlla benim dilimi siz bilmek zorunda mısınız? ... Hayır öyle bir [talebimiz] yok... Yani öyle bir iddiamız yok, illaki olsun. Ama olursa da güzel olur. Hani olursa da hayır demek!?

Karakoyunlu’daki görüşmecimiz, bu konunun takdirini devlete bırakmaktadır. Zira ona göre Çerkesler “olayları ince düşünen insanlar”dır. Çerkesliği var eden gelenekgöreneklere sıkı sıkıya bağlı olmalarına, yani Çerkesliklerini korumalarına, “fark”larının farkında olmalarına karşın, “rahatsız edici” buldukları bu tutumdan kaçınılmaktadırlar:

Karşımızdaki insanları mümkün mertebe kırmamaya çalışırız. Veya birşeyi direktmeyiz. İllaki niye olmuyor, ya olsun gibisinden... Direktmeyiz, bizim yapımız böyle. [Kürtlerin bu konuda daha talepkâr olmalarının nedeni sorulduğunda:] Kürtler öyle düşünürken, artık neye dayanarak bunu düşünüyorlar, bilemeyeceğim. Ama ben dediğim gibi, biz Çerkesler kendi örf ve adetimiz[i] her zaman her yerde koruruz. Bu örf ve adetlerimizi hiçbir zaman değiştirmeyiz, değiştirmeye de kalkmayız... Ne bileyim, her konuda farklıyız. Diğer toplumlardan çok farklı yönlerimiz var. Haa, onu derken, onlardan üstün [olduğumuzu] söylemek istemiyorum (...) Niye bugün ben, burada diyelim Sarız’ın 42 pare köyü var. Bu 42 pare köyün Çerkes olmasını isterdim. Çok hoş olur, çok güzel olur. Ha, niye Afşar olmasından rahatsız mısınız? diye sorarsanız, hayır kesinlikle. Ha öyle bir şey düşünmüyorum. Ama çoğunluk bir bölge olarak bu Çerkeslerin birarada olmasındaki şey, az önce bir düğünden bahsettim, buna benzer şeylerimiz çok daha güzel olur... Ben burada, Sarız’da tek Çerkes köyüyüm. Ben burada mızıka çalacak, akordiyon çalacak kişi arıyorum... Ha burada 100 hane, 150 hane olsa, böyle bir durum olmaz... O zaman örf ve adetler her zaman olduğundan] daha sağlıklı, daha sağlam olur.

II. Abdülhamid döneminin iskân siyasetinin mantığı, burada bütün açıklığıyla bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu siyasetin özü, gelen etnik grupları olabildiğince dağıtmaya, birbirinden uzak tutmaya, bu yolla da aralarındaki dayanışmayı azaltıp asimilasyonu kolaylaştırmaya yöneliktir. Karakoyunlu'daki görüşmecimizin söyledikleri, yani toplu halde birarada bulunmaya özlemini dile getiren sözlerini temellendirme biçimi, bu iskân siyaseti doğrultusunda nasıl bir toplumsal-kültürel sonucun ortaya çıktığına dair fikir vermektedir:

[Birarada yaşayabilseydik] o zaman örf ve adetler her zaman olduğu[ndan] daha sağlıklı, daha sağlam olur[du]. Niye dersiniz: Burada çocuklarımız okuyor... Çocuklarımızın hiçbir tanesi Çerkesçe konuşmaz, hepsi Türkçe konuşuyor. [Çerkesçe] öğrenemiyorlar ki! Çünkü toplumun yüzde doksanı Türkçe konuşurken, o çocuk ister istemez çoğunluk neyse oraya kayıyor. [Hane içinde öğretmiyor musunuz?:] Ha, biliyorlar, anlıyorlar. Fakat telaffuz edemiyorlar, konuşamıyorlar. Konuşmalarında zorluk çekiyorlar.

Aynı duygunun varlığını, Girit muhacirlerinin iskân edildiği Ceyhan'ın Turunçlu (İmraniye) köyünde de gözlemledik. Jandarma baskısından ve yerleşik hayata geçen Yörüklerin müdahalelerinden şikâyetçi olan köylülere, tek köy değil de, dört-beş köy halinde yerleştirilmiş olsalardı, durumun farklı olup olmayacağını sorduğumuzda aldığımız cevap şuydu (Turunçlu, II): “Ha, o zaman omuz omuza verirdik, ama tek kaldık. Yalnızlık neye yakışır, Allah’a, başka kimseye [yakışmaz]”.

Anadilde eğitim ve yayın hakkının bu alanda Çerkeslere bir yarar getirip getiremeyeceğini, Karakoyunlu köyündeki görüşmecimize bir kez daha sorduğumuzda aldığımız cevap ilginçtir:

Yani Çerkesçe öğreten bir şey olsa diyorsunuz. Elbette ki güzel olur... Televizyon olsaydı, sürekli Çerkesçe yayın verse, olur, [çocuklar] Çerkesçe konuşurlardı. Başka nece konuşacaklardı?

Burada görüşmeci ilk başta söylediklerinin aksine bu tür hakların iyiye, doğruya gidiş olduğunu onaylamaktadır. Bu örnekte, bu tür özlemlerin ve giderek taleplerin bir tür “ayrılıkçılık” olarak değerlendirilmesinden korkulduğu ortadadır. Zira bu yöndeki değerlendirmenin sonuçları konusunda, toplumsal bellekte yer alan tecrübeler olumlu değildir. Bu nedenle, “ayrılıkçılık” izlenimi yaratacak her türlü ifade ve imâdan özenle kaçınılmaktadır:

[Çerkes toplumunun ayrı olarak tanınmak gibi bir derdi], hayır, öyle bir derdi yok. Bunun nedeni de artık o insanların herhalde... biz nerede olursak olalım biz kendi kişiliğimiz, ne bileyim, az önce dediğim örfümüzü, adetimizi, saygımızı, sevgimizi nerede olursa yaparız, gibisine düşünüyorlar diye...

Girit göçmenlerince iskân edilmiş bulunan Turunçlu'da köylülerin hâlâ konuşup anlaştıkları Girit Rumcasına ilişkin talepleri de, benzer şekilde yüksek sesle dillendirilmekten kaçınılan bir konudur. Turunçlu köylüleri bu konuda (Turunçlu, I, II): “Gerek yok zaten”, “Biz memnunuz zaten” gibi cevaplar vermiş ve en önemlisi,

“fazla bulaşmayalım diyoruz” demişlerdir. Köylüler asimile olduklarını kabul etmekte ve durumlarını şu şekilde tasvir etmektedirler (Turunçlu, I):

O değil de, biz orada ne olduk, şey, ne diyorlar... Asimile olduk yani. Onların dilini öğrendik. Yoksak dini filan, inançları aynı. Ama sadece dil. Dil olarak asimile olduk. Buraya gelince, Türkçeyi zaten bilmiyorduk.

Ordu’daki görüşmelerde bölgedeki Gürcülerde anadilde eğitim ve yayın taleplerinin gelişip gelişmediğine dair sorular karşısında, böyle bir taleplerinin olmayacağı cevabını aldık. “Neden”? sorusunun karşılığı ise basitçe, “devletçi yapı” oldu. Bu duruma şöyle bir açıklama getirildi (Ordu, IV):

Burada eskiden, 80’li dönemlerde, en hızlı MHP’liler Gürcüler arasından çıkar[dı]. Şundan kaynaklanıyor: Klasik “Moskof” şeyi vardır ya... Oradan gelmiş oldukları için. Ruslar bunları kovdu, vesaire... Milliyetçilik falan, ne milliyetçiliği... Türk milliyetçiliği nereden çıktı? Hatta burada şöyle birşey oldu, ilginç birşey oldu: Gamsa Hurdiya vardı Gürcistan’da bir ara, Gamsa Hurdiya’ya karşı isyanlar falan başladı, Gamsa Hurdiya o zaman bir demeç verdi, dedi ki: “benim” dedi, “Türkiye’de, çağırırsam gelecek eli silahlı 2,5 milyon adamım var” falan dedi, öyle bir muhabbet oldu. Onun üzerine, ben devlet memuruyum, o zaman Milli Eğitim dedi ki bize, “filan tarihte kadınlarla ilgili bir konferans düzenleyeceğiz”. Fahrettin Kırzioğlu vardı o zaman. Kırzioğlu Gürcülerin Türk olduğunu ispatlamaya çalıştı...“Gürcüler Türk’tür” dedi ve savundu... Benim tanıdığım çok Gürcü var. Bunlar çok sevindiler, o kadar hoşlarına gitti ki!... Şimdi Gürcüler olaya öyle bakıyorlar. Gürcüler, bir yerde burası bize sahip çıktı, işte dinimizi korudu, ilginç bir şey. Benim annem Gürcü’dür mesela. Rus pazarları var ya... Daha çok Gürcüler var, annemin o zaman sağlığı iyiydi, ara sıra gidiyordu. Annem unutmuş tabii ki dilini, ama zaman zaman bir şeyler hatırlıyor, konuşuyor falan, kadın dedi ki ona, “sen” dedi -Kartve demek Gürcü demek- “Sen Kartve misin?” dedi anneme. “Yok” dedi annem, “ben Kartveli değilim”. -“Ama işte Gürcüce konuşuyorsun, nasıl Kartveli değilsin?”. Annem çünkü Kartveli kelimesini “gâvur” olarak algılar. “Biz Kartveli değiliz”, gâvur demek, Hıristiyan demek, “değilim” diyor, halbuki o Gürcü müsün demek istiyor. Yani böyle bir şey var, yani kendini İslâm’a ait hissediyor. Burası da İslâm devleti!

Gürcü kökenlilerin tutumlarına ilişkin olarak şu örnek veriliyor (Ordu, III, IV):

Annem mesela ilkokulu 3’e kadar okumuştur. 1919 doğumlu, oradaki ilkokul öğretmeni de Gürcü. Öğretmen demiş ki, “sayı saymasını bilen var mı”... ilk derste. Annem, “ben biliyorum” demiş, “say bakalım”, annem “erti, guti...” diye saymaya başlayınca öğretmen de şamar atmış, “Gürcüce konuşmayacaksınız” demiş. Halbuki kendisi de Gürcü adamı[ın]... Onlar kendi aralarında “biz şuraya aidiz artık, onu bir tarafa bırakalım” diye bir şey hissetmişler (...) Bunun arkasında sığınma psikolojisi [yatıyor]. Valla Türk tipi İslâm modeli diyebilirsiniz yani böyle. Ramazan’a kadar içerler, şişeler balkonda durur, ama Ramazan’da ağzına kimse rakı sürmez, değişik bir yapı.

Perşembe’de görüştüğümüz, etnik kaynağını reddetmeyen (“ben şu anda ‘Batım’dan gelmiş Gürcüyüm’ diyorum, ‘ama Türküm’ diyorum”) Gürcü kökenli

yurttaşın da, yukarıda söylenenleri teyit eder biçimde, kültürel hak düzenlemeleri karşısında soğuk durduğu görülmektedir (Perşembe, I):

[Gürcüler] anadilde yayın hakkı istemez tabii, çünkü neden: Gürcüler istiyorsa, o zaman geri gidecekler. Batum'a gidecekler. Eğer, madem Türklüğü kabul etmişsen, o bayrak altına gelmişsen, zaten alfabesini de kullanıyorsan, o çatı altında huzur içinde yaşamak lâzım. Bilemiyorum, yani benim görüşüm bu. Kürtlerin "biz Kürtçe yayın hakkı istiyoruz" demeleri bence hata.

Zira ona göre, Kürtçe yayın hakkı istemek, aynı zamanda ayrı devlet istemektir. Bugün bu haklarla başlanacak, 'yarın [o] da çıkacak'tır. Bu tür hakların verilmesi, ileride siyasal talepleri harekete geçirecektir. Oysa Gürcüler "devlete sahip çıkıyorlar"dır. Çünkü,

galiba, galiba, benim anladığım kadarıyla, o Batum'da yaşadığı müddetçe oradaki zulmü görüp, bir başka devletin egemenliğinden kaynaklanan bir acıyı diyeyim, yoksa belki de huzur içinde yaşadığı [için] belki de [devleti] sevmek zorunda... [Gürcülerin] geri dönüş yapacağını zannetmiyorum, ben dönmem, ben dönmem. Dönsem buraya alışamam. Ben, bayrağı gördüğüm zaman tüylerim diken diken oluyor.

Görüşmecinin bayrağa nasıl bir anlam atfettiğini anlamaya çalışıyoruz:

Bayrağı çok zor şartlarda biz kazandık, bayrağı çok zor şartlar altında kazandık. Afedersiniz bir şey söyleyeceğim, İzmir'e gidiyorduk, çocuğum orada astsubay okulunda okurken. Afyonkarahisar'da şöyle bir hayal ettim, böyle daldım: O atların, o insanların, o ölülerin, onları hayal ettim gittim, çok kanın üstünde gidiyoruz biz. Çok kanın üstünde gittik, çok can verdik. Bu memleket kolay kazanılmadı ve bu baştaki adamların da hatasıyla beraber, böyle biz düştük aşağıya, böyle gidiyoruz.

Görüşmecinin "biz" kavramındaki referansı, raporun başında belirtildiği gibi, Millî Mücadele'ye iştirak eden bütün unsurların atıf yaptığı "biz" kavramıyla aynıdır. Görüşmecinin bayrakla ilişkisini kurarken, Afyon'a, yani Millî Mücadele'ye gitmesi de bu özdeşliği teyit etmektedir. Görüşmecinin olimpiyatlar sırasında Türk güreşçisi ile Gürcü güreşçinin müsabakası sırasında, Gürcünün Türk güreşçiye tekme atması karşısında "olmaz o Gürcü değil, o Ermeni Gürcüsü o, benim bildiğim Gürcü yapmaz o hareketi, Gürcüler benim bildiğim... asıldır, onu yapmaz" demesi, nasıl bir kimlik özdeşleşmesi içinde olduğuna dair fikir vermektedir. "Ermeni" karalamasıyla, Millî kalkışmanın ortak düşman figürüne atıf yapmak suretiyle, Türklük esaslı "biz"i vurgulamaktadır.

Bu arada, yeri gelmişken, bayrak metaforu üzerinde biraz durmak gerekir. Görüşmelerde bayrak çok sık başvurulan bir metafordur. Eskişehir'de gördüğümüz işçilerin anlattığı bir olay bayrağın bu simgesel anlamını somutlaştırmaktadır. Grev çadırlarında bayrak çekerek direnen işçilerin çadırları Jandarma tarafından zorla sökülürken, elinde Türk bayrağı tutan 4-5 kişilik grupla Jandarma arasında

tartışma çıkmış, bayraklı grup Jandarmayı elindeki bayrakla püskürtmeye çalışmıştı (Eskişehir, II):

“Bayrağa vurmayın” diyorlar, ama işte aslında dedikleri şey, “bize vurmayın”. İlle de bayrak, ama bayrak kurtarmıyor. Jandarmaya “durun” diyor, “bayrak var elimde”... Bizim arkadaşlar bağıldılar, “bayrağıma dokunmayın” diye... Jandarma durdu yani... Jandarma bile durdu yani. O psikolojik birşey yani. Onlar bile durdu. Durduktan sonra yüzbaşı dedi ki “boşaltın şurayı”, bizi arabalara çektiler, O bayraklılar kaldı... Yüzbaşı diyor ki... “bayrak taşıyan işçilere dokunmayın”... En son bayraklıları bindiriyorlar. Hatta bizimkiler orada basını falan da gördüklerinden kaptırdılar kendilerini, bayrağı falan öpüp, yüzbaşıya gösterişleri var. Yani çok ilginç bir sahne. Bizde uzman çavuşluktan ayrılmış sözleşmeli bir arkadaşımız var... O da işin kurnazlığına mı kaçtı diyelim, hakikaten orada bayrağı katladı, nizamî bir şekilde, hakikaten askerinin nizamiyede yaptığı şekilde katladı, öptü ve yüzbaşıya teslim etti...

Gecekondu yıkılanın elinde bayrakla feryat figan çatıya çıkması ya da Diyarbakır’ın Bismil ilçesinde ağanın topraklarına hukuksuz biçimde el koyduğunu iddia eden köylülerin ellerinde bayraklarla yürüyüş yapmaları, hep aynı oportünizme dayanmaktadır. Burada, “biz devlet otoritesine karşı çıkıyoruz görünsek de aslında o otoriteyle ideolojik özdeşlik içindeyiz, milliyetçiyiz, dolayısıyla devletçiyiz, bize dokunmayın” mesajı verilmeye çalışılmaktadır.

Tekrar konuya dönelim: Herşeye rağmen Gürcülerin kendi aralarında dillerini rahatlıkla konuşabildikleri, bugün artık bu konuda herhangi bir baskıya maruz kalmadıkları anlatılmıştır. Buna bağlı olarak, “Gürcü kimliği üzerinden siyasallaşmaya kalkarlarsa ne olurdu”? diye sorulduğunda alınan cevap çarpıcıdır: “Otur oturduğun yerde denilirdi!..”

Dedesi Lezgi (Dağıstanlı), babaannesi ise Gürcü olan altıncı görüşmecimiz ise (Ordu, V) dedesinin babaannesine Gürcüce bile konuşturmadığını anlattı ve bunu Türklüğe sahip çıkmasına bağladı:

Dedem... Dağıstanlı, yani en eski kavimlerden, babaannem de Acara kızı, tam Gürcü, kardeşleriyle hep Gürcüce konuşurlar[dı], ... fakat dedem evdeyken hiç kimse Gürcüce konuşmazdı... Bu yasak! Dedem odaya girdiğinde herkes keserdi, hemen Türkçe konuşmaya başlar[lar]dı. [Bu yasağın nedenini hiç izah etti mi?:] Türk’üz ve bu kabul gördü yani...

Kosova’dan göçmüş Arnavutların oturduğu ve anadillerinin Arnavutça olduğunu, Türkçe’yi daha sonra öğrendiklerini, “siz varsınız diye biz Arnavutça konuşmuyoruz; Türkçe’de biraz zorlanıyoruz” diyen Ceyhan’a bağlı Çevretepe’nin köylüleri de kendileri için anadilde yayın ve eğitim hakkı türünden kültürel hakların gerekli olmadığını söylemişlerdir (Çevretepe, I):

Aslında ona ihtiyaç yok ya. Eğer Türkiye’de yaşıyorsan ilk kullanılacak dil hangisidir?: Türkçe. Ha biz burada Arnavutça konuştuğumuz zaman devlet başımıza çıkıyor mu, niye

Arnavutça konuşuyorsunuz diye veya Kürtlere, Araplara veya Çeçenlere, Çerkeslere?.. Herhangi bir baskı mı? Yok. Kimse kimseyi zorlamıyor. Mesela... gidiyorum bugün devlet dairesine, yanımda Arnavut varsa Arnavutça konuşuyorum. Bunu askeriye de duyuyor, polis de duyuyor. “Niye Arnavutça konuşuyorsun?” diyen olmuyor.

Onlar da babalarının “zulümden” kaçtığını söylüyorlar:

Müslümanlara yapılan zulüm[den]... Türkiye[ye], Osmanlılara sığınmak için çıkmışlar o zaman (...) Müslüman olduklarından. Sırlar soykırıma girmiş. Onlar da kurtulmak için kaçabilen gelmiştir. [*Burada askere giden olmuş mu?:*] Tabii, tabii. Türkiye ordusuyla beraber savaşmışlar.

Çevretepeli Arnavut kökenlilerin Türkiye ile ne türden bir özdeşim kurduklarını ve bu bağlamda kendilerini hiçbir zaman “azınlık” olarak görmediklerini gösteren ilginç sözleri şu şekildedir (Çevretepe, IV):

Yav zaten Türkiye’nin, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar oradan gelenler. Yani bunu daha fazla sormanıza gerek yok. Atatürk’ü sorarsanız, Atatürk de benim gibi hakiki Arnavut. Mehmet Akif de, Fevzi Çakmak da öyle. Ama bizde şöyle birşey var. Bizde ayrımcılık yok. Yani müslüman oğlusan, ayrımcılık yapmazsın. Samimi olarak söylüyorum, Türkiye’nin karşısına tek çıkmayan bir millet varsa, yani Türkiye olarak, onlar da Arnavutlardır, Çerkesler de çıkmadı, Çeçenler de çıkmadı. [*Niye çıkmadılar sizce?:*] Yav neyine çıkacaksın. Sen zaten Türkiye’nin içindesin, sen Türkiye’nin toprakları içinde faydalanıyorsun, yaşamını sağlıyorsun. Ee, yediğin sofraya tepik vurur musun? Sonra gittiğin yol hep aynı yol, o müslüman, ben müslüman... Sonra millî duygu var bu insanlarda. (Çevretepe, I): Bir vefa borcu ödüyoruz yani. Yapılan şeylerin karşılığını unutmuyoruz. Onun için Türkiye kabul etmemiş olsaydı, ortada kalacaktı dedelerimiz.

Üstelik bu sözleri söyleyen kişilerin, anadil bağlantısı ve kolaylıkları nedeniyle, sosyalist hükümet devrildikten sonra Arnavutluk’a gidip-geldiklerini, hatta bazılarının Arnavutluk’ta otel, kumarhane gibi yatırımlar yaptıklarını, ticaret işlerine girdiklerini de söylemek gerekmektedir. Buna karşın, kendilerini burada bir “azınlık” veya geçici olarak yerleştirilmiş kişiler olarak görmedikleri, tam aksine yaşadıkları yeri kendi yurtlarının bir devamı olarak kabul ettikleri, hatta devletin kurucu babalarıyla, önemli ideologlarını “kendilerinden” saymalarına bağlı olarak, burada kendilerini değil azınlık, neredeyse “efendi” gibi gördüklerini söylemek mümkündür.

Bursa’da görüştüğümüz yaşlı Selânik muhaciri Türkiye’ye 1923-24 mübadelesi ile geldiklerini ve gelenlerin “memnun” olduğunu nakletmiştir. Anlattığına göre Yunanistan’da hayvancılık yapan ve büyük sürüleri olan bu insanlar, buraya geldiklerinde bu kadar hayvanı yayacak mera bulamamalarına karşın “memnundur”lar çünkü,

orada düşman içinde kalacağına [babalarımız] buraya geldi, çağırıldı. Seni buraya, zaten buradan giden gâvurların yerine çağırıldı... Bayrak için geldiler buraya. Yani kendi devletine, yani şeye, hem mübadele [oldular] hem de kendi bayrağını aldılar.

Bursa'da görüştüğümüz ikinci muhacir görüşmeci, II. Dünya Savaşı'na ve Yunan İç Savaşı'na katılmış ve 1962'de Türkiye'ye kaçmıştır. Kaçış nedenini ise şu gerekçeye bağlar:

Biz yani memleketten kaçtık, kendi bayrağımızın altına sığınalım!.. Herşeyimiz yerindeydi, lâkin huzur yoktu. Huzur yok. Ben gezdim Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı, Almanya'yı. Gezdim, baktım baktım. Tekrar geldim memlekete yani. İçeri girdim, çıktım. Baktım baktım. "Çekemeyeceğim yani" dedim, kendi bayrağımızın altına sığınalım yani, ne olursa olsun.

Görüşmeci, Bulgaristan'dan Yunanistan'a geri döndüğünde tutuklandığını ve sorgulayan polisin kendisine çok kötü davrandığını anlatıyor:

Ben şeyden çıktım bakın, cezaevinden. Gittim, yani salındım yani. Emniyete gittim, "sen" dedi, "sen nereden geldin"? "Siz bilirsiniz, daha iyi bilirsiniz" dedim. "Suus" dedi, bağırdı. "Bağırılacak birşey yok" dedim. "Nereden geldin"? "Bulgaristan'dan geldim" dedim. Bulgaristan'dan geldim, kendi memleketime yani. "Bulgaristan'dan geldiniz gene buraya, bizi şey yapmak gibi..." dedi. "Ben yerliyim" dedim burada. Bir cümle dedim yani... Konuştum, bunu hazmedemedim. Dedim, "kendi bayrağım altına gideyim, ne olursam olayım" dedim. Vallahi hepimiz Türk'üz burada.

Görüşmeci, "hepimiz Türk'üz burada" derken, Türkiye'de Yunanistan'daki durumunun aksine "eşit yurttaş" sayıldığını söylemekte; her ne kadar zamanında Yunanistan'da yaşasa da, Türkiye'yi kendi asıl devleti, esas olarak ait olduğu yer olarak düşünmektedir. Devleti "bir insanın üstünde şemsiye nasıl olur, hem güneşten hem yağmurdan, öyle nasıl korur, öyle yani, bana öyle geliyor..." diye tanımlamaktadır. Şu halde Yunanistan'da kendisini tanımladığı türden bir devletin yurttaşı olarak görmemiş ve "ne olursa olsun", "kendi bayrağına" sığınmıştır.

Bu konuda Kürt-Alevi kökenli yurttaşlardan oluşan Keklikoluk köyünde aldığımız tepki ise oldukça dikkat çekicidir. Daha çok Alevilikleri üzerinden kendilerini laik Cumhuriyetin müttefiki olarak gören köylüler, Kürt kimliklerini, saklamamakla birlikte, ayırıcı bir unsur olarak görmek istememekte, "büyük toplum"la bütünleşme yolunu tercih etmektedirler. Bu tercihleri doğrultusunda kendilerini "Türk" saymaktadırlar:

[Mesela Kürtçe eğitim, dil hakkı verildi. O konuda ne düşünüyorsunuz?:] (Hepsi birden): Biz onu istemiyoruz. Biz Kürtçe istemiyoruz. Biz onu tamamıyla istemiyoruz. (Keklikoluk, II): Biz TC vatandaşıyız. hayır yani... (Keklikoluk, I): Biz TC vatandaşıyız, Türküz yani... (Keklikoluk, II): Türkiye Türk'tür. Siz daha iyi biliyorsunuz. (Keklikoluk, I): Biz Türk oğlu Türk'üz. Biz Türk'üz. Biz Kürtçülüğü savunmuyoruz. Biz Alevi toplumu Kürtlüğü savunmuyoruz. Biz sadece insan hakları istiyoruz [İnsan haklarından ne anladıkları aşağıda anlatılıyor]. Özgürlük istiyoruz. Eşit haklardan faydalanmak istiyoruz. Mesela bizim Alevi toplumunda Türkiye'de örneğin büyük bir belâ vardı: PKK. Alevi toplumu bu işin içinde yoktu. (Keklikoluk, II): Var var. Vardı da, binde bir. Onların da yüzde

sekseni ekonomiye dayanıyor. Adam işsiz kalmış, aç kalmış, susuz kalmış, o şekil gitmiş. (Keklikoluk, I): Zaten Alevi toplumu da eğer PKK'ı destekleseydi, memleket bitmişti. Desteklemedi. Bunu da biliyorsunuz yani.

Azınlıkta kalmanın ve bu halin “fark edilmesi”nin kendilerine zarar getireceğini düşünen bütün unsurlar, esas itibarıyla asimile olmayı seçmektedir. Örneğin Edirne’de görüştüğümüz Çingene kökenli görüşmeci bu durumun altını çizmiştir (Edirne, III):

...Efendim işte burada bir iş kuralım, Romanca ve Türkçe öğretiriz. Hayır efendim! Türkçe ve İngilizce öğretilsin... Bakın Çingene dili zaten yok olmak üzere, ama bugün belirli toplumlar içerisinde bugün muhafaza ediliyor. O toplumun kendi içinde muhafaza ediliyor. İşte o entegrasyonu yaşarken, bu gibi, o zaman muhafaza altına almak lâzım, şu anda öyle bir kaygı yok. Kaygı olacak diye de... Çünkü bu kapalı kutular içerisinde devam ediyor. Korunuyor yani, kendinden korunuyor...Çingeneceyi, bu dili kaybedelim mi? Hayır, şu anda böyle bir korku yok zaten (...) Bugün Çingenece dünyada tabii ki kültürcü farklıdır, kendi ailemiz içinde kullanırız. Kaybolmasını kesinlikle istediğimden değil, ama bunu da dünyanın hiçbir yerinde kullanamayacak, kendi insanlarımızın dışında. Ama eğer eğitim sağlayacaksa İngilizce öğretsin benim oğluma, ben bunu istiyorum... Yani çok kısır döngü içerisinde, efendim biz kendi kimliğimize sahip çıkamadık, dilimize sahip çıkamadık, eğitim alalım, hayır! Biz dünyayla ilgili eğitimleri alalım.

Özetle, Türkiye toplumunu oluşturan unsurların büyük bölümü, buraya büyük ölçüde sınırların dışında kalmış başka yerlerdeki baskıdan ve katliam korkusundan kaçarak “sığınmış” ve bu nedenle burayı “kendi devletleri” saymış gruplardır. Millî Mücadele bu duyguyu pekiştirmiş ve “İslâm” ortak paydası altında bütün bu unsurları biraraya getirmiştir. 1924’ten itibaren Türklüğün vurgulanması ve zaman zaman şiddeti de içeren uygulamalarla devletin Türkleşme yönünde baskı kurması, zaten parçalı bir biçimde ülke sathına dağılmış bu unsurlar üzerinde asimile edici bir etki de yaratmıştır. Bu unsurların büyük bölümü “farklılıkları”nı öne çıkarmak yerine, “büyük toplum”a entegrasyonu yararlı bulmakta (ya da kendisini buna mecbur hissetmekte) ve bu yönde çaba göstermektedirler.

2) MODERNLEŞMENİN MERKEZİLEŞTİRİCİ ZORU VE TEK PARTİ DÖNEMİNİN YARATTIĞI DEVLET ALGISI

Tanzimat’tan itibaren merkezleşme yolunda kararlı adımlar atmaya başlayan devlet, bu süreçte zorunlu yerleştirme ve isyan bastırma hareketlerinden başlayarak, toplumun muhtelif kesimleri üzerinde “hizaya getirici” bir etki yaratmaya çalışmıştır. Cumhuriyet idaresiyle birlikte “yurttaş yaratma” girişimi, bu yurttaşla ilişkin “yukarıdan belirlenmiş” standartların en uç noktalara kadar yayılması çabasıyla birlikte, yurttaş üzerinde ciddi bir baskı algısı yaratmış ve söz konusu çaba bu algıya bitişik bir “korku”nun yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu “devlet korkusu”nun en açık biçimde zihinlere kazındığı dönem “Tek parti dönemi”dir. Üstelik bu dönem, genel

zihniyet dünyasında, Millî Mücadele'nin birleştirici unsuru olarak algılanmış olan "İslâm"ın tahribatı olarak yer etmiştir.

Bu "devlet korkusu"nun ve "İslam'dan uzaklaşma" hissinin yanında, bu dönemin toplumsal hafızada bıraktığı en önemli tortu, devlet-parti özdeşliği olsa gerektir. L. L. Roos ve P. N. Roos, devlet seçkinlerinin zaman içinde Kemalist programla özdeşleştiğini belirtir ve "*Kemalistlerin idaresi altında devlet seçkinler[inin] hemen hemen hiç sorgulanmayan bir iktidara ve böyle bir iktidara eşlik eden yüksek bir toplumsal saygınlığa*" kavuştuğunu ve bu pozisyonun kalıcılaştığını söyler. Böylelikle Cumhuriyet Halk Partisi "bürokratlaşmış" ve bu iktidar bloğu, memurların iradesini kamuya dayatacak bir aygıt yaratmak üzere kaynaşmış oluyordu³¹. 1935-1945 döneminde parti-devlet özdeşliği tamamen resmîleşmiş, 1935 yılındaki CHP büyük kurultayında parti genel sekreterinin aynı zamanda İçişleri Bakanı olması ve valilerin parti il başkanı olarak görev yapması kararlaştırılmıştı. Parti müfettişleri de hem parti hem de hükümet işlerini denetleyeceklerdi. Zira kurultay kararına göre bütün vatandaşlar -tabii onlara sorulmadan- aynı zamanda parti üyesi kabul edilmişti³². Böylelikle taşradaki parti örgütü devletin temel aygıtı haline gelmekte, 1930'ların Avrupa'daki otoriter parti yönetimlerine benzer biçimde merkezde alınan devlet kararları parti organları eliyle taşraya taşınmakta ve bu kararların uygulanmasından sorumlu tutulan partinin yapıp-etmeleri doğrudan doğruya devletin yapıp-etmeleri olarak görülmekte ya da tersine devlet icraatları da partiye mal edilebilmekteydi. Bu çerçevede partinin büyük ölçüde taşrada "ağa" olarak bilinen birtakım mütegalibe ile işbirliği halinde çalışması da, parti-devlet özdeşliğinin olumsuz görüntüsünü beslemekteydi³³.

Dolayısıyla toplumun bütün kesimlerinde Tek Parti dönemine ilişkin hatıraların izi bugün de oldukça güçlü ve "devlet zihniyeti"ni kuran temel etkenlerden biri olarak yaşamaktadır. Örneğin Paul Stirling 1950'de Kayseri'nin Sakaltutan köyünde yaptığı alan araştırmasında köylülerin 1946'dan önce parti ile hükümeti özdeşleştirdiğini görmüştür. Köylülerin çoğunluğu Atatürk reformlarına karşı az ya da çok kayıtsız veya etkisiz bir biçimde düşmandır. Onların gözünde, muhtar ve öğretmen de dahil olmak üzere bütün memurlar partinin destekleyicileridir. Stirling, 1950 seçimlerinden sonra memurların köylülere daha nâzik davranmaya başladığını, köylülerin

31 L. L. Roos, Jr. ve N. P. Roos, *Managers of Modernization: Organizations and Elites in Turkey, 1950-1969*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971, ss. 31-32.

32 Kemal Karpat, *Türk Demokrasî Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temellir*, İstanbul, 1967, ss. 68-69.

33 Örneğin Datça üzerine çalışan Unbehaun, parti içinde ağaların aralıksız biçimde il ve ilçe örgütlerinde görev aldıklarını ve ağaların parti üst kademeleri ile köylüler arasında irtibat noktası olduğunu yazar. Köylülerin parti üyesi yapılarak siyasete sembolik -hatta sözde- katılımı ağalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Datça örneğinde parti-ağa ilişkisi daha da ileri gitmekte ve ağalar ve oğulları devlet memuru olarak istihdam edildiği gibi, ağalar yöreye gelen memurlara ucuz konaklama ve yeme-içme olanakları sunmaktadır. Yani parti-devlet bürokrasisi ile ağalar arasında sembiyotik bir ilişki kurulmuştur. Bkz. Horst Unbehaun, *Klientelismus und politische Partizipation in der ländlichen Türkei: Der Kreis Datça (1923-1992)*, Hamburg, Deutsches Orient-Institut, 1994, ss. 135-144, 148-150, 165-166.

ihtiyaç ve arzularını öğrenmeye daha istekli hale geldiklerini ve tahakkümlerinin ve buyurganlıklarının azaldığını gözlemlemiştir³⁴. 1950 öncesine ilişkin ister olumlu isterse olumsuz olsun bütün hatıraların üzerinde birleştiği nokta bu dönemde devletin aygıtlarının son derecede güçlü, tekil ve ceberut olduğudur.

Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Kemer köyünde yaşayan Avşarlardan yaşlı bir kadın (80-85 yaşlarında) Tek parti devrini şöyle anlatıyor:

[Devlet bize] hiç de bakmadı. Bir de yol işleme çıktı. Beş çocuğu olan yoldan kurtulurdu, beş çocuğu olmayan sırtında ekme alırdı, 10-15 gün karda-kışta yol işlerlerdi. Köylere yol yaparlardı. Kurban olduğum, bir Menderes çıktı. Yol da yaptırmadı, yolumuzu da kendi yaptı, suyumuzu da kendi getirdi. Onu da geri sonra astılar. Eski yazı okurduk biz, elimizde kömür ilen, kalem bulamazdık... Okuduğumuz elif, be, te, se, cim, ha, hı... bunu okurduk. Onu da aldılar elimizden. Hocaların kitabını da yaktılar, hocaları da astılar. Allah etmeye, hoca da bulunmuyordu. Ezan da kalktı, muhammediye de kalktı. "Tanrı uludur, Tanrı uludur". O ezan böyle geldi. Ondan sonra öşür çıktı. Bir adam on işe yeter mi? İki metre pırtı yeter mi? Ne sabun bulduk, ne tuz bulduk, ne kap bulduk, ne rezillikler çektik, ne... Menderes geldi, öte rahatlığa kavuştuk. Allah var şimdi. Bir Haşim diye öşürcü vardı. Şu Yedioluk köyündenmiş. Babam rahmetlik, bize birer teneke şöyle kesimlik savurdu savurdu, gem ile sürerdik... Gece ayın ışığında ekin biçerdik. Şu sırtımızdaki atlet ne olurdu, kıpkırmızı olurdu, terliye, tozluya... O büyük tenekeye zahire koyduk, hırılı-hırslı. Mısır ekmiş babam rahmetlik... [Zahireyi] o mısırın içine götürdük, koyduk. Azıcık da zahire aldık da, saman içine gömdüydük. Geldik ki, o [Haşim] buldu bunu. Haşim'e dedim: "Onunla karnın doyar mı?" dedim. Ne olurdu, hiç mi sende müslümanlık yok! "Azıcık işte", dedim. Vallahi, desteyi döverlerdi. Onu kavururlardı. Onu şey ile çekerlerdi, el taşları vardı onun, şöyle küçük. Onu pişirirlerdi, onu da suyla şöyle bulamaç gibi pişirirlerdi. Ortasını da yağlarlardı. Onu dökerlerdi, öyle yerdik. Öyle günler geçirdik. Ot toplarlardı dağdan. İçine de bir parça un bulurlarsa atarlardı, ekme ederlerdi. Ne günler gördük. Şimdi ne var?... Ha, sonra rahat ettik. Allah razı olsun....

Menderes'in ve döneminin şükranla anılışına birçok yerde rastlanmıştır. Ancak yine çok sık rastlandığı üzere, kişi ne kadar iyi olursa olsun "yakın çevresi"nin onu yanlış yola sevk edebileceği ve Menderes'in başına gelenlerin de büyük ölçüde buna bağlı olduğu imâ edilmektedir. Örneğin Ordu'daki ikinci görüşmecimiz (Ordu, II): "Şimdi rahmetli Menderes çok dürüst, çok azimli, çok çalışkan bir insandı. Ama Menderes'i Türkiye'de kullandılar, yuttular. Terbiye yok, o terbiye olsaydı, o disiplin olsaydı, Menderes yıkılmazdı" demiştir. Aynı "siyasî inkıraz" teorisinin Özal'a da uygulandığı hatırlanmalıdır.

Güneydoğu Anadolu'nun konar-göçer hayvancı Yörüklerinin anısında "Menderes'e rahmet okutan" Tek Parti dönemi şu şekilde canlanmaktadır (İslahiye, I):

Askerin elinde çok büyük yetki varken Jandarmanın elinde, yani bizim Yörükler Jandarmadan çok çekinirlermiş. Yani birden Jandarma çıktığı zaman kaçacak yer

34 Stirling, aynı yer, ss. 268-269.

ararlarmış. İnönü döneminde daha çok asker buranın kralymış, astığı astık kestiği kestikmiş. İşte bizim Yörükler sınır tarafına yaklaşıyor ya, Antakya tarafında, sınır bölgesinde, o zamanda kolcu denilen sistem var, yani Jandarma var, piyade olaya bakmıyor, çok büyük baskılar görmüş[ler]. Çünkü hayvan için katlanmışlar, çünkü o bölgeler[de] daha ılık otlar, daha rahat [o yüzden sınırdaki işleri çok oluyor]. Çok büyük askeriye baskısı görmüş[ler].

“O dönemin tortusu olarak bir korku, bir mesafe var mı?”

Var tabii. Şimdi şöyle söyleyeyim: Bizim Yörük aşiretinde Jandarma dendiği zaman, biraz stres açılır. Hâlâ o korku var.

Bu jandarma imgesinin yaygınlığı, başka yerlerdeki ifadelerle teyit edilmiştir. Örneğin Giritli muhacirlerden oluşan Ceyhan’ın Turunçlu köyünde Jandarma şöyle anılıyor (Turunçlu, I):

...Eskiden bir jandarma, bir Saddam’dı. Bir jandarma, bir Saddam’dı burada. Vallahi öyleydi, billahi öyleydi. Benim yaşım 71. Şurada sokakta şöyle çıkıp oynamazdık, çocuktuk (Turunçlu, I): Şurada jandarma şurada. Karakol var köyün altında. (Turunçlu, II): Kime derdini anlatacaksın ki!

İslahiye’deki birinci görüşmecimizin aşağıdaki anlatısı, bu imgenin nasıl oluştuğuna ilişkin bir fikir vermektedir (İslahiye, I):

O anlık kaymakam kim, kim biliyor valiyi, kim biliyor, oraya zaten yetişen yok. Ortada icraati yapan Jandarma, her şeyi Jandarma diyor zaten... Kişi başına, yıllık, aylık... vergi alınıyor, hayvan başına vergi alınıyor. O Maraş tarafından geçerken köprüden geçmemek için, biliyorsunuz Jandarmalar köprülerde, o sülardan geçerken o vergiyi vermemek için çok boğulan insan olmuş.

Bu görüşmenin yapıldığı İslahiye’nin en önemli özelliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Suriye ve Kilikya bölgesindeki aşiretlerin tedibi ve zorunlu iskânı sırasında, zorla yerleştirilen Türkmen, Kürt ve Arap aşiretlerinin yerleşim alanı olmasıdır. Cevdet Paşa’nın hükümet komiseri olarak, Müşir Derviş Paşa’nın da komutan olarak içinde bulunduğu “Anadolu İslah Heyeti”nin (1865) en önemli faaliyeti bu bölgede olmuştur. Bu yüzden yeni kurulan bu kasabanın adı İslahiye’dir. Dolayısıyla İslahiye, Türkiye’deki modernleşme hareketinin en önemli dönemeçlerinden biri olan ve esas olarak devletin güçlendirilmesi ve idarenin merkezileşmesi yolunda adımların atıldığı Tanzimat döneminin taşradaki somut bir ürünüdür. Bugünkü İslahiye bölgesi de, bu sürecin bir araya getirdiği çeşitli toplulukların birlikte yaşadığı bir yöredir. Bu bakımdan yöre, devletin modernleşme serüveninde güç kazanmak ve merkezileşmek yolunda fiilî adımları attığı ve bir bakıma bu adımların sonuçlarının sınındığı bir laboratuvar niteliğindedir. İslahiye’de görüştüğümüz Kürt kökenli ikinci görüşmeci (İslahiye, II), bu sürecin sonucunu, “o dönemdeki inanılmaz baskı, yani devletin insanlar üzerindeki psikolojik, fizyolojik, fizikî baskısı

oradaki o cengâverliği alıp götürmüş. Eskiden bu ovada hakikaten sağlam adam çıkarmış...” diye aktarmaktadır. Bu sözler, devlet kontrolünün ve bu kontrolün yarattığı baskının evcilleştirici etkisini yansıtmaktadır. Ancak yörede yukarıda anılan ve “Jandarma baskısı” ile cisimleşen devlet zoru karşısında “eşkiyalık”, kaçakçılık vesaire türünden başkaldırımlar ve yasadışı faaliyetler de eksik olmamıştır. Görüşmecinin ailesi bu türden bir ailedir:

Dayım eşkiya zaten, yani devlete karşı hep cengâverlik yapmış... Devlete karşı cengâverlikten hiç çıkmamış ama düşmanlık devlete karşı kaç-kovala hikâyesine dönüşmüş, [dayım] ailenin en önde geleni, ondan sonra ister istemez bizimkiler[de] devlete karşı bir duruş [başlamış]...

Ailenin bu niteliği, ister istemez “devlet”le özdeşleştirilen CHP karşısında tavır alınmasına da yol açmıştır: “Babamın amcası, aynı zamanda dedem, (annemin babası) Demokrat Parti’yi... köye tanıtan adamdır”. Ailenin bugünkü önde gelen üyesi olan görüşmecinin, bugün CHP’li oluşu ise oldukça ironiktir. Ancak bunda CHP’nin 1970’lerdeki solcu görüntüsünün ve 1980’den sonra da CHP çizgisinden türeyen siyasal hareketlerin dağılmış olan daha soldaki birtakım grupları bünyesinde toplamasının etkisi görülebilir.

Yerleştirme yönündeki devlet baskısının somut ve güncel örneği, bugün hâlâ Kayseri’nin Sarız ilçesi sınırları içinde yaylaya çıkan ve kışları Hatay’ın Kırıkhan ilçesinde geçiren göçebe-hayvancı Yörüklerin anlattıklarından izlenebilmektedir (Yörük, I):

[Devletin “yerleşin” baskısını haksız buluyor] Haksız ağabey haksız. Niye haklı olacak ki! Şimdi 300-500 tane koyunu sana sattıracak. Oraya yerleştirecek... Ben çocukluk yaşımdan beri çadırda gözümü açmışım. Ben şehirde ne iş yapabilirim. Ben çalıştıramam. Başka bir iş de yapamam. Çiftçilikten de hiç anlamam. Ama 15 dönüm tarla vermiş.. İşin gerçek tarafını konuşmak lâzım. Ama bana şu koyunun 1000 tanesini güt de, güderim... Veterinerin bilmediğini biz biliriz... Ben, biz onun içinde uzmanlaşırız... Ama beni şehire yerleştirirse, şehir hayatında... Bu pamuk nasıl yetişir, bu karpuz nasıl çıkar anlamayız. Şu malın parasını, bir senede iş çeviririm, derken harcarım. Aynı bu pozisyona düşenler de oldu. Kendim gördüm. 200-300 tane koyununu sattı, girdi, şimdi bir tane koyun alacak gücü yok. En başta amcam. 300-500 koyun sattı, 15 dönüm tarla için. Adamın şimdi elinde hiçbir şey yok. Malcılık zamanında aldığı hazır dükkânları da sattı... Tarlaları, arsalarını da sattı, yedi. Adam şimdi sıfıra düştü. Adam ne yapsın ki, çocukları da birşey yapamıyor. Ama malcılık zamanında durumları iyiydi. Hayvancılıktan anlıyordu. 300 koyundan senede 300 kuzu alıyordu. Yani yün oluyordu, süt oluyordu. Bundan bayağı bir geliri oluyordu. Sattığı malın parasını tarlaya ekti. (Yörük, II): Yani şimdi demek istediğim, vatandaş mağdur durumda kalıyor. Bugün kriz var diyorlar, parasızlık çok. mesela adamın 300 koyunu var ama cebinde parası yok. Adam 300 dönüm tarla ekiyor ama cebinde parası yok. Yani biz bu krizi bayağı yaşadık.

Görüşüğümüz Çingene kökenli yurttaş da (Edirne, III) “geziciliğın önlenmesine dair” bir yasanın varlığından bahsetmiş, oysa geziciliğın bir “yaşam şekli” olduğunu belirtmiş ve buna müdahalenin bir “insan hakları ihlali” olduğunu söylemiştir.

Burada devletin uyguladığı politikalarda son derecede açık bir paradoksun varlığı görölmektedir. Köylünün istihdam yaratma ve destekleme alımları türünden tarım politikaları yüzünden devlete bağımlılığı son derecede artmışken ve köylü bu bağımlılığı yüzünden esaslı bir bunalım yaşarken, iktisadî açıdan devlete bağımlılığı asgarî düzeyde olan, kendi geçim araçlarını yeniden üretme kabiliyeti nedeniyle bağımsız iktisadî birimler halinde yaşamayı başaran göçebe-hayvancı grupları aynı devletin yerleştirip köylüleştirme, yani kendine bağımlı hale getirmeye çalışması gerçekten de paradoksal bir durum yaratmaktadır. Ancak bugün bile çok az sayıda kalmış göçebe-hayvancıyı hâlâ yerleştirmeye çalışan devletin, bu grupların oldukça kalabalık olduğu geçmişteki baskısının yoğunluğunun ve baskı araçlarının şiddetinin hangi noktalara varabileceği anlaşılabilir.

Diyarbakır’da görüşüğümüz medrese kökenli imamların (*mêlêlerin*) anlattıkları da (Diyarbakır, I, II), CHP-devlet özdeşleştirmesinin olumsuz hatırasını teyit eder. İmamlar, Tek Parti döneminde sürekli askerî tâkibat altında mağaralarda eğitim-öğretim yapmak zorunda kalan “gizli medreselerin”, DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte yeniden köylerdeki binalara taşındığını ve böylelikle kendilerine ait binalarda eğitime döndüklerini anlatmaktadır. Ondan önce, “cahil” bir “köy kâtibi” bile köylere gelip “Arapça okunan ezana” karışmakta, “posta koyabilmektedir”.

Emirdağ’ın bir köyünde görüşüğümüz Said Nursî müridi olan kişi de benzer bir tespitte bulunmuştur (Emirdağ, I):

...“Eski zamanda olsa” diyorlar, “seni şimdi kaybederlerdi ortadan” diyor bana. “Eski zaman bundan kötüydü” dedim, şimdi amenna. Amenna, şimdi konuşabiliyoruz, eski zamanda konuşamazdık. Konuşturulmazdık. [*Kim konuşturuyordu?:*] Hükümet irticayı konuşturur mu? Konuşturmaz... Menderes çıktı, bir on asırlık hizmet etti adam, hayatıyla ödedi adam.

Ancak, Atatürk ve İnönü dönemlerinden oluşan Tek Parti dönemini özlemle ananlar da vardır. Bu kişilerin özlemlerinin temelinde o dönemdeki otoritenin gücüne duydukları hayranlık ve otoritenin yaptırım gücünün mutlaklığı yatmaktadır. Bursa’da görüşüğümüz yaşlı muhacir (Bursa, I), 1930’larda Bursa’da yaşanan bir banka soygununu ve soyguncuların yakalanıp asılışlarını anlatarak, asılanların cesetlerinin Heykel Meydanı’ndan üç gün indirilmediğinden bahisle,

indirmediler ki millet görsün. Ama şimdi öyle yok. Şimdi hırsızlar gitsin hapisaneye, üç gün sonra tak çıkacak. Kanun bu mu? Nerede rahmetli Atatürk? [O zaman] çok iyiydi, çok iyiydi

demektedir. Görüşmecinin anlatımında İnönü zamanı “iyi”dir: “Neden iyiydi biliyor musun? Sen benim hakkımı yiyemezdin... Kanun vardı... O zaman kanun vardı. Şimdi yok”.

3) “AYDINLANMACI/CUMHURİYETÇİ” ZİHNİYET

Cumhuriyet rejimi, kullanabileceği bütün ideolojik araçlarla yurttaşı topyekün biçimlendirmeye girişmiştir. Bu süreç, özellikle 1924-1948 döneminde çok ciddi biçimde işlemiş ve sürecin Cumhuriyet rejimine ve devlete ilişkin pekişmiş bir “iman”ın yaratılmasında büyük bir rolü olmuştur. Özellikle inançlı bir öğretmen kuşağının yaratılmasında ciddi bir başarının elde edildiği kuşkusuzdur. Bu arada askerî okulların ve bu okullar modelinde teşkil edilen sivil öğretim kurumlarının, “Kemalist kuşağın” yaratılmasındaki etkisini teslim etmek gerekir. Bu kuşağın temel duygusu, Cumhuriyet’in bir “Aydınlanma devrimi” olduğu, bu yolla “Ortaçağ zihniyetinden ve Ortaçağa ait yönetim anlayışından, yaşam biçiminden ve ekonomi tarzlarından kopulduğu”, “Türkiye’deki temel çelişkinin bu kopuşla geçmişin kurumlarını ve yaşam biçimini iade etmek isteyen gerici/irticai güçler arasında yaşandığı”, “Türkiye’nin bu açıdan anti-emperyalist ve özel bir modernleşme pratiği olmak bakımından bütün İslâm coğrafyasının tikel örneği olduğu” şeklinde tecelli eder.

Birkaç görüşmeden örnek vermek, bu ideolojik doktrinasyon sürecinin nasıl işlediğini anlamak için öğretici olacaktır. Ürgüp’teki ikinci yaşlı görüşmecimiz (Ürgüp, II), kış aylarına rastlayan gecelerde Ürgüp’teki mahallelerdeki büyük evlerde toplandığını, kahvelere pek inilmediğini, bu evlerde kitaplar okunduğunu söylemiş ve “o kitaplar arasında ekseri Nutuk okunurdu, Atatürk’ün Cumhuriyeti anlattığı... Bu dediklerim 40’lı, 45’li yıllardı” diye eklemiştir. Kezâ Kayseri’nin Sarız ilçesine bağlı Doğankonak köyünde görüştüğümüz yaşlı “Dadaş”ın (Doğankonak, I) ilkokuldayken öğretilen hamasî bir şiiri hâlâ ezberinden okuyup ağlaması, bu doktrinasyon sürecinin nasıl işlediğine dair güçlü bir fikir vermektedir. Bir başka görüşmeci, Denizli’nin bir köyünde, 1930’larda muhtar olan babasına zimmetle Nutuk gönderildiğinden ve köye okuması için baskı yapıldığından söz etti.

Cumhuriyet ideolojisinin “ordu-millet” modelinde bir toplum yaratma girişimi, özellikle örgün eğitim yoluyla sivilden ziyade askere benzeyen, dolayısıyla özgürlükten önce itaati öğrenen, haktan çok yükümlülük bilincine sahip kuşakların yetişmesine ön ayak olmuştur. Ordu’daki üçüncü görüşmeci (Ordu, III) bu etkiyi şu sözlerle anlatmaktadır:

Bir de şey, çok sert bir yapımız var. Mesela çocukluğumuzdan itibaren asker-millet olarak yetiştiriliyoruz. Şimdi bakıyorsun 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı; bayram deyince benim aklıma renkli renkli toplar, palyaçolar, böyle şovlar filan geliyor. Hayır, herkesin elinde bir borazan, herkesin elinde bir davul, işte raptırı-rap. Gidiyoruz, Viyana’ya gidiyoruz ya! Asker-millet, bisiklete binen yok, bir şov yapan yok, ciddi bir tiyatro gösterisi yok, bir akrobasi hareketi yok, hep asker, borazanlar, marşlar... Böyle yetiştiriliyoruz biz. Bu kültürden geliyoruz biz.

Bu doktrinasyon araçlarıyla oluşan ya da pekiştirilen zihniyet, Türkiye'nin benzersizliğine ve en azından bölgesinde, diğer ülkelere örnek olacak bir gelişme ve modernleşme modeli olduğuna da inanmıştır. İslahiye'de görüştüğümüz Kemalist eğilimli görüşmeci (İslahiye, III), kendi bakış açısından Türkiye'nin modernleşme ve demokrasi pratiğinin bölgedeki üstünlüğünün bu sınır kasabasından nasıl görüldüğünü şöyle anlatmıştır:

Türkiye ile Suriye'yi mukayese eden insanlar ya da etme fırsatı bulan bu insanlar, Cumhuriyetin insanların ne kadar değerli olduğunu daha iyi algılama şansını buldular ve bunu zaman zaman kendi çevrelerinde ifade etmek zorunda kaldılar. Bu ilişki sayesinde tabii. Özelde de bu yörenin insanı gerçekte tarihsel ismi Kürt Dağı olan Suriye'nin şu bölgesiyle ilişkili olduğundan, oradaki Kürtlerin buradaki Kürtlerle mukayesesi kendini hissettirmeye başladı. Kürt Dağı'nda kalmış bu Kürtler, Türkiye'ye karşı büyük özlem duymuşlardır, keşke biz de sınır ötesinde, bu tarafta kalsaydık [diye]... Bu da insanımızın devlete bakış açısını, ve demokrasiye de tabii, olumlu yönde etkilemiştir. Çünkü bir mukayese şansı bulmuşlardır.

Bu sözleri söyleyen kişi Kürt kökenli olmakla birlikte, profesyonel askerlikten emekli olmuş, CHP eğilimli bir kişidir. Benzer bir sınır kasabası olan Nusaybin'de ise, özellikle 1940 ve 1950'lerde Suriye'nin görelî refahı, İslahiyeli anlatıcının aksi bir etki yaratmıştır. Nusaybin'in o yıllardaki yoksulluğuna karşın, özellikle Fransız manda idaresinin etkisiyle müreffeh ve altyapı bakımından üstün görünen Kamışlı karşısında Nusaybinlilerin, "*Kamışlı ıslıl ışıldır, herşey vardır fakat ahlâk yoktur*" dediği anlatılır. Aslında "imrenme" ifade eden bu sözler, Cizre'nin karşısındaki Ayn Diwar için de söylenmiştir. 1980'lerle birlikte, özellikle Irak kapısının açılmasından sonra sınırın bu tarafında refahın artışı ve ekonominin canlanması, bu fikri tersine çevirmiştir. Ancak, yörenin devletle olan sorunu ortadan kalkmış değildir. Suriye'nin refahı çekiciliğini yitirmekle birlikte 1970'lerde Irak'ta canlanan Kürt milliyetçi hareketi yeni bir çekim merkezi oluşturmuştur. Dolayısıyla sınırda yaşayan, ancak siyasal eğilimleri ve yönelimleri farklı olan Kürtlerin devlete ilişkin farklı duruşlar sergilediği göze çarpmaktadır. İslahiyeli Kürt görüşmeci, bu genel durumu "*gene özelde bu bölgede devlete bakış açısı[nda] etnik kökenden kaynaklanan bir soğukluk var. Bunu kabul etmek lâzım*" diye ifade etmektedir.

Türkiye taşrasında CHP geleneğine bağlı kişiler, Cumhuriyet tarihi boyunca Cumhuriyetçi seçkinler eliyle kurulmuş ve rejimin esas sorunu olarak kurgulanmış olan temel ikilem, yani laiklik-gericilik ikilemi üzerinden düşünmeye ve olayları değerlendirmeye devam etmektedirler. İslahiye'de görüştüğümüz Kürt kökenli emekli subay (İslahiye, III), bu değerlendirme biçiminin korunduğuna tanıklık eden şeyler söylemiştir:

Demokrasiye bu yörenin insanının genel toplamda bağlılığı, samimi anlamda bağlılığı, yüzde yirmi-otuz arasındadır. Samimi anlamda! Yüzde yetmiş karşıta bakılırsa, bir

tanesi din faktörü... Sizin gibi sakallı değil de, ben mesela çoğuna diyorum: “Niye tıraş olmuyorsun?” [diye]. O sakal bırakmış, sanki ben bilmiyormuşum gibi. Ben de tepkimi öyle dile getiriyorum. Saygı duyarım. Bunlar samimi olarak bunu benimsemezler. Yani tabii ben onların iç dünyalarını okuyacak değilim. Bu benim gördüklerim... Atatürk’ün kurduğu bu cumhuriyetin kazanımlarını geriye götürmeye yönelik, içten içe bir karşı devrim geliştirmek gibi bir heves içindedir bu dinci kesim.

Bu ikilem üzerinden kurulan siyasal görüş, ister istemez laiklik yanında görülen güçler lehine bir sempati ve yandaşlık üretmektedir. Bu durumda, rejimin korunması adına “demokrasi olarak görünen şey”in feda edilmesi kolaylaşmakta ve “sivil toplum” karşısında “güçlü devlet” savunulmaktadır. Zira henüz Türkiye halkının “eğitim seviyesi” demokrasiyi kaldıracak düzeyde değildir ya da başka bir anlatımla kurucu kadronun kurguladığı “ideal millet” henüz ortaya çıkmamıştır (İslahiye, III):

Gene bu yüzde yetmiş destekleyen bir başka faktör de, mevcut demokratik sistemde, bu dünyanın her yerinde var ama Türkiye’de ve bu bölgede daha yoğun, [kişilerin] kendini arzu ettiği duruma gelememiş his[setmesi]. Ben aslında daha iyi bir yerlerde olmalıyım ama şu ya da bu nedenle olamadım: Dolayısıyla burada da bir tepki söz konusudur. Yüzde yetmiş böyle doldurabiliriz. Geriye kalan yüzde otuz, 1) [Cumhuriyet’in] nimetlerinden istifade etmiş... , 2) Cumhuriyet’i iyice özümlemiş, analiz etmiş ve bunun büyük bir nimet olduğunu kabul etmiş. Demokrasinin hemen bir günde kurallarıyla işleyemeyeceğini, bunun benimsemesi gerektiğini, eğitim yoluyla [anlamış]. Bu eğitimin mutlaka okulda alınması gerekmiyor... Bu yüzde otuz, seksen yılda gelinen -maalesef- orandır. Halbuki bunun yüzde doksan beşe çıkması gerekirdi, seksen yıllık bu süreçte. Buna göre, maalesef buna sahip çıkan kesim yüzde otuzdadır. İnanarak, bunun fazilet olduğunu, büyük bir kazanım olduğunu [idrak edenler] yüzde otuz civarında oynar. Bazen [ise] bu yüzde seksene çıkar. Bunun nedenini bir örnekle anlatayım. AB’ye girmek istiyorsunuz diye soru soruyorsunuz ama bunun öncesinde zengin olacaksınız, evet... Bu oran yüzde seksene çıkıyor. AB’ye girince İstiklâl Marşı söylenmeyecek dersiniz bu oran düşüyor. Mesela Kürt bölgesinde AB’ye girdiğinizde kendinizi rahat ifade edeceksiniz [deyince], [oran] yüzde doksan beş oluyor. Bir başka soru sorduğunuz zaman yüzde ikiye düşüyor. Soru sorma açınıza bağlı. Bunun... bir fazilet olduğuna inananlar için maalesef yüzde otuzda kalmışız. Keşke bu yüzde doksanbeş olsaydı. Niye böyle dersiniz, bu bölgemizin özelinde, ama Türkiyenin genelinde [de], bunun sebebi bunu içine sindiren güçlerin sürekli karşı-devrim geliştirmek suretiyle insanları buradan soğutmaktan kaynaklanıyor.

Dolayısıyla bu bakış açısına göre “karşı-devrim”i “eğitimsizlik” beslemektedir. Seçimlerin vatandaş devletle yakınlaştırmak bakımından önemli bir işlevi olduğuna değinen görüşmeci, bütün bunlara karşın, seçimlerin bile bu yakınlığı ancak yüzde otuzlar düzeyine getirebildiğini söylemektedir: “Ama seksen yılda alınan mesafe maalesef yüzde otuz civarındadır. Bu benim samimi kanaatim. Bizim bölgemizde de dinî [nedenlerle] kendini dışlamış hissedenler yüzde yetmiş civarındadır”. Ona göre,

...büyük Atatürk'ün devrimcilik felsefesi işlememiştir. Geriye doğru işlemiştir. Yani karşı-devrim olarak gelişmiştir. Halbuki, ilim esas alındığı... [halde], maalesef ilime değil dogmalara zaman içerisinde önem verilmiştir ve Atatürk, Kemalizm de uyduruk bir "izm" haline gelmiştir. Halbuki buradaki ilime dayanan devrimcilikte Atatürk bir simge olarak kalabilirdi, fakat onun gösterdiği istikamette ilim ne diyorsa, ilimin gösterdiği istikamet kabul edilerek bugün Türkiye'de hâlâ okuma-yazmayla uğraşmayan bir devlet olurduk (...) ... [B]üyük bir kesim cahildir. Eğitimden, sanattan, kültürden yoksundur. Adam üniversiteden mezundur ama tiyatroya hayatta gitmemiştir... Dolayısıyla kültürden, eğitimden yoksundur... Efendim, bu işte cahil diye nitelendirdiğimiz kesim, ama kendilerine empoze edilmiş bir başka anlayışı yerine koyarak daha kolay yaşayabileceklerdir... Siz öğrencilerinize çok kolaylıkla mesleğinizi bitirdiğiniz zaman efendim ülkeye hizmet ederken rahat bir yaşam süreceğini söyleyemiyorsunuz. Bana "bunu söylüyorum" diyorsanız, katılmıyorum, çünkü yetiştirdiğiniz öğrencilerin büyük bir kısmı gidip küçük bir belediyede bile "bana bir iş ver" diye yalvarıyor, ama sizin karşınızdaki güç ne yapıyor? Bu belki bir espri gibi, ama öyle değil, ben bizzat şahidim, diyor ki, "sen oraya değil bize tâbi olursan sana cennette yetmiş tane koyun vereceğiz" diyor... Siz bize tâbi olun diyor. O zaman kadınsa bileliğini de veriyor, erkekse cebindeki harçlığı da veriyor. Sizi dinlemiyor zaten... Ben burada karşı-devrimin gücünü anlatmaya çalışıyorum burada. Okula öğrenciyi gönderiyorsunuz. Üçüncü, dördüncü sınıfta, işte okuma-yazmayı öğrenmeyle geçiyor. Dördüncü sınıfta [öğretmen] yağmurun nasıl yağdığını anlatmak durumunda kalıyor, çünkü müfredatta vardır. Çaydanlık misalini herkes bilir, suyun nasıl buharlaştığını v.s. Eve döndüğünde çocuk, ya dede ya nine, anne ya da baba, ya abi ya kardeş, ama evdekilerin irileri, "kızım oğlum ne yaptınız bugün" diye sorar... "Ne öğrendiniz"? "-Yağmur nasıl yağıyor". -"Tövbe, tövbe nasıl öğrettiler size"? Çocuk anlatmaya başlar, onlar da tövbeye başlar: "Başımıza taş yağacak. Bunlar kâfir oldu, Allah'ın işine karşıyorlar". Şimdi çocuk okulda öğretmenin anlattıklarına mı, evdekilere mi yanaşsın? İki arasında çelişkide kalır. Çünkü bir tarafta kendi bedeninden olan çok yakınlarının tepkisi var, öbür yanda beyefendi-hanımefendi yüzlü [öğretmen] ve anlattığı şey var. Şimdi bu çocuk, eğer sekiz yıllık eğitimden sonra okula da devam etmezse bu çocuğu Cumhuriyet'in yanına çekemezsin. İstediyin kadar çekiyor görün... Devlet [onun] yanında olduğunu varsayar ama o fırsatı[nı] bulduğu zaman, yani o yuva genişleyip devleti kendi anlayışlarına dönüştürecekler, ortamı yakaladığı an korkunç bir silaha dönüşür. Çünkü için için kin besleyen bir yapıya gelmiştir. Şu anda bu benim kanaatim tabii... Cumhuriyet kurum ve kuruluşları zayıflarsa karşınızdaki karşı devrimci güçler çok acımasız bir şekilde bunu tahrip ederler...

Keza Tokat'ta görüştüğümüz CHP'li ve Alevi görüşmeci (Tokat, II), halkın eğitimsizliğinden yakınarak, bu yüzden Türkiye'de ehil olmayan hükümetlerin sıklıkla iktidar olduğunu anlatmaktadır. Bu açıdan demokrasi karşısında duruşu çok açıktır: "Hiç çobanın oyuyla sizin oyunuz bir olur mu"? Herkesin bir oyu vardır, ama eğitimlilerin azlığı yüzünden bu durum önemli bir haksızlık yaratmakta ve "iyi düşüneyenler" in seçtiği kişiler ülkeyi yönetme yetkisini elde etmektedirler.

Bu anlayışa göre, eğer eğitime gereken önem verilseydi, yurttaş da gerçek bir yurttaşlık bilinciyle donanacak, haklarını bilecek ve devlet karşısında ayakta

durabilecekti. Islahiye'li üçüncü görüşmeci (Islahiye, III), sadece siyaset alanında eğitimin rolünü çok daha ileriye götürerek yurttaşlığın temeli olarak kurulmuş seçme-seçilme hakkıyla eğitilmişlik arasında bağ aramakta ve toplumsal alandaki gelişmenin de eğitimle ilişkisin sıkı bir biçimde kurmaktadır:

Ben burada bir öneri getirmiştım. Tabii kimse bizi dinlemedi. Çünkü ilçemiz küçük. Desek ki sekiz yıllık eğitimi tamamlamamış olan seçmen olamaz, seçilme hakkını da kaybeder... dersek, okullaşma oranın[da] biz beş senede camileri yakalarız. Gayet basit. Vatandaş da baş tacı. Ehliyet de sekiz yıl oldu. Eskiden beş yıllıktı. Sen kaza yapsan, zincirleme kazada elli kişi öldürsen en fazla, bu elli kişi için ben senden ehliyet istiyorum, şey diploma istiyorum. Ama bir oyla memleketi yakarsın, ehliyete gerek yok! Öyle değil mi? Bu anlamda bakarsan, tamam arkadaşım, sen baş tacısın, işte sekiz yıllık okulu bitir, oyununu kime verersen ver.

Ancak aynı görüşmeciye göre bu basit bir eğitim-öğretim sorunu da değildir. Görüşmeci bir tür "aydınlanma" peşindedir. Burada kastettiği de zaten bir tür "aydınlanma"dır. Ancak bu "aydınlanma", Aydınlanma düşüncesinin felsefî esaslarına inmeyen, yüzeysel ve siyasal bir "aydınlanma" fikridir ki, "Kemalist Devrim"le Türkiye'de hayata geçirildiğine inanılan bu düşünce büyük ölçüde vülger bir pozitivizmi yansıtır ve basitçe dindarlık-laiklik ekseninde tanımlanan bir ikileme dayandırılır. Yani, bu görüşe göre Türkiye'de "sivil toplum"un gelişmemesinin en büyük sorumlusu, eğitime önem verilmemesi, bu türden bir "aydınlanma"nın yaşanmamasıdır. Yaygın kliyentalizmin nedeni de budur:

Şimdi ilimden uzaktan yakından alâkası olmayan beyin adamı[nı] işe koyuyorlar... Adam koyduk işe diyorlar... İşte burada devlet vatandaşa hizmet eden değil, emreden[dir], [oysa] devlete görevi "hizmetçi" olarak veri[lmiştir]. Tam tersi yani. Devletin [bu] tablodaki görevlisi vatandaşın karşısında el-pençe divan duracak! Ama o vatandaş süklüm-püklüm gidiyor. Hakarete maruz kalıyor, dönüyor. Şimdi buna maruz kalan vatandaş devlete sizin anlamak istediğiniz manada bağlı değildir. Mecburiyetten bağlıdır. İşte, korku vardır. O hizmet etmeye çalışan değil, yöneten, emreden... bir yapıya dönüştü. Kendimden örnek vereyim: Küçük bir görev aldım. Vatandaşa ben sizin hizmetçinizim anlayışını veremedim. Hayır, sen bizim emir erimizsin. Yapmayın, etmeyin, baş edemedim... Ama bugün hâlâ anne-babamızın dışında, bir şekilde mevki-makam sahibi, ya da işimizin düştüğü kişilerin elini öpüyoruz. Bunu seksen yılda Cumhuriyet ortadan kaldıramadı. Her önüne gelenin elini öpüyorlar. Örnek vermek gerekirse: buradaki küçük siyasî bir yetkili vatandaşa elini öptürüyor. Kendisi Antep'e gittiği zaman Antep'tekinin elini öpüyor. Antep'teki Ankara'ya gittiği zaman [oradakinin] elini öpüyor. Bunun bizzat şahidi oldum.

Görüşmeciye göre "Aydınlanma"nın başarılabilmesi yüzünden korku ve kliyental beklentiler, kişilerin otorite karşısında boyuneğışinin ve itaatının esas nedeni haline gelmiştir. İzmir'de görüştüğümüz beşinci görüşmeci de (İzmir, V) ülkeyi başkalarına kaptırmamak için gereken ortak bilinci yaratacak, iktisadî ve siyasal kalkınma

yollarını bulacak ortak akli doğuracak bir eğitim talebinin altını çizmektedir. Ona göre en büyük sorun “eğitim”dir: “Halk çok cahil, hiçbir şeyin farkında değil. Ya da çok zeki, zeki demeyeyim de, kendini çok zeki sanan sivri zekâlılar...”

Islahiyeli üçüncü görüşmecimiz (Islahiye, III), Türkiye’de hükümetlerin gerçek anlamda iktidar olmadığı, ileride olabileceği düşüncesini onaylamaktadır: “İleride olacak tabii. Şimdi olamaz!” Bunun nedenlerini de şöyle açıklar:

Şu anda muktadir olmak başka, iktidar olmak başka! Şimdi çoğunluğumuz vardır [Meclis çoğunluğunu kastediyor], [buna karşın iktidar] olamamasının sebebi bizim bütün kurumlarımızı kuruma benzer hale getirememekten kaynaklanıyor, bunun da sebebi seksen yıldır dans gibi iki ileri bir geri hareket etmekten kaynaklanıyor... Bu kuralların yerleşmesi gerekirdi. İşte bu karşı-devrimcilerin [başarısı]...

“Türkiye’nin henüz o noktaya gelmediği” kabulü, öylesine yaygınlaştırılabilir ve inanılmış bir belirlemedir ki, “Türkiye o noktaya geldiğinde” türban bile sorun olmaktan çıkacaktır. Demokratikleştirici ve özgürleştirici bir siyasal-toplumsal yapı, “Toplumun aydınlanmacı eğitim-öğretim yoluyla olgunlaşmasını” beklemek zorundadır:

Belki yüzyıllar sonra türban meselesi kalmayacak. Kimse de rahatsız olmayacak. Bir öğretim görevlisi hanım, türbanıyla da ders verebilecek. Kimse de rahatsız olmayacak... Gazinoya gitmişsinizdir, gitseniz orada belki de Islahiye’de olmayan bir güzellikte bir kız yarı-çıplak oturur, “bacağım açık aman çekiştireyim” demez, sen de görmezsin. Öyle bir ortam vardır orada. Devletin görevlisi gene Avrupa’daki gibi kot pantolonla da sortla da gene çalışabilir. Öğretmen de öğrencilerine anlatır. Kimsenin de dikkatini kot pantolonu, sakalı çekmez. Ama bu da bir süreç. Şimdi bazı insanlar diyorlar ki: “Madem demokrasi var, o zaman herkes serbest olsun”. Devletin yokluğunda kaos düşüncesi... Kimileri diyor ki bana “sen geçmişteki asker yaşantının etkisindesin, böyle tabuların var”. Bunun tabuyla ilgili olmadığını düşünüyorum. Bir realiteden bahsediyorum. Benim de gönülmden geçiyor, kurtla kuzunun beraber yaşayabileceği ortam, ama bunu düşünmek başka şey, bunu uygularken bunu böyle serbest bırakmak başka şey. Henüz oraya gelmedik. Atatürk, 1930’da Serbest Fırka’nın kuruluşuna özellikle destek verdi... Altı ay içinde Serbest Fırka’nın destek oranı yüzde seksenlere ulaştı. Çünkü insanlar bir önceki yönetimde, Atatürk başında olmak üzere yaptıklarını içine sindiremiyor. Neden? “Efendim, ...padişah efendimiz bilmem ne olmuş”. Bunun için ellerinden gelse, bir kaşık suda boğar[lar]. Ama bunlar bugün geride kaldı. Halen isteyen varsa da, bunlar geride kaldı. Halen isteyen varsa da, devlet aldı. Çünkü altı ayda... yeni bir partiye nasıl yüzde seksen destek çıkar? Osmanlı kalıntılarını temizledikçe, Osmanlı tebaası buna tepki gösterir. Korku olmazsa, yaptırım olmazsa, siz nasıl baş edeceksiniz bunlarla. Bir bilen varsa, gelsin söylesin. Mecburen bu yolda yaptırımda bulunacaksınız. Biz Amerika’yı serbestliğin simgesi gibi görsek de, orada da, zaman zaman basına da yansıyor bu, ... başına estiği gibi bir ortam yok. Kurallar manzumesi var. O kuralları ihlal ederseniz, canınızı yakarlar... Cumhuriyet’in kurulduğu 1923’den iki sene sonra, 1925’de Şeyh Sait isyanı, idam yok[sa], kontrol edemezsiniz. Yani devlet kurmuşsunuz, Osmanlı’yı

Cumhuriyet'e dönüştürüyorsunuz. Efendim, şu insan haklarına aykırı... Tam çağdaş bir devlet kurduunuz, yürütemezsiniz. Bu benim kanaatim tabii. Bunu yürütürüm diyen, bana göre yanılır. Bugün de bu yaptırımlar, ... bu yüzde yetmiş var oldukça, yüzde beşe çekilmedikçe, o yaptırımları ortadan kaldırmak bana göre intihar olacak. Ama o zaman? O yüzde yetmiş, yüzde beşe doğru çekilir, eğitim, sanat, insan hakları, dünyadan-evrenden haberdan olmuş bir birey olabilmek, Türk toplumu olabilmek, burada çağdışı diyebileceğimiz normlar kullanmak doğru değil. 1950 benim için bir dönüş noktası olduğu için, buna rağmen 1950'den 2004 yılına kadar gelmiş-geçmiş bütün idarecilerin hepsi geri zekâlı olamaz. Ama bunların hiçbiri, kırk-elli-altmış senelik rayların üzerinde hızlı tren yapalım demedi... [B]unları Türkiye'de gerçekleştirmek istediklerine dair niyetlerini de bilirim. Bilirim, ama yapmadılar. Neden? Mühendisleri dedi ki, bakın bakalım bu olmaz. Bu rayın üzerinde bu olmaz. O zaman bu gündemden düşmüştür. Yok yapın... Anlatabiliyor muyum? Devletin karar mekanizması dahil olmak üzere belli bir denetleme mekanizmasına tâbi tutulmadığı müddetçe kaos olur. Çünkü biz henüz, tekrar başa dönersem, kendimizi kontrol edebilecek çocukluğu atlatamamışız. Çocuğu bıraksan, pat diye düşer. Ama "yapma" deriz ya da balkona korkuluk yapmışız, çocuğun özgürlüğünü kısıtlıyoruz. Eee, balkonda bırakırsan da düşecek. Bunun özgürlüğünü kısıtlamasıyla alâkası yok. Böyle düşünürsek, bunu anlamamız gerekir, çocuk düşerse pat diye ölür. Bizim de işte henüz, kendi[ni] kontrol edebilecek [durumda olmayan] yüzde yetmiş... çoğunluğu[muz var], bunlar varken devlet kurumlarının yaptırımlarının olması gerekir... Ben mesela gece 12'de Antep'te kırmızıda durdum. İn cin top oynuyor. Yanımda da yakınlarım var... "Yani niye durdun, ya bu saatte ne var ki?"... "İşte" dedim, "siz, gece 12'de de ışıkta durmayı öğrenmedikçe medenî olmuş olmazsınız". Bu bir simge sadece. Gece 12'de de sen duracaksın, durduğun zaman diğer kurallara destek çıkarsın. Buna paralel düşünürsen, sen demek ki artık kendi başına birey olmuşsun, beni rahatsız ettiğin zaman seni uyarır, uyardıysam devletin ilgili birimine... "Ya biz bu kadar arkadaşlık, yakındık", işte sen kitabı samanla birbirine karıştırdın. Sen benim hakkımı ihlâl ettin... O anlamda beni geçmişten gelen askerî eğitim almış olmamın eleştirisine tâbi tutanlara "haksızlık yapıyorsunuz" diyorum. Evet bunun etkileri vardır. Bunun hepsini yok saymak da doğru değildir. Olmamış olsa, nelerin olabileceğini siz tahmin edemezsiniz. Silahlı Kuvvetler'in... yerini, onu karşılayacak bir kurum ile doldurmazsak, neler olabileceğini siz tahmin edemezsiniz...

Görüşmeci, aslında "çağdışı" saydığı normlarla "çağdaş devlet"i korumaktan bahsetmektedir. Galiba bu çelişki, bu zihniyet dünyasının üstesinden henüz gelemediği temel ikilemdir. Ayrıca burada bir kez daha "korku", "yaptırım" ve "kaos" anahtar sözcükleri karşımıza çıkıyor. İfadelerde görülebileceği gibi, bu zihniyetin altında, tam bir ötekileştirme yatmaktadır ve "öteki" olarak tanımlananın kendisine, yani "ileri" olana benzetilmesi, benzetilemezse yok edilmesine kadar gidilmesi meşru görülmektedir. Benzetme yolu eğitimden, yok etme yolu ise, sözü edilen kurumların güce dayanan yaptırımlarından geçmektedir. Oysa yakın tarihin yarattığı devlet otoritesi korkusu ve yaptırım beklentisi, bizatihi bahsedilen "çocukluk hali"nin devamına hizmet etmekte, devletle olgunlaşması beklenen yurttaş arasındaki tahakküm ilişkisini pekiştirmekte ve otoritenin karşısına kendi hukukunu çıkarmaktan aciz "bireyleşmeyen" insanların azalmasını önlemektedir.

Eğitlimli-kentli bu görüşmeci gibi, kırsal kesimde yaşayan ve kendilerini “Cumhuriyetçi-laik” kesime ait hissedenden kişilerde de benzer bir yargının yerleşik olduğu görülmektedir. Kırsal kesimde, “Cumhuriyetçi” adı altında nitelendirdiğimiz devletçi-laik gelenek, büyük ölçüde Alevi yurttaşlar tarafından taşınmaktadır. Bir Alevi köyü olan Keklikoluk görüşmelerinde söz konusu yargı, çok açık bir biçimde dile getirilmiştir. Üniversiteye türbanlı girilip-girilememesi meselesi görüşülürken görüşmeci (Keklikoluk, II) “şimdi askeriye olmazsa yaparlar da, askeriyemiz var” demiştir. Silahlı Kuvvetler, bu tür girişimler önünde güvenilen en önemli güçtür ve “askeriye” bulunduğu bu tür girişimler sonuçsuz kalacaktır (Keklikoluk, I):

şimdi başarırlar, başaramazlar, o başka bir konu. Biraz ekiniyorlar. Ordudan ekiniyorlar. İşin açığı bu tabii. Ama zamanı gelince... [Asker de mi engel olamaz?:] Asker engel olur, her zaman olur.

(Keklikoluk, II): Zaten asker bozuldu mu irticaya gidilir. Eğer asker o iktidarı bıraksa türban bugün hemen olur... Asker olmazsa Türkiye tamamiyle mollaların eline geçer. İrticaya gider doğrudan doğruya...

Keklikoluk görüşmecileri, bugünkü durum karşısında arzularını “yeni bir Atatürk” arayışına kadar götürmektedir. Aslında “yeni Atatürk” arayışının arkasında, rahatsızlık duyulan ve lakalaştığından şikâyetçi olunan rejimin bugünkü durumu karşısında, eski “altın ağ”ı ihya edecek yeni bir otorite arayışı yatmaktadır (Keklikoluk, II):

Daha bir yönetici istiyoruz. Hocam bizim istediğimiz, Atatürk gibi bir insan istiyoruz... (Keklikoluk, III): Yav Atatürk bir daha gelmez, o şey de. Öyle bir insan istiyoruz. Ama o da gelmez. [Diyelim yle biri geldi, ama çok despot, diktatör, yine de olsun mu dersiniz?:]

(Keklikoluk, II): Eşit davranışın, yeri gelince de diktatörlüğünü kullansın yani. Yanlış yapanlara da kullansın, biz “kullanmasın” demiyoruz. Zamanında belki Atatürk de bazı yanlışlar yaptı ama memleketin, Cumhuriyetin... [Mesela “insan haklarını kaldırıyorum” diyor:] Kaldırsın, hay hay. Mesela insan haklarından daha güzel birşeyler getirirse kaldırsın. Biz illa insan haklarını, yani şey değiliz yani. Hayır, yani insan hakları herşeyden öncedir de, herkese eşit bir muamele olsun!

Otorite arayışını örneklemek için başvurulan figürler ve iş görme biçimleri hakkında anlatılanlar, otoritenin yüceltilmesine ilişkin ifadelerle doludur. Örneğin Perşembe’deki görüşmeci (Perşembe, I), “Vallahi bir tek İsmet Paşa vurmuş Lozan’da masanın üstüne, böyle bir yumruğunu vuran bir liderimiz çıkmadı yani” demekte ve eklemektedir: “Evet, bir defa söyleyeceksin, ikincisini söylemeyeceksin daha yani. Bunu yaparken de birkaç kelle götüreceksin”. Görüşmeciye göre, “bizim Türk milletinin kafasını fazla yukarıya kaldırmayacaksın, kaldıracaksın tokmağı vuracaksın!” İzmir’de otoritenin zorunluluğunu onaylayan beşinci görüşmeci de (İzmir, V), otoritenin kaynağını eğitim yoluyla aydınlanmış milletin bilinciyle ilişkilendirmekle birlikte,

annesinin “Allah’ım bize bir Mustafa Kemal gönder!” diye duacı olduğunu anlatmakta ve şöyle demektedir: “Türk milleti hep torpil bekleyen bir millet, nedendir bilmiyorum”.

Bugüne eleştirel baksa dahi Cumhuriyetçi zihniyet, Cumhuriyet idaresinin başlangıçtaki tek tip yurttaş yaratma girişimini de bir tür “zorunluluk” olarak görmektedir (Ordu, III): “Ben bir zorunluluk olarak görüyorum. Yani şimdi dozu aştı bence. Ama zorunluluktuk. Başka türlü ne yapılabilirdi, yani o dönemde...” Yakın görüşteki İzmirli görüşmeci (İzmir, V), tek tip yurttaş yetiştirme çabasının başarısızlığa uğradığını, zira bu işin içinde yapılacağı eğitim sisteminde farklı düzeylerin ve farklı dünya görüşlerinin egemen olmasının, bu projeyi sekteye uğrattığını şu sözlerle anlatmıştır:

Bu bizim en üst menfaatimiz, şimdi bunu koruyamayan, şu sınırları bir koruyalım, içimizdeki geri kalan herşeyi kavgayla ya da barışla bir şekilde hallederiz bilincini yerleştirmek lâzım. Bunu verecek olan tek tip eğitim. Tek tip eğitim derken, robot insanlar yetiştirmeyi asla kast etmiyorum da şunu kast ediyorum: Robert Koleji’nin verdiği bilinç başka, Atatürk Lisesi’nin verdiği bilinç başka, işte İmam Hatip’in verdiği bilinç başka. Star’ın yıllar önce yapmış olduğu bir araştırma vardı Türkiye’de, “Eğitim” di galiba o kitabın adı, çok net hatırlamıyorum, çok iyi bir benzetme vardı orada: Bir ailenin üç tane çocuğu olsa, bu üç çocuğun bir tanesi benim saydığım okullardan birine, üçü de ayrı okullara gitse, bir yıl ya da iki yıl sonra aynı sofraya oturduklarında birbirleriyle kavga edeceklerdir. O Türkiye için başka şeyler isteyecek, öbürü başka şeyler isteyecektir...

İlginç bir biçimde, belirli bir ülkü çerçevesinde aynı eğitim sürecinden geçmiş bireylerden oluşan bir “millet” hayal eden İzmirli beşinci görüşmeci, bir taraftan da “tek tip insan” yetiştirilmesinden şikâyetçidir: “Tek tip düşünen insan hedefleniyor. Sivirmeyen, sivirmekten korkan, sıradan insan, kafası karışık insan hedefleniyor”. Anlaşılan, belirli bir ideolojik çizgide ya da “millî hedefler” doğrultusunda aynı şekilde “bilinçlendirilmiş”, ama bir taraftan da soru soran, medenî cesaret sahibi yurttaşlar istemektedir. Pekiyi, o sorgulama faaliyeti ya birgün “millî hedeflere” ya da aslında sorgulanması istenmeyen esaslara geri dönerse? İşte bu bakış açısı bakımından bu sorunun cevabı yoktur ve bir başka ikilem de burada ortaya çıkmaktadır.

Türkiye kentlerinde Cumhuriyetçi kesimi oluşturanların büyük bölümü, genellikle kentlerin eski sâkinlerinden ve eşrafından oluşmaktadır. Bu kesim göç yoluyla giderek büyüyen kentlerdeki iktidarlarının ve buna bağlı olarak kendi “huzur” ve “refah”larının tehlikeye düştüğünü düşünmekte ve “öteki”leri iktidara taşıyan siyasal mekanizmalar karşısında otomatik bir tavır alarak, bu siyasal mekanizmalar karşısında yandaşlık kurdukları “zinde güçleri”, “öteki”leri iktidara taşıyan “demokratik süreçler” karşısında desteklemelerini kolaylaştırmaktadır. Kentin “ellerinden gitmesi” kaygısı şöyle aktarılmıştır (Ordu, III):

Ha bir de şu var. Biz 20 bin nüfuslu ailelerin çocuklarıyız. Şehir 150 bin civarına varmış. Biz şehirde kendimizi biraz artık azınlık gibi, yani biz bu şehre net hâkim değiliz artık. Şehrin belediye başkanları, şehrin milletvekilleri, yeni mahallelerden çıkıyor. Ankara'da da yeni mahalle[ler]den çıkıyor. Samsun'da da yeni mahallelerden çıkıyor. Hatta mahalleler de çok büyüdü. Onlar çok daha etkinler, daha belirleyiciler... Şurada biz caddemizin ismini koruyamıyoruz, üçümüzün de aynı problemi var. Bizim caddemizin adı Sırrı Paşa, şurada da ismi Fidangör [olan] bir nokta var, orası biraz orijinal, hareketli bir merkez. İşte birahanelere yakın, sahile çıkış noktası falan... Şimdi orası Fidangör olunca, bizim caddenin ismi de Fidangör olmaya başladı. Mesela benim dükkânda kız konuşuyor, "neredesin?" diyor, "Fidangör'deyim" diyor. Aslında Fidangör'le alâkası yok, yani biz belirleyici etken olmanın dışına çıktık. Hem mesela siyaset[te] hem de kent merkezi[nde] insanların çok daha başarılı olduğunu göremiyorum... Yani şu civardan, ... gibi kesimlerden çıkaramıyoruz, ağırlığımız yok, nüfus olarak yine 20-25 bin (...) Merkez, siyasetten uzaklaştıkça marjinalleştikçe, mesela CHP bile böyle, CHP nereden oy alıyor? Kadıköy, Şişli, Çankaya... Sultanbeyli'den oy çıkıyor.

Dördüncü görüşmeci de bu durumu teyit etmektedir (Ordu, IV):

İçten içe korkutucu geliyor olabilir. Doğrudur, yaşam alanlarımız daralıyor. Eskisi kadar mutlu ve rahat değiliz. Ben kendim bir an düşündüm, bilinçaltında böyle bir şey var yani.

Beşinci görüşmecimiz ise, daha sert bir biçimde durumun kendileri açısından ne ifade ettiğini vurguladı (Ordu, V):

Karşıda bur kısım bunu yıkmak için ısrarla yükleniyor. Sen de buna karşı bir güç gösteriyorsun. Şimdi biz şunu iyi biliyoruz. Merkezde daha eğitim seviyesi yüksek olduğu için mesela, siz benimle aynı seviyede değilsiniz, beni anlayamıyorsunuz, ne anlamı kalırdı! Şimdi beni anlamayan bir yapı olunca, karşısında bu bana korkutucu geliyor. Bilinçaltı buna karşı bir korunma oluşturuyor. Bunu yeri geldiğinde eylemsel hale de getirebilirim, bunu yaparım, itiraf edeyim. [O zaman demokrasiyle ilişki kurmak da zorlaşıyor?:] Tabii çok zorlaşıyor.

Türkiye taşrasında, büyük ölçüde memurların, doktor ve avukatlar gibi serbest meslek erbabının ve beyaz yakalılarının içinde bulunduğu, kendilerini "eğitilmişler" olarak nitelendiren bu kesim, kendisiyle geride kalan halk arasında böyle bir keskin ayrım yapmakta ve yukarıda değinildiği gibi demokrasinin bu "ötekiler" için henüz erken olduğunu düşünmektedir. Kent yoksullarından ve kırsal nüfustan oluşan "ötekiler", siyasî partiler tarafından kandırılabilmekte ve Türkiye'nin "ilerlemesi" önünde her daim engel teşkil etmektedirler. Bu görüşü taşıyanların tipik bir temsilcisi olan Edirneli birinci görüşmeci, "ötekiler"ın eğitilmesi zorunluluğunu (tabii kendisini "eğitilmiş", "aydınlanmış"lardan sayarak) şöyle anlatıyor (Edirne, I):

Hep söylediğimiz birşey var: İnsanların aydınlatılması, insanlara bilgi verilmesi. İnsanlara da anlayabilecekleri türden [bilgi verilmesi]... Bir lüks semtte, sosyete bir

semtte yaşayan bir insana, eğitilmiş bir semtte yaşayan insana vereceğiniz bilgi ile aynı bilgiyi kalkıp da kenar mahalledeki birine veremezsiniz. Onların anlayabileceği dilden vermek zorundasınız. “Onların seviyesine inmek zorundasınız” derken, ben kesinlikle insanları ikinci sınıf olarak düşünmüyorum. Onların bir anlama kabiliyetleri vardır. Nasıl anlarlar?.. Bebeklere nasıl anlatırız bardağı tanıtırken, çocuğu alıştırılmaya çalışırız, onları o şekilde. Ama bunu öğretmeden, bildirmeden küt karşımıza dikiliyorlar (...) [Belediye seçimlerinde bazı adayların iş vaad ettiğini ve bu yolla oy almaya çalıştıklarını anlatıyor]. Zaten [bu kadar kişinin işe] alınması mümkün değil ki hocam! Bunun gerçek yönü var, bakın bunun gerçek yönü var: İşte eğitimsizlik!

Bu seçkinlik tarihin içine de taşınmakta ve zamanında *Kadro*'cuların (özellikle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun) çizdiği cahil köylü-münevver ikilemine ve bu ikilemde kendilerine “cahillik” rolü düşenlerin, Millî Mücadele sırasında farklı tavır almış olmaları gerektiğine ilişkin düşünceye kadar gelip dayanmaktadır (İzmir, V):

Bakın zaman zaman aklıma şu sorular gelir: “Allah’ım bu insanlar mı Kurtuluş Savaşı’nı verdiler?” diye, biz miydik bunu veren? Bizim atalarımız, çok ciddi bir inanç farkı var şimdi torunlarıyla ataları arasında. Ama Anadolu halkının tümünün katılmadığını fark ediyorum Kurtuluş Savaşı’na, bu bana acı veriyor, ama ne yapalım? Gerçek oysa. Tabii nicelik olarak bilemeyeceğim ama, çok nitelikli bir grup, bir şekilde bu parçayı koparmış ve bize sunmuş, şimdi burada özgürce yaşayabiliriz diye...

Ordu’daki üçüncü görüşmeci ise, temel farkın kültürel olduğuna ve bu farkın Batı’daki gelişmelerin aksine bir türlü kapanmadığına dikkat çekmektedir (Ordu, III):

Babamın bir cümlesi vardı, bana anlatırdı. Çok yakın arkadaşı üniversite tahsili için İstanbul’da okumuş... Fransa’ya gitmiş ve dönüşte babama şu cümleyi kullanmış: “1950’lerde falan” Hasan demiş, “Paris’in kızı ile buranın kızları arasında fark yok” demiş. Bu babamı bayağı sarsmış, “nasıl olur” demiş. Mesela şehirdeki köylü kızı, işte biz bunu yakalayamadık. Hem ekonomik hem kültürel açıdan. Sulhi Dönmezer’in söylediği bir şey vardı: “Güzel yazı eğitimini alıyoruz, hepimiz aynı kitaptan, aynı müfredattan eğitimi alıyoruz, sonra hepimizin yazısı birbirinden farklı. Yani sizin yazınız benimkine benzemiyor ya da B’ninkine benzemiyor, bunu mesela İran çözdü” demişti o zaman. Büyük problem kültür, kültürü yakalatamadık.

4) TEMEL DUYGU: SAYGI GÖRÜNTÜSÜNDE KORKU

Devletin otoriter iş görme ve ilişki biçiminin yurttaş üzerinde bıraktığı temel duygulardan birisi “korku”dur. Cumhuriyet tarihi boyunca korku duygusunu taşraya memurlar taşımıştır. Görünüşteki saygı ve ağırlamanın arkasında yatan aslında bu duygudur (Edirne, I):

Mesela ben kendi adıma söyleyeyim. Bizim yıllardır köylerimize kravatlı birisi gelsin, herkes böyle bir rağbet eder, adam halbuki memur yani. Böyle bir kaymakam falan geldiği zaman kurbanlar kesilir, şeyler yapılır, korkudan tir tir titirdik. Bir şey soracağız, insanlar korkarlardı, saklanırlardı insanlar yani...

Ancak bu otoriter “geleneğin” kökeni hakkında bir kafakarışıklığı hâkimdir. Otorite, genel olarak, yurttaşlar tarafından aranan bir şeydir. Örneğin Perşembe’deki görüşmeci (Perşembe, I): “demokratik bir ülkede mi, otoriter bir idare altında mı yaşamak isteyeceği” sorulduğunda, hiç tereddüt etmeden “*tabii otoriter olacak*” demiş ve şöyle devam etmiştir: “*Şimdi bir evi kast edelim, eğer baba çok lâkayt ise evlâtları dinlemez; otoriter olacak, ama evlâtlarını da ezecek değil yani*”. Otoritenin “*kendisini dinletmesi lâzım*”dır. Otorite, “*konuştuğunu geri almayacak... tükürdüğünü yalamayacak*”tır. Ancak görüşmecinin Türkiye’de otoritenin kaynağı konusunda kuşkuları vardır: Otorite gücünü “*halktan almıyor, vallahi birkaç zenginden alıyor*”dur. Bu nedenle, “*eğer devlet birkaç kişiden o destek ve gücünü alıp da beni iyi yaşatacaksa, öyle olmaz, yaşatamaz*”dır. “*Devlet[in] kendisi güçlü olacak, başkasının gücüyle yaşamaması lâzım*”dır. Burada meşruiyet kaynağı da kendisi olan aşkın, ereksel bir devlet fikrine yaklaşılsa da, otoritenin kaynağı konusundaki muğlaklık ve kafakarışıklığı devam etmektedir.

Otoriter geleneğin en görünür ve yakın kaynağı, eğitim sisteminde bulunabilecektir. İzmirli ikinci görüşmeci bu konudaki bir gözlemini aktarmaktadır (İzmir, II):

Ben ABD’de yaşayan bir öğretim üyesi ile birlikteydim, bir yerde oturup konuşuyorduk... Bizim eğitim sistemimize dair söylediği tek şey şuydu: “Sizin eğitim sisteminizde, yani ilkokuldan beri, çocuk okumayı öğrendiği andan itibaren sus diyorsunuz”. Yani sürekli susturuluyor insan. Sonra büyüyünce “konuş” deniyor. Ee, bu insan konuşmuyor doğal olarak. Çünkü çocukluktan beri sus-pus olarak gelmiş oraya [Neden susturuyorlar?:] En kolayını seçiyor. Çünkü bilgi vermiyorsunuz ki, ezberletiyorsunuz, yani ne ikna ediyorsunuz ne bir şey... Ama işte çocuğa bunu farklı biçimde, daha yaratıcı bir biçimde nasıl düşündürürüm diye birşey yok. (İzmir, I): Bence bu hakikaten sistematik bir çabanın sonucu nedir? Yani Dandanakan Savaşı. Yani hakikaten öyle mi olmuş? Baktım, diğer kaynakları araştırdım, öyle olmamış. Ama sen bunun öyle olmadığını yazarsan, geçemezsin. [Bunun sonucunda nasıl bir kişilik ortaya çıkıyor?:] Sinmiş, apolitik.

İzmirli beşinci görüşmeci de, her ne kadar bir taraftan belirli sınırlar içinde, benzer biçimde yetiştirilmiş ya da “bilinçlendirilmiş” yurttaşlar talep etse de, bu sinmişliğin, kinizmin ve itaat kültürünün altında yatan eğitim sistemine işaret etmektedir (İzmir, V):

Tek tip düşünen insan hedefleniyor. Sivirmeyen, sivirmekten korkan, sıradan insan, kafası karışık insan hedefleniyor. kafası karışık insanı daha çabuk güdersiniz... Herkes özgür düşünce, düşünce özgürlüğü diye kıyamet koparıyor... [Ama] bunu diyenlerin [de düşüncesi özgür] değil; özgür düşüncenin tanımı zaten zor, fakat bir karşı fikir sunmak bile büyük babayiğitlik istiyor. Herhangi bir toplantıda ya da sınıfta mümkün değil. Demin dedim ya, hani daha fazla sesi çıkan veya “daha entelektüelim” havasını veren insanların karşısında çoğunluk susuyor. İşte “aşağılanırım” diye, “ayıplanırım” diye, “sivrilirim” diye, “hedef olurum” diye...

Eđitimli ve orta sınıfa mensup kiřilerin eđitim sistemine iliřkin izlenimleri buysa, sosyo-ekonomik kategoriler içinde ařađıya dođru inildikçe, bu duygunun daha da koyulařacađı dűřünülebilir.

Otoritenin kaynađı olduđu korku son derece somuttur, çünkü insanlar bizzat çeřitli yařantılar yoluyla bu duyguyu hissetmiřler ve aktarmıřlardır. Korkuya neden olan otoritenin, yani gűcű elinde bulunduranın -burada devletin yurttařla temas eden aygıtlarının- gűcűnűn kaynađı, yurttařın dođrudan dođruya sezebileceđi bir mesafede deđildir. Islahiye'deki gűrűsmeci (Islahiye, III) korku ile çıkar arasında bađlantı kurmakta, ama aynı zamanda bunun kűkeni konusundaki belirsizliđe tanıklık etmektedir:

ıkar iliřkisi: O devlete korkuyla bađlılık içinde... Bunu teknik olarak nasıl ayırt edeceđimi bilemiyorum, o alanda o kadar deneyim sahibi deđilim. Ama o ceberut devlet diye tanımladıđımız devletin yaptırımından geliyor, geçmiřten bu yana. Mesela Osmanlı'nın son dűnemlerinde filmleri de var... Bařbakan dűzeyindeki, bugűnűn bařbakanının karřılıđı olan insan, devlet bařkanı dűzeyindeki insanın eteđini űpűyor. "Etekleme" diyoruz. řimdi o anlayıřın bugűne yansımaları o. Atatűrk bunu ne kadar ortadan kaldırmaya çalıřtıysa, kendi yařam biçimiyle... Fakat bugűn, biliyorsunuz, size űrneklere vermeme gerek yok, elini űnde gezdirebilir, űptűrűr. řimdi bu anlayıř, ceberut devlet tarafından desteklenmesinden de gelir. Sezer mesela, markete gittiđinde el arabasını alsın istediđi kadar, bir tek űrnekle dűzelmez bu. Vali, ondan ne kadar kűűk olduđunu dűřűn, ilçeyi gezeceđi zaman bűtűn ilçe ayaklanır. Emniyetiyle, jandarmasıyla, bűrokratiyle, bűtűn iřler durur: Ceberut devlet! Cumhurbaşkanı tabii bunu yaparak űrnek olmak istiyordu ama bu bir gűnde olacak iř deđil, çünkü bunun karřısında da, bunu yok edecek, iřlevsiz korkunç bir gű var, birbirini besleyen... Bu yűzde otuz, bunun geliřmesi için gayret ediyor ama bunun karřısında yűzde yetmiř çok gűlű bir lobi var. Bunu yenemiyoruz, yenemediđimiz için bu ceberut devlet[le] vatandař arasındaki iliřki saygıya dayalı deđil, korkuya dayalı... Bu yűrede anlatılmıřtır bu, geçmiřte uzman jandarma onbařıları vardı. Gelip, diyelim ki 7-8 kűyűn karakoluna komuta ederken yakıp-yıkıyor. Bu űzellikle 1940-1950 arasında bu bűlgede olmuřtur, onun için o zamanın insanları da o zamanın yűnetimini kesinlikle benimsemezler. Yani harp olduđundan haberleri olmaz zaten. Radyo yok ki, nereden bilecekler Almanların harp ettiđini. Bir gűn diyelim ki albay seviyesindeki birisi bűlgeyi ziyaret ediyor- denetleme... Vatandařla konuřup da, sizin gibi, "Onbařı ne yapıyor, memnun musunuz, deđil misiniz?", kűlűnűn bir tanesi uyarıyor: "Bak senin sűylediklerini onbařı duymasın. Duyarsa seni de, bizi de, hepimizi de periřan eder". Kűlűnűn imaj olarak onbařının albaydan bűyűk olduđunu [dűřűnmesi], çünkü dűven o, sűven o, kararsa alan o, devleti temsil eden o, albay kimmiř? Bu esriyle anlatılan bir duygu. Dolayısıyla saygıya dayalı deđil. O ceberut devlet diye isimlendirdiđimiz devletin vatandařa verdiđinin karřılıđıdır. Zorla el űptűrme ya da zorla saygı gűsterme.

Çok ilginç! Gűrűsmeci "ceberut devlet" adını verdiđi bir yapı tanımlıyor. Ancak bu yapının kaynađı konusunda űrnek verirken, Osmanlı'ya kadar geri gittiđinde, kendi

şahit olmadığı, filmlerden gördüğü bir Osmanlı protokolüne atıfta bulunuyor. Oysa, öte yandan doğrudan doğruya kendi bölgesinden örnek verdiğinde çok canlı ve yakın (çok tanıdık) bir “uygulama” biçiminden söz ediyor. Birisi son derecede soyut, diğeri ise oldukça somut! Dolayısıyla görüşmecinin birinci tesbiti, daha çok ideolojik bir tesbit olarak görülmelidir; ikinci örnekleme ise tamamen deneyime dayanmakta ve hayatın içinden çıkmaktadır. Çıplak gözle “hukuka dayanmayan bir güç kullanımı” olarak görülen bu deneyim, bir yandan da görüşmecinin ideolojik konumlanışına bağlı olarak II. Dünya Savaşı’nın koşullarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Fakat görüşmecinin verdiği son örnek (Albay-Onbaşı metaforu) bu gerekçeyi de geçersizleştirmekte, bu pratiğin belli olağanüstü koşulların zorladığı kısmî bir durum olmayıp, genelleştirilebileceğine işaret etmektedir.

Edirne’de görüştüğümüz Çingene kökenli görüşmeci (Edirne, III), devlet karşısında çekinme ve korku duygusuna başka bir dolayım ile tanıklık etmektedir. Esas olarak kültürel haklar cümlesi içinde yer alan anadilde yayın ve eğitim hakları konusunda talepleri olmadığını belirtmekle birlikte, eğer bu tür taleplerini yüksek sesle dillendirirlerse, zaten zar zor “yurttaş” sayıldıkları bu ülkede şu anda elde ettiklerini düşündükleri kazanımları bile kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabileceklerini, geçmiş deneyimlere atıfla anlatmıştır. Onlar için yurttaş sayılıp askere alınmak bile büyük lütuftur. Bu tür taleplerle üzerlerine “hışım” çekmek istememektedirler. Şu andaki konumları bile onları o derecede “mutlu” etmektedir ki, askere alınan - yani yurttaş sayılarak “adam yerine” konulan- çocuklarını davul-zurnayla askere yolcu etmektedirler. Bu türden hakları talep etmek ona adetâ bir tür “fantazi” gibi görünmektedir ve bu tür talepleri olanların başına gelenler de ona göre herkesin “malûmu”dur!

“Korku” olarak adlandırdığımız duygunun en önemli tezahürü, yurttaşın devlet karşısında güçsüz olduğunu ve devlet otoritesi karşısında yapılabilecek en doğru şeyin ona boyun eğmek olduğunu düşünmesidir. Bu noktada, devletin bir toplumsal sözleşmenin nihaî sonucu olduğuna dair herhangi bir bilinç halinden söz edemeyiz. Kayseri’nin Sarız ilçesine bağlı Karakoyunlu köyünde yaptığımız görüşmede, görüşmecinin köylerinin arazisine yabancı sokmayacakları, zira köye yabancı girdiği takdirde birlik ve uyumlarının bozulacağı yolundaki ifadelerine karşı, “diyelim ki devlet köyün içine 50 hane Yörük’ü getirdi, yerleştirdi. O zaman ne yaparsınız?” sorusu bu tutumun açıkça görülmesini sağlamıştır:

Devlet’e karşı gelmek de!? Bilmiyorum artık. Çıkar da der ki, buraya 20 hane, ben burayı 50 haneye çıkartacağım. Biz o zaman nasıl karşı gelebiliriz?.. İşte diyeceğiz tabii, elbette ki, biz diyeceğiz ki, efendim biz böyle böyle düzen, yaşam sürdürüyoruz. Siz bize böyle bir teklif ettiniz, böyle bir şey önerdiniz, fakat bize bunlar ters düşer. Zamanla bir iç savaş gibi bir şey olur köyde gibisine.. O şeyimizi gösteririz. Ama illa evetse, o tavizimizi gösteririz. Ama illa ki derse, 20 hane, bir köy devlete karşı gelemez ki!... Devletin gücü yüzünden. Başka ne olabilir ki!...

Devletin gücü, gücünü devlet otoritesinden aldığı düşünün resmi görevliler ve devletle ilişkisi olan güçlü kişiler karşısında hissedilen bir “tehdit” algısının varlığı ve bu algının beslediği bir korku, bazı ifadelere açıkça yansımakta ve örneklenmektedir (Kurtpınarı, I):

Türkiye’de tehdit ediliyorsun sürekli. Şimdi kalk şurada birşeyler söyle, hemen karşına asker dikerler. Karşı çıkamıyorsun, gücün yok ki! Dört tane asker gelir... (Kurtpınarı, II): Tabii ki, Türkiye’de bunlar oluyor... Okul toplantısında [bile] millet konuşmıyor. [Okul müdürü] ne demiş biliyor musun? “Burada terslik yapan velinin çocuğuna test yaptırmam” demiş. Düşün yani. Yarın burada yanlış bir belediye personeli, Belediye Başkanı ile ters düştüğü zaman çöpten buraya ayırmaz. Varsa sesini çıkartsın. Devlete kafa tutan vatandaş, yarın iner. Götürürler yani, ezerler, öldürürler. (Kurtpınarı, I): Evet, evet, tehdit altında herkes.

Görüşme yaptığımız Gölovası köyünün balıkçıları, BTC boru hattının deniz terminalinin faaliyete geçmesiyle işlerini ve buna bağlı olarak müesses geçim olanaklarını kaybedecek olmalarına karşın, devlet karşısında aynı itaatkâr tavrı sergiliyorlar (Gölovası, V):

...Devlete karşı gelemez. Devlete karşı gelmemiz demek, biz[im] kendi kendimizle karşı karşıya gelmemiz demek. Yani biz isteklerimizi bir ifade edelim, onlar da elbet bize makûl bir cevap vermeleri gerekir yani.

Devletle bir ölçüde özdeşim kurulmasına karşılık, taleplerin karşılanması bağlamında devlet yeniden ötekileştiriliyor. Ötekileştirmeye, yani devleti kendisine dışsal bir merci olarak kurgulaması, balıkçının söylem düzeyinde devletle kurduğu güven ilişkisini zedelemeye yetmiyor (Gölovası, V):

...İnsan hakkı var. İnsanın bir özgürlüğü var. çalışma özgürlüğü var. Ben gidip bir fabrikanın kapısına kilit vurduğum zaman, o insanın vücudunu kısıtlıyorum, özgürlüğünü kısıtlamayı bırak, onu açlığa mahkûm ediyorum. [Devletin] buna bir çözüm bulacağından eminim.

Balıkçının güveni, devletin “baba” olarak kurgulandığı zihniyet alanına dönük bir özlemi dile getiriyor. Devletin “baba” niteliğinin büyük ölçüde ortadan kalktığı bu günlerin siyasal alanıyla, bu günlerde devletin daha çok “hukuk devleti” niteliğine yaklaştığının düşünülmesi arasındaki gerilim, bir taraftan yurttaşın devletle ilişkisini korku duygusu üzerinden kurma pratiğini zayıflatırken, öte yandan da yurttaşın devleti ana güven unsuru olarak görmesini sağlayan mekanizmaların tahribatıyla yaratılan kuşku alanını genişletiyor. Kısa bir süre önce bazı taleplerin dillendirilmesi sonucunda, devletin yöreye zor aygıtlarıyla yüklenmesi hatırlatıldığında balıkçının devletin artık “hukuk alanında” hareket ettiğine ilişkin kanaati ortaya çıkıyor (Gölovası, V):

Şimdi jandarma, komando... O geride kaldı o dönemler. Tahmin etmiyorum yani, şimdiki insanlarımız, milletvekillerimiz, başbakanımız, büyüklerimizin jandarma,

komando getireceğini tahmin etmiyorum. Güveniyorum. [Neye dayanarak?:] Yasalara güveniyorum. [Türkiye hukuk devleti mi?:] Tabii, tabii. Şimdi hukuk devleti. İnsan hakkı var, insanın bir özgürlüğü var...

İnsan hak ve özgürlükleri, demokrasi ya da hukuk devleti gibi soyut kavramların konu edildiği durumlarda bile, bu kavramlar üzerinden sözün geçim meselelerine getirilmesi, yurttaşın kafasında bu soyut kavramların hâlâ bir karşılık bulmadığını ve devlet karşısında esas talebin hâlâ iş güç ya da kendisine ait bir işi yaptırmak olduğunu göstermektedir. Benzer ruh hali, Keklikoluk köyündeki görüşmelere de yansımıştır (Keklikoluk, I):

[Demokrasi eksikliği] var tabii. Demokrasi eksikliği tabii. Türkiye’de demokrasi yok ki. Adı var, ama kendi yok. Geçen Maraş’a gittik, ağabeyimle gittik. Devlet buraya bir proje çizmiş. Bir alt yapı [projesi]. Bir küp verdi, bir çimento verdi. Kumunu biz aldık. Kanalını biz kazdırıyoruz. Foseptik çukurunu biz yaptık. Küp yetmedi, biz verdik 1 milyar lira, biz aldık. Öyle harcama yaptık. Maraş Köy Hizmetleri bir nakliye yapacak, onu yapmadı. Bu da devletin eksikliği.

Köye yapılacak herhangi bir hizmetin yapılmaması ya da geciktirilmesi, demokrasi eksikliğiyle bağlantılı biçimde dile getiriliyor ya da köylü sözü, ne konuşulursa konuşulsun, oraya getirmeye çalışıyor. Bu da, yurttaşların kafasındaki asıl meselenin, kendisine dönük somut bir yararını göremediği ya da düşünmediği demokrasi, hukuk devleti gibi sorunlar yerine, iş yaptırmak ya da somut bir çıkar elde edebilmek olduğunu göstermektedir.

Öte yandan “küreselleşme” adı altında bütünleştirilen iktisadî ve siyasal süreçler doğrultusunda, devletin sosyal işlevlerinden hızla çekildiği ve bu alanlardaki yerini özel girişime bırakmaya çalıştığı bir dönemi yaşıyoruz. Bu etki, yer yer hissedilmekle birlikte, bu projeksiyonu açık bir biçimde görenler, yine eğitimli-kentli sosyal demokrat kesime mensup kişiler arasından çıkmaktadır (İzmir, I):

Şimdi o zaman sağlığa gel. Yeşil kart dağıtılıyor millete. Ya adam kalp krizi geçirmiş, 6 ay sonra randevu veriyorsun. Şimdi bakıyorsunuz bunların hepsine, bunların hepsi bilinçli ve sistematik yapılıyor. Neden? Bunların hepsinden nemalanan insanlar var. Sağlık sigortası şirketleri. Bak şimdi özel sağlık sigorta şirketlerinin hepsine bak. Bireysel emeklilik, hop özel güvenlik. Hop, ee biz şimdi zaten devletin bütün işlerini taşere etmeğe başladığımız zaman, benim devlete ihtiyacım kalmıyor ki! Zaten ben herşeyin parasını paşa paşa ödüyorum.

Bir yandan da aynı kişiler, devletin güdümündeki sosyal güvenliğin hem iyi işletilmediğinden hem de kötüye kullanıldığından şikâyet ediyorlar (İzmir, II):

Yani şimdi şöyle, SSK için sıfır ücretliden 485 milyon, 500 milyon civarında bir rakam. Halbuki bugün bir özel sigorta şirketine yaptırırsanız, bir, sosyal güvenliğinizi iyi geçirirsiniz; iki, sağlık sigortanız bu ambulans helikoptere kadar karşılar; üçüncüsü de,

hiçbir zaman için kuyruklarda sürünmezsiniz. (İzmir, I): Ya Türkiye’de sosyal güvenlik yok. Benim halam kırk yaşında emekli olduysa, yani benden yola çık, bugün bir sürü insan emekli oldular. Bu sistemin geçim kaynağı ne? Emeklilik yaşının uzun ve emeklilik süresiyle ilgili. Ee bu olmazsa benden, benim oğlumdan, gelecekten çalışıyorsunuz. Böyle bir lüksümüz yok...

Bugün için, yurttaşın otoritesi karşısında “geleneksel” biçimde korku duyduğu ve itaat ettiği devlet, bu korkunun “hazmedilebilmesini” sağlayan hizmet alanlarından geri çekilmeye başladığında, aynı kişilerin bu otoriter yapıyı hazmetmesinin giderek güçleşeceği öngörülebilir.

5) TEMEL DUYGU: GÜVENLİK VE “DEVLETSİZLİK” HALİ

1854 Kırım Savaşı’ndan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun çekildiği topraklardan daralan sınırların içine göç etmek zorunda kalan ve bugünkü Türkiye toplumunu teşkil eden halklar, temel toplumsal tepkiyi, 1854’den 1980’lerin sonuna kadar devam eden bu “göç etme” zorunluluğunun arkasında yatan “can ve mal güvenliği” ihtiyacının örgütlediği bir toplumsal hafızaya ve siyaset algısına sahip olmuştur. Bu algı “güvenliği olmayan hiç bir yerde, hiç bir şey bekleyemezsin” (İslahiye, I) belirlemesiyle simgelenmektedir. Giritli muhacirlerden de benzer ifadeleri duymak şaşırtıcı değildir (Turunçlu, I): “Hocam olay şu. Bu önce, kendi öz güvenini sağlamak. Yani kendi canını güvenceye almak. İkincisi, yani bu sağlandıktan sonra toprak kıymete bindi”.

Bir sınır kasabası olan ve kuruluşu 1865/66’da Osmanlı Fırka-i İslahiye’sinin isyan eden aşiretleri iskânıyla kurulmuş olan İslahiye’de, bu toplumsal hafızanın zihniyet dünyasında nasıl bir iz bıraktığını izlemek görece kolay olmuştur. İslahiye, toplumsal hafızada devletin zorla iskân ettiği Türkmen ve Kürt aşiretlerinin hem devletle hem de kendi aralarındaki çatışmaların hatırasının hâlâ yaşadığı bir yerdir. Bu nedenle devlet, burada aynı zamanda etnik gruplar ve aşiretler arasındaki düşmanlık ve çatışmaları düzenleyen bir güç olarak görülmektedir. Hem devletin kendi inzibatî gücünün yarattığı korku hem de çatışmaları düzenleyici ve sonlandırıcı olması nedeniyle ona karşı gönüllü itaat, karmaşık duygular halinde yaşamakta ve devlete ilişkin algıyı oluşturmaktadır. “Devlet olmazsa birbirimizi yeriz” duygusu, bu gönüllü itaat tutumunun arkasındaki temel saiklerden biridir. İslahiye’deki üçüncü görüşmecimiz (İslahiye, III), devlet zihniyetinin bu vechesini farklı bir biçimde ortaya koymuştur:

Yüzde yetmiş içerisinde, sıkıştıkları zaman, devlete ihtiyaç duydukları zaman bunu kullanırlar. Yani çıkar ilişkisine dayanan bir problem olduğu zaman. Diyelim ki, mafya bulamadı tahsilat için, durur, sığınır. Bulabilirse daha kolay, yani bu işi tahsil edecek bir maden bulabilirse mafyaya gider. [O zaman] devlete gitmeyecek. Ama bulamazsa mecburen önce savcının karşısına çıkıyor.

Yani, aslında esas olan bir “otorite” arayışıdır. “Eşitler” ya da denk güçler arasındaki sorunları çözmek için, eşitlerden daha güçlü bir odağın bulunması gerekmekte ve işini olağan yollardan halledemeyen bu “otorite”ye başvurmaktadır. Mafya örneği buna dairdir. Otorite yerine göre mafya, yerine göre devlet olabilmektedir. Kesin olan, “otorite boşluğu”nun kabul edilmemesi ve devlet olmazsa da bir takım güçlerin bu boşluğu doldurmaya aday oluşlarıdır.

Bütün görüşmecilerin “devletsizlik hali” karşısındaki duruşu aynıdır: Kaos! Tokat’ta görüştüğümüz CHP’li ve Alevi görüşmeci (Tokat, II) devlet olmazsa kaos ve kargaşanın egemen olacağını söylemektedir. Devlet eleştirilebilir bir kurum olabilir, ama yokluğu tasavvur dahi edilememektedir. Zira devlet, koruyan, hayatı düzenleyen ve unsurları birarada tutan bir “aile reisi”, bir “baba” gibi düşünülmektedir. Devleti “baba” metaforuyla kurgulayan ve bütün yurttaşları kucaklayan koruyucu bir şemsiye olarak gören Ürgüplü yaşlı görüşmecimiz (Ürgüp, I) gibi Perşembeli görüşmeci de, aynı zamanda babanın çocuklarını dinlemesi gerektiğini ama esas olanın baba olduğunu söylüyor (Perşembe, I): “*Aileyi düşünün, şimdi.. hep babanın dediği olmaz, yani bir de çocukların dediğine de eğilmeli, onların görüşünü almalı, ama esas olan baba tabii*”. Bu konuda, yine en uç fikirleri Islahiyeli üçüncü görüşmeci (Islahiye, III) ve İzmir’deki genç beyaz yakalılar ortaya koymuştur. Islahiyeli görüşmeci,

Şu anda mevcut devlet kurumlarını ortadan kaldırırsanız, yerine de başka kurum koymazsanız, kaos olur. Bunu cevaplamak bile gerekmez. Kurumlar yüzyıllardır [var], bunun devamı vardır, insanlar bu kurumlar sayesinde hayatlarını yönlendirir, bir anda bunu kaldırırsanız sadece bizde değil, dünyada da kaos olur. Ama şu olabilir: Süreç içerisinde devlete hiç ihtiyaç olmayabilir. Ama bu bir süreç. Global dünyada insanların eğitim, kültür, sanat dallarında kendine yeterlilikleri ön plana çıkar... Ama bu bir hayal, keşke böyle bir şey olsa. Jandarmaya gerek kalmayabilir. Jandarmanın işi ne? Anlatmayayım, uzun sürer, o gerekmezse ortadan kalkar. İleride bu saçma gibi gelebilir, ama şimdi şarttır. Ya da cumhurbaşkanlığı kalkar da başkanlık sistemi gelir. Bu sınırlarla çevrili, adı işte değişik ülke[ler]in insanlar[ı], tek tek bir yerde devletler düzeyinde ülkeler [arasında] ilişkiler kuramayacağına göre, birileri bunu yapacak. Eğer bunu ortadan kaldırırsanız kaos olur.

Görüşmeciye göre, devlet otoritesinin gerekmeyeceği bir devir de olabilecektir. Ama insanlık o noktaya çok uzaktadır. Devletin özellikle kendi yakınları üzerindeki bazı uygulamalarından şikâyetçi olduğu halde Ordu’daki görüşmecimiz (Ordu, I) de, devletin “baba” niteliğini vurgulamaktan geri kalmamıştır. Devlet “*mutlaka olmalıdır*”:

Yani olmazsa hiçbir iş olmaz gibi geliyor bana. Devlet olmayan yerde, evinde reis olmazsa çocuğa yediremez. Baba gibi... [Ama] dövme.., sopa.. yasak ya. Sopa diye birşey yok, eğitecekler, yönlendirecek[ler].

Görüşmecilerin büyük çoğunluğu böyle bir devletsizlik halinin hiç bir biçimde tasavvur ve arzu edilemeyeceğini söylemiştir. Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Karakoyunlu Çerkes köyünün muhtarı, böyle bir “devletsizlik hali”nde neler olabileceğine dair şunları söylemiştir:

Hiç devlet olmazsa mı? Hiç devlet olmazsa ne olur? Hiç devlet olmadığı zaman, Çerkesler kendi kafalarına göre ayrı bir kanun çıkarırlar. Kendi kendilerine. Kürtler aynı şeyi yapar. Geriye kalan işte Lazlar, şunlar, bunlar... Bunların hepsi çekilir bir kenara, hepsi ayrı bir uygulamaya kalkar. hepsinin yönetimi ayrı ayrı olur. Hiçbiri birbirine benzemez. Çünkü burada ne vardır? Türkiye Cumhuriyeti vardır. Tek bir bayrak vardır. Yani tek bir bayrak olunca, kanun da tek demektir, nizam da tek demektir. Uygulama da tek demektir. Devlet olmayınca herkes kafasına göre iş çıkarır. [Kafasına göre] birşey uygularlar... Sonuçları da güzel olmaz ki onların. Sonuçları da güzel olmaz. Niye dersiniz? Bugün burası Çerkes köyü. Ha ben bugün buranın bir muhtarı olarak “buraya yabancı giremez” diye bir karar aldım. Buraya bir yabancı girerken, vatandaşın bir tanesiyle karşılaştı. Nereye? İşte sizin köye! Yok kardeşim giremezsin, muhtarın emri. Olur mu bu? Olmaz!

Muhtar, devletin etnik gruplar ve aşiretler arasındaki düzenleyici ve hizaya getirici rolüne vurgu yapmaktadır. Ona göre devletin yokluğunda çıkarları çatışan bütün grupların birbirine girme ihtimali yükselecek ve bir tür “orman kanunu” hüküm sürecektir.

Gölovalı balıkçılar ise, devletsizlik halini “çobansız sürü” olmak durumuyla açıklamışlardır (Gölovası, V):

Şimdi afedersiniz, diyelim ki şurada 50-60 tane hayvan var. Çobanı yok. Bu hayvanlar nereye gider? Başiboş, istediği yere gider. Aralarında kendi şeylerine göre, kokularına göre lider seçerler. Irak gibi olur, İran gibi olur. Yani kimsesiz olur... Yani başiboş, herkesin nereye gideceği belli olmaz, onun da sonu olmaz. Yani muhakkak olması lâzım, bir aile reisi olması lâzım. Temelden başlarsak, ailenin reisi olmazsa aile olmaz. Bir devletin lideri olmazsa devlet olmaz. Dünyada çok çok iyi bir yer seçmiş, Kemal Atatürk kurtarmış, çok iyi bir yer seçmiş, dünyada olmayan yeraltı kaynaklarımız var... Türkiye yıkılmaz, kurban olayım Allah'a. Bu Türkiye'yi hiçbir güç yıkamaz. Yani kim, mafya gelmiş, hortumcu gelmiş. İmanımız var bizim. Allahımız var. Yardım eder bize. Ama nasıl eder? Böyle iyi insanlar gelirse, Tayyip gibi, Atatürk gibi... Aile reisi çalışırsa, iş yaparsa, işini bilirse, harcamasını, gelirini bilirse, o aile huzur içinde yaşar. Devlet de onun bir kopyası, örneği.

Devletin yerleştirmeye çalıştığı ve devletle beklenti-çıkar ilişkisi en alt düzeyde bulunan göçebe-hayvancı Yörüklerde bile “devletsizlik hali” düşünülebilir birşey değildir (Yörük, I, II):

Devlet olmazsa hiçbir şey olmaz. Yani devlet Türkiye'de olmazsa, ne can güvenliği olur ne mal güvenliği olur. Yani şimdi devletimizin, en azından herşeyde bir güvenliğini yaşıyoruz. Devletin varlığı yeter yani... Psikolojikman varlığı bile yeter. Yani şurada başımıza bir iş gelse, hemen askeriye gelir, devlet gelir. Devletimizin biraz kusuru, yani

öbür devletler gibi güçlü değil yani... [Devletin] yardımı da olmasa sana, devletin askeri, polisi... varlığı yeter yani. [Seni zorla yerleştirse bile bu fikrin değişmeyecek mi?:] Değişmez. Mümkün değil. Bizim dedelerimiz devlete savaş zamanlarında 500-1000 koyun vermiş. Yani biz devleti seven kişiyiz. Fakat yani böyle bazı işler, şeyler, devletin parasını götürüyor. Bugün vatandaş da bunda para bulamıyor. Yani cebinde üç kuruş para yok. Yani bunun hakkını sormuyor. Yani bu vatandaşın parasını sen nasıl bu devlete götürdün diyemiyor. Yoksa biz devletimizden çok memnunuz.

Sarız'ın Kemer köyündeki Afşar kökenli ve MHP eğilimli görüşmecimiz ise, "devletsizlik hali"ni değişik bir metaforla anlatmıştır:

...Şimdi onu da sana tarifini vereyim: Evvelden bir de gaz lambaları vardı. Gaz lambalarının üstünde cam olmazsa, yaktığın zaman kendiliğinden söner. Öyle devletsiz olursan, seni hiç kimse koruyamaz. Aynı Filistin gibi... Zaten bizi parçalayıp da yemek için uğraşan şeyler çok... Bu kendi birliğimizi de koruyamayız devlet olmazsa. Benim anladığım bu...

Devlet, buradaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, "en üst koruyucu" olarak algılanmaktadır. Yurtaşın aklına gelen ilk şey, "yabancılar", "başkaları" tarafından işgal edilmek veya sömürülmek durumudur. Dolayısıyla her zaman "kendisine ait" hissettiği bir devletin koruyuculuğunu istemektedir. Ancak devletin "kendisine aidiyeti" konusunda zaman zaman kuşkuya düştüğü de açıktır:

Şimdi şunu da sana söyleyeyim hocam, vatanın selameti için ne yapıyorsa, kendi vicdanımdan konuşuyorum, bazıları ki vatanım için istesinler, şimdi gidem! Ama 4- 5 tane zengine, diyelim ki Cem Uzan gibi; hani devlet kişileri sömürüp de fakirleri de şey ediyorsa... Onu da artık devleti yönetenlerin vicdanına [bırakıyorum]. Ama devletin, yani vatanın selameti için...oluyorsa... yani yapılsın. Haklarımız elimizden de alınsın. Biz de gidelim. Ben mesela, bana maaş veriyor. Devlete gereken şey varsa, savunmamıza, şeyimize lâzımsa, yerinde kullanılıyorsa iki maaş, üç maaşımı da vermesinler, seve seve. Nasıl olsa çalışıyoruz burada, köylüyüz. Yerim, geçinirim, giderim. Maaşımı da veririm. Anında askerim de Allaha şükür...

Köylülük hali, devletten aldığı bazı şeylerden vazgeçmesine müsaade etmektedir ("iki maaş, üç maaş..."). Ancak üç maaştan sonra ne düşüneceği şüphelidir. Köylülüğün geçim ekonomisinin verdiği güvence, ekonomik nedenlerle devletle karşı karşıya gelmesini önlemekte ya da en azından geciktirmektedir. Devletin "koruyucu" niteliği nedeniyle varlığının "vatan savunması" ile özdeşleştirilmesi ve bunun için gereken fedakârlıklardan kaçınılmayacağı, toplumsal hafızanın yeniden ürettiği bir "hazır olma hali" yaratmaktadır. Ancak sıcak bir çatışma halinde ve bunları söyleyen kişilerin bu sıcak çatışma içinde yer alması durumunda bu "hazır olma hali"nin nasıl bir tutuma dönüşeceği, şimdiden bilinebilir bir şey değildir. Öte yandan da, yine toplumsal hafızaya içerilmiş mitoslar üzerinden "vatan" tehlikeye düştüğünde birilerinin "durumdan vazife çıkarıp" vatani kurtaracağına ilişkin bir inanç gelişmiştir:

İyi kişiler gelir kurtarır. Mesela bugün Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda 12 milyon nüfusumuz vardı, şimdi 70 milyona çıktı. Ben şöyle bir düşünüyorum hocam, gerçekten mesela bu vatanımızı kazanıp da bırakan dedelerimizin çektiğini şimdi düşünüyorum. Ve onlara karşı... yapılan nankörlükleri de düşünüyorum. Ben hiç razı olmuyorum. Kim olursa olsun, adam Çanakkale’de mesela 250 bin şehit vermiş. Anlatıyor adam, 8 metre kalmış düşmanla, karşı karşıya gelmiş, bizim burada Ahmet çavuş diye [biri]. Babamızın emmi oğlu var, 9 sene bu adam, şu Kıbrıs meselesinde... radyo da tek evlerde vardı, 63’te bizim buralarda radyonun başında bir Yunan Türk köylerini basıp şöyle işkence yaptılar, böyle ettiler derkene, dizinin üstüne çöktü ağladı adam. Rus harbine bile karışmıştı. 9 sene adam askerde kalmıştı. Yara almadık yeri yoktu. Düşmanların sürüsüyle karşı karşıya. Bizim köyümüzde 1315’li olanlardan gidenlerden [kimse] geri gelmemiş hocam... Bir benim amcam vardı rahmetlik, o askere gitmemiş kaçmış. Ondan sonra Toz Ahmet derlerdi burada, rahmetlik oldu, gazilik maaşı alıyorlardı. Bunlar derdi ki o zaman, “bu maaş bizim hakkımız değil” derlerdi, “bizim sadece hükümetle işimiz vardı, biz cepheye gitmedik, biz kaçtık” derlerdi. “Bu [maaş] Ahmet Çavuş’un hakkı” derlerdi... Bu radyolar haber verdikçe adam ağladı, “hiç Yunan’ın vicdanı yok” derdi...

Paradoksal bir biçimde, devletten özellikle iktisadî nedenlerle şikâyetçi olan ve bu şikâyetleri, en azından söylem düzeyinde, ülkeyi terk etme noktasına kadar getiren kişilerin, devletsizlik halini yine de olumsuz bir durum olarak kurgulamaları hayli ilginçtir. Köyün büyük bölümünün siyasî nedenler görüntüsü altında yurtdışında ilticacı olduğu Keklikoluk köyünde bu durum şu sözlerle açığa çıkmaktadır (Keklikoluk, I):

Şimdi devlet bana bir hak tanısın hoca, bak mesela evim var, kamyonum var, traktörüm var, ben bu malların hepsini devlete bağışlarım, ben bu ülkeden koşulsuz giderim. Yani artık yaşanmaz durumlara geldi. Memlekette iş yok. İş olmayınca sıkıntı başlıyor. [Devlete inancınız, güveniniz hiç kalmadı mı?:] Benim yok, benim yok... [Peki, bu devlet olmasa ne olur?:] Daha kötü olur. Türkiye’de iç savaş çıkar. Aha Irak göz önünde işte. Irak’ta bugün halkın yaşadığı durum...

Özellikle yaşlı muhacirlerin kafasındaki devlet imgesi, güvenlik duygusuyla fazlasıyla örtüşmektedir. Bursa’da görüştüğümüz muhacirlerden birisinin (Bursa, II) devleti “şemsiye” olarak tanımladığını ve bu tanıma uygun biçimde Türkiye’ye sığındığını anlattığına tanık olduk. Diğer muhacir (Bursa, I), devletsizlik durumu halinde, kendisinin de var olmayacağını düşünmekte ve burada askerlik hizmetinin çıkar için değil gönüllü olarak gidilecek bir vatan görevi olduğunu tanımlamaktadır:

Devlet başımızda varsa biz yaşarız, devlet olmazsa yaşayamayız. Devletimiz bizi akşam 12’de çağırırsa, sabaha karşı çağırırsa, elimize bir kağıt verse, çocuklarıma kağıt verse, gece mece gönderirim ben devlete, askere. Ama başka devlette öyle değil. Parayla. Rahmetli dedem öyle derdi. “Bizim dostumuz” derdi, Türkiye...

Ancak kapitalist ekonominin bireyi güvencesiz bırakan koşullarıyla yüzleşen, devletin neo-liberal ekonomi-politik çerçevesinde bu alandaki koruyuculuğunun

giderek ortadan kalktığını gören ve sıcak çatışmanın içinde yer almış olanlar bakımından devlet imgesi, yukarıda çizilenden oldukça farklıdır. Güvenliği temin eden, “şemsiye”, koruyucu devlet figürü, burada artık “düşman” ve belli çıkar gruplarının aracı olan sınıfsal bir yapı imgesiyle yer değiştirmektedir.

Eskişehir’de sendika değiştirdikleri için işten çıkarılmış işçilerle yaptığımız görüşmelerde devlete ilişkin soyutlamaların değil, doğrudan doğruya devletin zor aygıtlarıyla karşı karşıya kalmanın etkisiyle devleti “teşhis etme” davranışının geliştiği görülmektedir. Bu “teşhis”teki egemen motif, “devletin sermayenin aracı” olduğuna dair kanaattir. Bu olay ortaya çıkmadan önce “soyut devlet” kavramı ve onun kurumlarıyla fazlaca meselesi olmayan, hatta aralarında dindar ve MHP eğilimli milliyetçi-devletçilerin de yer aldığı bu grubun, devletin kendi meselelerine müdahale biçiminden yola çıkarak devleti farklı biçimde “teşhis” etmeye başladıkları görülür. Sendika değiştirdikleri için önce işveren baskısına maruz kalan, sonra işten çıkarılan bu işçiler işyerlerinin önünde çadır kurarak eyleme başlamışlar ve eylemleri jandarma müdahalesiyle kesilmiştir. Önceden MHP eğilimli olan, şimdi ise Emeğin Partisi’ne sempati duyan görüşmeci olayları şöyle anlatıyor (Eskişehir, I):

Kırk iki gün sonra Jandarma bizim çadırlarımıza müdahale etti ve bizim çadırlarımızı kaldırdılar. Bizi tutup şey muamelesi yaptılar, doğruyu söylemek gerekirse “terörist” muamelesi yaptılar. Bizi götürdüler, ifadelerimiz alındı, işte savcılığa sevk edildik. Bu dönem içerisinde bizim hakkımızda yalan ifadelerle, bizim hakkımızda şikâyetler... Her gün en az 2-3 kişi karakola gidip ifade veriyordu. Yok işte bilmem kimi ölümle tehdit etmiş, bilmem kimi dövmüşler, dövmeye çalışmışız, ailesini tehdit etmişiz falan filan. Bunun gibi benim, yanlış hatırlamıyorsam, 16 tane dosyam vardı (...) Bu altı günlük olaydan sonra biz Jandarmayla karşı karşıya geldik.

Eskişehir’deki dördüncü görüşmeci, jandarmayla karşı karşıya kalma durumunu şu şekilde nitelendiriyor (Eskişehir, IV):

Bilmem bir Jandarma da bizim içimizden bir insan, bizim çocuklarımız. Benim karşıma dizildiği zaman, ben o zaman karşı koyuyorsam, benim için herşey bitmiştir zaten. Benim bildiğim, herkesin bildiği en yüksek tepe nokta Jandarmadır. Jandarma da vatanın bütünlüğünü, birliğini sağlayan bir yerdir ki, o bana karşı ve beni dövmeye geliyor!.. 80’den sonra zaten asker de, polis de bitti benim için. Ne olursa olsun karşı gelirim yani... [Ankara’ya yapılan bir işçi yürüyüşünü anlatıyor] Pat pat pat, köpekler, tankerler, ne oluyor değil mi? Ne bu şimdi? Sigortalı işçi... Meydandan kovuyor. Yav sanki... Yunanistan’dan asker gelse, yurda girmeye kalksa belki de o kadar polis, asker koymayacağız yola! Yahu adamın adı üzerinde, işçi! Sigortanın bir işçisi, SSK ile çalışan bir işçi, nesin sen, ya amelen senin ya!... Senin yükünü sırtında taşıyan adam orada meydana çıkıp konuşacak! Ne oldu yani?

Daha önce MHP üyesi olan ve okuduğu okullarda Ülkü Ocağı okul başkanlığı yapmış olan Eskişehirli görüşmeci daha önce devleti nasıl algıladığı şu şekilde anlatıyor:

Bizim kafamızdaki devlet, çok işte, herşeyin üstünde, en üstünde ve her şeye hâkim, doğrunun ve haklının yanında, haksızın karşısında olan bir sistemdi. Devletin üstünde herhangi birşey yoktu (...) [Böyle düşünmem] o dönemden bu döneme kadar devletle direkt karşı karşıya gelmediğimizden kaynaklanıyor... Öğretim sistemi içerisinde insanlara bu öğretiliyor zaten. Devletin ne kadar büyük bir devlet olduğu, korunması gereken üstün değer olduğu okullarda anlatılıyor yani... Bizimki körü körüne bağlılık biraz da.

Yaşanan olaylardan sonra görüşmecinin nezdinde devlet imgesi şekil değiştirmiş ve görüşmeci devleti şöyle algılanmaya başlamıştır:

Ama yaşanan süreçten sonra gördük ki devlet çok farklıymış! Devlet bizim devletimiz değilmiş bir kere! Halkın devleti değilmiş. Devlet işverenlerin, patronların devletiymiş ki bu grev süreci başladığında ... Bankası'nın yani bizim patronlarımızdan birisinin, milletvekillerine 650 tane dizüstü bilgisayar hediye ettikten sonra, bizim grevimizin ertelenmesinin ne anlama geldiğini şimdi daha net görebiliyoruz, o zaman da görmüştük. Bu alenen açık, tüm dünyanın gözü önünde yapılan bir rüşvetti ve hediye adında verildi ve bizim grevimiz ertelendi (...) İşte bize terörist dendi... Bizim sağımızda ve solumuzda iki sıra Jandarma vardı. Bu kadar geniş güvenlik önlemini, devletin güvenlik güçleri kime alıyor? İnsanlar dediler ki, "kesin bunlar terörist, adam madam öldürdü, katil falan" dediler yani (...) Hukusal yönden farklıydı, mesela hukuk hakkı isterdik, bize dava açsalar, şey de yapsalar, işte ispatlanır, şahitler vesaire... Biz haklıyız yani, kanun bizim yanımızda olacak, hukuk bizim yanımızdadır, devlet de bizim yanımızda olur mantığı vardı...

Eskişehir'de aynı mağduriyeti yaşamış üçüncü görüşmeci de devleti bu yönde tanımlıyor (Eskişehir, III):

Aldığım maaş zoruma gidiyordu, kaldı ki gene faturalarımı ödeyememiş durumdayım, şimdi bir de benim grevimi ertelıyor, benim hakkımı aramamı engelleyen bir... İşverenin iplerinin ucundaki bir şey. Ne düşünebilirsiniz ki?.. Asgari ücrete şu kadar olsun diyen bir devlet, imzalatan devlet. Gene aynı devletin istatistik bilmem nesi, yine aynı açlık sınırı asgari ücretin bilmem kaç katı diye bir rapor çıkarabiliyorsa, o devletin...

İzmir'de görüştüğümüz beyaz yakalılar işi bugün devletin meşruiyetinin bulunmadığı noktasına kadar getirmiştir:

[Devlet meşruiyetini nasıl sağlayacak?:] (İzmir, I): Ben "gerek yok" diyorum.... Ben söylüyorum. Bence meşruiyeti yok... Artık yok.... Benim oğlum "yok" diye düşünecek. Yani bıçak kemiğe dayanana kadar beklerim, sabrederim...

Sorun alanları

1) DEVLET-HÜKÜMET AYRIMI VE “ZİNDE GÜÇLER”: YÖNETME KRİZİ

Devlet-hükümet ayrımının yerleşikleşmiş bir figür olduğu tespit edilebilmektedir. Yer yer işlevsel, yer yer sezgisel biçimde, bu iki kavramın ayırt edildiği görülmektedir. Ancak, her ne şekilde olursa olsun, ikisi arasındaki farka dair bir zihniyet yapılanmasının varlığını saptamak mümkündür. Örneğin İzmir’de görüştüğümüz öğrenci görüşmeci, çok açık bir ayırım yapamasa da, sezgisel bir biçimde ikisi arasında kapsama indirmediği bir mahiyet farkına işaret etmiştir (İzmir, IV). Bu indirgemeye hakim olan duygu, devlet kavramıyla anlatılanın soyut alanla özdeşleştirilmesine, hükümetin ise daha kurumsal bir oluşum olduğuna dair bir sezgiden yola çıkmaktadır. Bu çerçevede insanlar, olan-bitenden, genellikle iktidara gelip-giden hükümetleri sorumlu tutmakta, devleti ise daha dokunulmaz bir yerde, daha “yapısal” ve “soyut” bir formda tarif etmektedirler. Örneğin bu öğrenci görüşmecimiz (İzmir, IV), “İnsanlar[a] hükümet deyince daha soğuk geliyor... Yani onlar hiçbir şey yapmaz, onlar bizim istediklerimizi yapmayan[lar]” demektedir. Eskişehir’deki birinci görüşmeci (Eskişehir, I) ikisinin kesinlikle ayrı sayıldığını söylemiş ve “*şu an ayrı gözüküyor. Neden ayrı gözüküyor? Çünkü insanlar bir tepki olduğunda, zam olduğunda devlete küfür etmiyorlar. Hükümete... Hükümet istifa, işte bilmem ne Başbakan... [diyorlar]*” diye eklemiştir. Ordu’daki birinci görüşmecimiz (Ordu, I) şöyle diyor: “*Devlet ayrı, hükümet ayrı. Hayır bak, vatandaş onu biliyor mu? Yani hükümet, kişiler gelir geçer. Devlet soyut bir şey...*” demiştir. Keklikoluk köyünde okul sorunlarından söz eden görüşmeciler de Milli Eğitim örgütü ile devlet arasında kesin bir ayırım gütmüşlerdir (Keklikoluk, I): “[*Milli Eğitim Bakanı*] devlet değil de, o kurumdur. O kesimde bir eksik varsa sorumlu kesim Milli Eğitim Bakanı’dır”. Ordu Perşembe’de görüştüğümüz kişi devletle hükümet arasındaki ayırım yaparken “beka” kavramına başvurmuştur (Perşembe, I):

Devlet her zaman değişiyor mu? Hükümetler değişiyor. Devlet[in] bâki kalması lâzım, bu benim görüşüm. Hükümeti her an için devirebiliyoruz, ama devleti devirdiğimiz zaman devlet yok olmuş oluyor, bayrak gitmiş oluyor yani... Birisinin de egemenliği altına girmiş oluruz... Bir yerde bir toplum var olsun diye bir devlet vardır. hükümet her an için gidebilir yani.

Benzer biçimde Çevretepeli görüşmeciler ikisi arasındaki farkı gördüklerini, ancak geçim meseleleri söz konusu olduğunda hükümeti devlet olarak gördüklerini söylemişlerdir (Çevretepe, III):

Aynı şey değil tabii, ama devleti yöneten onlar. Devleti temsil eden hükümet oluyor. Biz öyle görüyoruz... Yoksa devlet dediğin zaman askeriyeyi, jandarmasını, polisini değil, o yönden değil. Ama biz geçim derdi olarak alıyoruz, hükümet olarak alıyoruz, devlet deyince, biz hükümet olarak anlıyoruz. Yoksa öteki yönden bir baskı yok. Biz onları ayırıyoruz. Aynı şeyler olduğunu biliyoruz da, geçinme derdine girdiğimiz zaman devleti hükümet olarak görüyoruz... Hükümeti öyle görüyoruz. Yoksa devletten bir şikâyet olayı yok. Devlet zaten yapabileceğini yapmış, bizimkiler gelmiş tarla vermiş, bilmem ne yapmış... Devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına karşı birşeyimiz yok da, hükümet olarak şikâyetçiyiz yani.

Kurtpınarı'deki görüşmecimiz bu ayrıma dayalı olarak tercihini hangisinden yana yaptığını açık bir dille ifade etmiştir (Kurtpınarı, II):

Yav devlet ayrı, hükümet ayrı, Ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım, devletim için gerekirse kanımı veririm, canımı veririm, ama hükümet ayrı bir olay. Hükümet siyasetle yönetilir, ama devlet siyasetle yönetilmez! (...) Ben belki hükümeti sevmiyorum olabilirim, devlet ile hükümeti ayırıyorum, bak! Devlet ayrı bir olay, hükümet ayrı bir olay, yönetim ayrı bir olay. Bu devleti biz seviyoruz, sevmek zorundayız. Ama yönetimi sevip-sevmemek ayrı bir olay. Devleti yöneten birileri var.

Bir kez daha devletin siyaset dışı olduğuna dair kanaat ortaya çıkmaktadır. Zira siyaset “kirlili” bir alan olarak görülmektedir, devlet ise bütün bu süreçlerden münezze, soyut, hatta yer yer “kutsal” bir yere konulabilmektedir. Devleti kutsallaştırmayı kolaylaştıran en önemli etken, onun hükümet etme, siyasal karar alma ve o kararları uygulamaktan oluşan görünür süreçlerin dışında, soyut bir biçimde zihinlere yerleştirilmiş bir kavram oluşu, devletin siyaset dışılaştırılmasının yanında tarihsizleştirilmesi, ebedî-ezelî bir “varlık” olarak kodlanmasıdır. Ancak bu kodlamanın, yine devletin yurttaşla kurduğu kliyental ilişkinin bir sonucu olarak boşa çıktığı durumlar da vardır.

Soyutlama hali, ister istemez değer atfetmeyi de kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla devlet, korunması gereken bir şeydir ve o soyut şeyi koruma görevi ordundur. Bir görüşmecinin (Ordu, I) dediği gibi, “Bizim koruma sistemimiz askeriyeyle. Bütün devletlerde öyle, bizim devletimiz de öyle. Biraz da tabii ekonomisiyle, kültürüyle koruyacağız. İmkânlarını büyütecek ve bu ülke adaletli olacak. Adaletin olmadığı yerde, zannetmiyorum ki ne kültür ne başka şey...” Görüşmecimizin bu ifadeleri “adalet mülkün (devletin) temelidir” sözünün bağlamıyla örtüşmektedir. Bu görüşmecimiz, bazı hayati durumlarda adaletin dayanağı olacak hukukun dikkate alınmayacağını da kabul ediyor: “...İşte efendim başka mekanizmalar var, devlet ebed-müddet diye bir laf var ya, işte o zaman o [hukuk] geri planda. Bize program veriyor, bunu böyle hallediyor arkada... İşte orada hukuk öbür tarafta”. Burada devletin varoluşunu savunmak üzere yapılan eylemlerde hukukun dikkate alınmayabileceği veya uygulamada işlerin böyle yürüdüğü düşünülmektedir. Yurttaşın kafasında nasıl bir devlet fikri olduğunu, Ordu'daki üçüncü görüşmecimiz (Ordu, III) seçilmişlerin gerçek yönetme odağına ilişkin belirlemesi üzerinden şöyle ifade etmiştir:

...Burada devlet yönetmek değil de, daha çok millet yönetmek söz konusu. Toplum kafasında devletin ne olduğunu çizip bir köşeye koymamış! Yani bunun... basit olduğunu, değişmez olduğunu algılayacak mantıkta, bilinçte değil. Yani buna ulaşmak için 50 senelik eğitim gerekiyor. Yani bugün başlarsa, en kısa yolu da bu. Onlar daha çok günlük politikalarla, günü kurtarmayla [ilgililer].

Aynı görüşmeciye göre yurttaşın kafasındaki bu odak kayması, devletin hukuk dışına çıkmasında ve devlete çeşitli “karanlık güçler”in bulaşmasında, çeşitli unsurların siyasal karar alma mekanizmalarına müdahil olmasında esas etkindir:

O yüzden devletin işte böyle mafyayla doldurulması, zaman zaman başka yöntemlerle doldurulması, dış güçlerle birlik olması kolay hale geliyor. Yani bu bir kavram kargaşası. Devlet yönetmek söz konusu değil, sadece millet yönetmek söz konusu.

Bu odak kayması, içine girilemeyen, dışarıya karşı “sağlam” duran ve bilinemezlik hissi yaratan kapalı kurumların prestijini arttırmakta, onlara bir “hikmet” atfetmeyi kolaylaştırmaktadır:

Mesela hani orduyla devlet korunuyor, varolan [düşünce bu]. Mesela bu konuda benim bir şikâyetim var: Türkiye’de en çok güvenilir yapı cumhurbaşkanı çıkıyor, ordu çıkıyor, öyle gidiyor. Vallahi ben en problemlili noktalardan biri olarak görüyorum. Orduyu hiç eleştirmiyorlar mesela. Fazla değil, alım-satımlarını eleştirsinler, yakalasınlar bana neler neler çıkar! Hele hele adalet mekanizması onun çok çürüdüğünü hissediyorum ve yani sadece askeriyeye aldığı mal, sattığı mal, ne alıyor? Ne götürüyor? Ankara’da büyük bir tezgâh var...

Görüşmeci hangi kurum olursa olsun, eleştirilmeme durumunun-kapalılık halinin başlıbaşına bir suiistimal alanı yarattığına kânidir. Ve yurttaşlar, bu yüzden orduyu başka türlü görmektedir. Bir taraftan da güneydoğudaki sıcak çatışmanın, özellikle Karadeniz bölgesinde orduya karşı bir “sahiplenme” hissi yarattığını ekliyor:

...Ama bir de orduya güven var. Mesela şöyle bir şey var: Şehit olanların yakınları “güneydoğuya Karadenizliler gidiyor mesela” diyor. Ülkede öyle şeyler oluyor ki zaman zaman, “iyi ki varlar” diyor ordu için, bu soru işareti olan taraflarını düşünmek istemiyorlar.

“İyi ki varlar” düşüncesini pekiştiren şey, görüşmeciye göre, sadece ideolojik nedenler değil, sivil kurumların iş görme becerisindeki eksiklik ve becerisizliktir:

İşte demokrasinin korunmasıyla ilgili bazen, yani o kadar çok “iyi ki var” dediler ki, şöyle bırakın irticayı, vesaireyi, yani depremlerde bile sivil toplum örgütleri organize değil, Akut organize değil, daha doğrusu yeterince organize değil. Belki böyle bir şeye hazırlanmamışlar ama askeriyeye öyle mühim noktalarda öyle hareketler yapıyor ki, insanlar da ne istiyor, bir sevgi, bir saygı, bir sığınma içgüdüsel olarak geliyor. (...) [Halk sivil toplum örgütlerinin son derece örgün olduğu, etkili olduğu, demokrasinin de iyi işlediği bir durumu] hayal edemiyor. Yani siyasî çemberde böyle bir adres göremiyor.

Perşembe'deki görüşmecimiz ise ordunun bir sınırının olması gerektiğini, ama aynı zamanda siyaseti “boş da bırakmaması gerektiğini” vurgulamaktadır (Perşembe, I):

Şimdi Silahlı Kuvvetler, sadece çizilmiş olan bir hattı muhafaza etmesi lâzım, siyasete girmemesi lâzım... Siyasete girmemesi lâzım, ama boş da bırakmayacak. Şimdi nasıl boş bırakmayacak, şimdi her isteyene karşı, mesela bilemiyorum... Şimdi koyunu boş bırakırsan sağa sola kaçır, yani bilecek: “ben böyle yaparsam” Silahlı Kuvvetleri hissedecek yani...

Ne tür konularda müdahil olunması gerektiğini ise, anadilde eğitim ve yayın hakkı gibi düzenlemelerden bahsedilirken dile getiriyor: “Hükümete... ‘sen bunu niye verdin’ diyecek bir elemanın olması lâzım”.

Bir yandan da, özellikle askerî birliklerin yoğun olduğu bölgelerde bu birlikler ciddi bir ekonomik talep yaratmakta ve bu talep, o bölgelerin ekonomisini ayakta tutan neredeyse yegâne unsur haline gelmektedir. buralarda askerle sivil hayat arasındaki bu yakın, sembiyotik ilişki, asker lehine bir sempati ve yandaşlık yaratmaktadır. Örneğin Edirne’de, Avrupa Birliği prosedürleri gereği askerî birliklerin sınırdan en az yüz kilometre içeriye çekilecek olması ve bu işlemin yavaş yavaş başlaması, burada ciddi bir endişenin kaynağı olmuştur. Taşrada askerî birlikler ve üniversite gibi kurumların bu bakımdan iktisadî bir anlamı vardır ve bu anlam, bu tür kurumların yurttaş nezdindeki önemini ve hayatiyetini arttırmaktadır (Edirne, II):

[Askerin] ülkenin, şeyin kentin ekonomisine katkısı var muhakkak. Çünkü bayağı bir asker var. Özellikle bir cumartesi-pazar [asker] çıktığı zaman, bir hareketlenme, ekonomiye katkı sağlıyor tabii. İnsanlar, şu anda esnaf özellikle, çünkü öğrenci var malumunuz artık Anadolu’nun her köşesinde, insanlar askerî birlikler istiyoruz, bir de üniversite istiyoruz, kasabalara meslek yüksek okulları istiyoruz [diyorlar]. Çünkü bir rant var, kira[dır], gıdasıdır, giyimidir vesaire. Bunları aşmak istiyoruz.

Türkiye’de demokratik yolla seçilmiş parlamento ve hükümetin, başını Silahlı Kuvvetler’in çektiği bir çekirdek bürokrasinin vesayeti altında olduğuna ve bu bürokrasinin tayin ettiği ve “Cumhuriyet değerleri” olarak ifade edilen “kırmızı çizgileri”nin ötesine geçilemeyeceğine dair yaygın bir kanaatin oluştuğu ve bu kanaatin yerleşikleştiği söylenebilir. Biz, görüşmelerimiz sırasında bu kanaatin çeşitli örneklerini kaydetmek olanağını bulduk. Emirdağ’ın Hisarköy’ündeki yaşlı görüşmeci (Hisarköy, I) eğer askerler karşıysa hükümetlerin istedikleri şeyi yapmasının güç olduğunu belirtiyor: “Genelkurmay da şöyle bir baktı mı, [hükümet] şöyle bir duruyor”! Diyarbakırlı üçüncü görüşmecimiz de (Diyarbakır, III): “bugün elinde selahiyet olanlar dahi, başka güçlerin baskısından veya onların korkusundan... bugün ben İslâmı istediğim gibi yaşayamıyorum” diyor. Görüşmeci dindar oldukları halde iktidar olanların bile dindarlıklarını birtakım güçlerin etkisiyle görünür kılamadıklarını belirtmek istemektedir. Tokat’ta görüştüğümüz DYP’li tüccar,

Türkiye’de hükümetlerin gerçekten iktidar olamadıklarını kabul ederek bu vesayet durumunu teslim etmekte ve eleştirmektedir (Tokat, I):

[Hükümetler] iktidar olamazlar. Şimdi bizim gerçek anlamda demokrasimiz de tartışılır yani. Genelkurmay burada olup, parlamento burada olursa zaten demokrasi olmaz. Ee gerçekten öyledir zaten. Yani asker parlamentonun emrinde değilse, zaten demokrasi diye birşey olmaz... Şeyin, parlamentonun emrinde olmalı asker, bizde bir asker şeyi var. O mantık yerleşmiş... insanlar der ki, “Ya işte iyi ki asker var”. Ne oluyor asker olunca? Asker helikopterle Fethiye’deki balık çiftliğinde general balık yemeğe gidiyor. Yani senin helikopterini kullanıp balık yemeğe gidiyor, karısı helikopterle atlıyor, bilmem ne tesislerine gidiyor, yani bu böyle olmaz. Yani ama, biz şimdi iki arada bir deredeyiz, ya çok sıcak bir bölgedeyiz yani olursa olmaz, olmazsa olmaz, böyle bir durumdayız yani. şunu şöyle yapalım, bunu böyle yapalım, yani bir inşaata yama yapmaya benziyor...

Aynı şekilde askerî vesayete vurgu yapan Ordu’daki birinci görüşmeci (Ordu, I) seçilmiş hükümetlerin gerçekten yönetip yönetemediği, gerçek anlamda iktidar olup olmadığını hakkında şunları söylemektedir:

O mümkün değil, kabul etmiyorum. Çünkü niye, birincisi bizim taleplerimiz, gördüğümüz kadarıyla, gazetelerde görüyoruz, okuyoruz, izliyoruz, duyuyoruz; bizim ordu, askerî ordumuz, kendi kendine çekilir, “ben askerim, ben orduyum, siz niye böyle kalmıyorsunuz?” demiyor... İşte burada hükümetin yetkisi yok. İkincisi de Amerika’ya, orduya bağımlıyız...

Hükümetin yapmak istediği reformların da aynı biçimde engellenmekte olduğunu söylüyor: “Evet, birşeyler yapmak istiyorlar ama az bir şey kalktıkları zaman kafasına vuruyorlar: “*Sen fazla ileri gidiyorsun, burada dur!*” Ordulu üçüncü görüşmeci (Ordu, III), bu müdahillğin ve ordunun toplumdaki gücünün daha uzun süre devam edeceğini düşünüyor:

Çok uzun bir dönem daha, hiçbir siyasî otorite askeriyenin toplumdaki bu gücüne son veremeyecek. Çünkü son 50 yıla baktığımız zaman, ülkedeki siyasî otoriteler, gelmiş geçmiş hükümetler o kadar çok bataklığa batmışlar ki, bu ülke soyulmuş, bu ülkeye zaman zaman ihanet edilmiş. İnsanlar çocuklarını kaybetmişler, evlatlarını işkencelerde kaybetmişler, yani askeriyeye siyasî arenada bir karşılık aramıyorlar, toplumun böyle bir talebi hiç yok!

Aynı görüşmecinin bir taraftan ordunun kapalı oluşunun ve hiç eleştirilmeyişinin onun da içine düşmüş olduğu yolsuzlukları görmemize engel olduğunu, öte taraftan da aynı kurumun gelmiş geçmiş hükümetlerin içine düştüğü çürüme karşısında bir tür toplumsal dayanak teşkil ettiğini söylemesi çelişki gibi görünse de, bu ifadeler aslında insanlardaki kafa karışıklığına işaret etmesi bakımından bir anlam arz etmektedir. Görüşmecinin yukarıdaki alıntıda insanların çocuklarını işkencede kaybettiklerini söylemesi karşısında, özellikle askerî darbe dönemlerinde bu fiilin en önde gelen uygulayıcılarının yine aynı kurum içinden çıkmış olduğu hatırlatılınca

verdiği cevap da aynı kafa karışıklığına işaret ediyor: “[İşkenceyi yapan kurumlardan biri de] askeriye tabii... Ama legal oluyor”. “Çocuğu böyle bir işkenceye tâbi tutulmuş kişi de böyle düşünebilir mi?” diye sorulduğunda ise,

Düşünebilir tabii... Düşünebilir ama o da şöyle bir çıkmazın içerisinde: Çok hızlı askeriye, o kadar çok çalkantılı dönemler olmuş ki, belli bir dönem gelmiş, onun için de koruyucu olmuş. Dönem dönem toplumun her kesiminde bir şemsiye olmuş. Herkes onu bir şekilde kullanabilmiş. Askeriye çekilsin, sahada iş yapsın, çok sert olmasın! Ne alâkası var yani! Aslında çoğu zaman kurumları eleştirdiğimizde, eleştirdiğimiz insan orada... Bir bakıyorsun o insan kurumun başında değil, o insan kötü... Onunla beraber kurum da kötüleşiyor. İnsan zaten kötüyse kötü!..

cevabını alıyoruz. Burada bir tür “temize çıkarma” gayreti sezilebilir. Zira görüşmeci, Türkiye’nin bugünkü koşullarında ülkenin ordu gibi bir otoriteye ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Zira “iyi yetiştirilmemiş” Türk insanı “yanlış işler” yapma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla bir tür “haddini bilmezlik” karşısında “hizaya getirici” bir gücün bulunması gerekmektedir:

...Türk insanı iyi yetiştirilmiyor. Yani eğitimi ile ya da en azından haddini bilmiyor. Adam, “ben o noktada var mıyım?” diyemiyor. Ben onu başbakanda bile görüyorum. Ama “ben Türkiye’yi iyi yönetirim” diyor. Ama ben o yeterliliği göremiyorum. O noktada değil, ama ben yaparım diyor. Sonra yeterli olduğunu zannettiğimiz insanlarda da aynı hatayı görüyoruz.

Benzer biçimde, Tokat’taki CHP’li ve Alevi görüşmecimiz (Tokat, II), orduyu bir “kurtarıcı” olarak düşünmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri’ni, bilhassa Atatürk ilkeleriyle laikliğin korunmasında temel güvence olarak görmekte ve ordu mensubu yetkililerin zaman zaman meydana gelen çıkışlarını haklı ve doğru kabul etmektedir: “Müdahale etmek zorunda kalıyorlar. Ne yapsınlar, onlar da olmasalar kim dur diyecek”!

Ancak, bu görüşmecimiz genel olarak orduyu bir güvence olarak görse de, ordunun kendilerine (Alevilere) nasıl baktığını anlatırken tam aksi bir manzara ortaya çıkmaktadır. Zira, öteden beri Aleviler ordunun gözünde solculukları ve yasadışı sol örgütlerin eleman kaynağı oldukları düşünülerek, potansiyel tehditlerden biri olarak görülmüştür. 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından asker kökenli bir valinin Tunceli’nin her köyüne cami yapmaya kalkması bu “endişe”yle ilişkilendirilebilir. Kezâ 1986 yılında alan araştırması için gittiğimiz Elazığ köylerinde yanımıza “mecburî” refakatçi olarak verilen Jandarma yüzbaşısının köyleri anlatırken Sünnî köylerden ısrarla “müslüman köyü” olarak bahsetmesi ve Alevi köyünde bizi muhtara “teslim” ederken neredeyse zimmetlemesi başka nasıl izah edilebilir? Bunun gibi Tokatlı Alevi görüşmecimizin anlattıkları da bu yerleşik kuşkuyu teyit eder niteliktedir. Anlattığına göre, yörede görevli bir Jandarma başçavuşu bir Alevi köyünün hatırlı bir ailesinin üyelerinden birini “burası müslüman memleketi” diyerek

dövmüş ve aile şikâyetçi olmuştu. İlçenin Jandarma komutanı da, görüşmecimizden aileyle kendisini buluşturmasını ve işi tatlıya bağlamak istediğini nakletmiş ve bunun üzerine buluşma sağlanmıştı. Ancak komutanın özür dilemesi beklenirken muhataplarına hakaret etmesi, görüşmecimizi çok şaşırtmış ve hayalkırıklığına uğratmıştı. Bunun gibi, şehrin ileri gelenlerinden olan görüşmecimiz, yeni atanan Jandarma alay komutanına nezaket ziyaretine gittiğinde, komutanın kendilerini “teröristlere destek olmakla” suçlaması karşısında ikinci bir hayalkırıklığı yaşamıştı. Görüşmecimize göre bölgedeki kaynaklar komutanı o şekilde yönlendirmiş, fakat komutan daha sonra ondan özür dilemişti. Görüşmeci, Tansu Çiller’in başbakanlığı sırasında valinin Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan’ı Turhal sapağında dört saat beklemiş olmasını da, sadece yukarıdan talimat almış olmasına bağlamakta, bunu “siyasî bir hesap” olarak görmektedir. Benzer biçimde, Kahramanmaraş’ın Göksun ilçesine bağlı Kürt-Alevi köyünde görüştüğümüz kişilerin, görüşmelerimiz sırasında köylerinin 1978’deki Maraş olaylarının mağdurlarından olmasına karşılık, orduyu o olaylar bakımından temize çıkarma çabaları da oldukça ilginçtir. Bu paradoks ancak Alevi yurttaşların devletin çoğunluktaki Sünnîortodoks eğilimlere yakın ve yatkın yapısı karşısında kendilerini mağdur hissetmeleri temelinde ve 12 Eylül’den sonra dindar kesimlerin siyasetin ve devletin merkezinde hızla alan kazanmalarına karşı, “irtica” tehdidi algısına bağlı olarak “zinde güçler”in bu yapıya savaş açmalarıyla birlikte, yeniden devletin çekirdeğiyle bağ ve ittifak kurma arayışıyla açıklanabilir. Bu çabanın en görünür yanı, Alevilerin devletin kurucu unsurlarına ve ideolojisine yakınlıkları, hatta o ideolojinin taşıyıcısı oldukları konusunda bir gelenek “icat etmeleri”, bu yönde bir resmî tarih yaratmalarıdır. Bu yeni tarih bağlamında Tokat’taki Alevi görüşmecimiz (Tokat, II), Alevilerin Atatürkçülüğünü iki etkene bağlamaktadır: Birincisi, Atatürk’ün “Alevilere düşman” olduğu varsayılan dinî temellere dayalı Osmanlı idaresinin yerine laik temellere dayalı cumhuriyeti kurmasıdır; ikincisi ise Millî Mücadele sırasında Hacıbektaş postnişini olan Cemal Efendi’nin köylere mektup yazarak Alevi halkı Millî Mücadeleyi desteklemeye çağırması vesilesiyle, Alevilerin Millî Mücadele’nin aktörlerinden ve Cumhuriyet’in kurucu unsurlarından olduğunun düşünülmesidir.

Alevilerin ve CHP’lilerin bir taraftan kendilerini “solcu” saymaları, sol değerlerle nasıl bir ilişki kurdukları ya da “soldan ne anladıkları” sorusunu akla getirmektedir. İslahiye’de yapılan ikinci görüşmede görüşmecinin yöredeki Alevileri “solcu” olarak tanımladığı ve “onlar hep solcuydu. Onlar hâlâ solcular. Nasılsa öyleler, CHP nasılsa öyleler” ifadesi kaydedilmiştir. Yani sol çizginin CHP tarafından temsil edildiği ve eski sol eğilimlerin bugün CHP’de siyasîleşmesi olağan görülmektedir. Aynı görüşmeci devlet-solculuk-CHP ilişkisini şu şekilde kuruyor (İslahiye, III):

Devletin... müdahalesi, toplumsal hayattan tut [da], birçok şeye kadar belli oranlarda, belli düzenlerde gerekliliğine inandırıyor. Yalnız, 80’den sonra, Özal’la birlikte çok acayip birşey oldu: Yani devletin rolü üzerinde... Şimdi belki son sürecine girdik emperyalızmin.

Devletçilik, [devleti] korumak yani, artık CHP'ye düştü... Çünkü koruyacakları başka birşeyleri kalmadı...

İzmir'de görüştüğümüz orta sınıftan ve kendisini “Atatürkçü” olarak tanımlayan görüşmeci (İzmir, V) ise, ordunun aslında Atatürkçülüğe zarar verdiğini söylemiş ve rejimin güvencesi olma rolü konusunda kuşklarını dile getirmiştir:

Duyduğum kadarıyla, ama bol bol duydum ben bunu, Atatürkçülüğe ve Atatürkçü düşünceye büyük zarar veriyor askeriye. Bıktırıyor, kusturuyor insanları. Yani sevdirme ya da tanıtmaya ya da benimsetme adı altında “nasıl nefret ettirebiliriz” diye bir plan yapsalardı, ancak bunu yaparlardı. Bunu nasıl yapabilir? Bindiği dalı kesmekten daha beter bir şey, bunu hiç anlayamadım... Son derece basit, son derece seviyesiz bir şekilde ele alınıyor Atatürkçülük. İnsanlar oradan, çok üzülerken söylüyorum, belli ölçüde Atatürk'ten bıkmış, hatta nefret etmiş şekilde çıkıyorlar. Askeriye bunu bir otorite düşünse çok iyi olacak... Her ülkenin bir ordusu olur tabii ki. Bizimki de olacak. Askeriyenin ne kadar temiz kaldığı ile ilgili bir şey söyleyeyim, bileşik kaplarda toplum bu kadar bozulursa, askeriye ne kadar direnir, bilmiyorum. Yani daha ne kadar güvence merkezi olur, ha ayrıca olmalı mı zaten o ayrı konu da, bizim şartlarımızda ne kadar dayanır, bilmiyorum. [Yani toplumdaki imajını giderek kaybediyor mu demek istiyorsunuz?:] E tabii. İhale yolsuzlukları, yok işte bu atılanlar, yani bizim korttuğumuz akımlar, işte bu aşırı dinci akımlar, Kürtçü akımlar, bunlar Türkiye'nin bölünmesine, parçalanmasına yönelik bütün... akımlar orduda birilerini buluyordur diye düşünüyorum, az miktarda da olsa. Dedim ya, bileşik kaplar, ne kadar daha dayanır, bilmiyorum... Yani çürüyen bir kurum olacak o da, zaten halkın gözündeki güveni kaybetmesi demektir. Ha, o güven bizi nereye kadar kurtarıyor, o ayrı konu ama işte çok önemli bir konu tabii ki.

Ancak buna karşın, siyasete güvensizlik duygusuyla bu tür kurumların varlığı arasında kurulan denge ilişkisi gücünü korumaktadır. İzmir'de görüştüğümüz beyaz yakalılardan üçüncüsü de -subay çocuğudur- bu konuda açık konuşmuştur (İzmir, III):

...Türkiye Avrupa ülkesi kadar rahat değil yani bu konularda. İşimiz zor yani... [Siyasete] güvenmiyorum. Menfaatleri [“millî çıkar”ı kastediyor] siyasetçinin oluşturması lâzım. [Bu konuda kime güvenebiliriz?:] Bürokrasiye mi diyeyim artık... Eğitim. Eğitime güvenebiliriz. Bürokratlara güvenmemiz gerek. Ve bunu halka anlatmamız lâzım. Ama halka kim anlatacak, onu bilemiyorum ama. Bunu bir şekilde halka aşılacak lâzım yani. Bu ülkenin hedefi, görevi, yapmak istediği nedir? Onu bildikten sonra, tahmin ediyorum, yani illaki ha bire anlatmaya gerek yok, ama bunu aşılabilirseniz, elli yıl sonra Türkiye[nin] nerede olması gerekir? Neler neler yapılacak? Ondan sonra hükümet, o hükümet, bu hükümet, çok da farketmez yani. Onlar artık çok oynayamaz ve bu açılan kapılar da, yani bu insan haklarından dolayı açılan kapılar var ya, onların da çok sorun olacağını pek zannetmiyorum...

Aynı görüşmeciye göre zaten “demokrasi, öyle her istediğini söylemek, her istediğini yapmak anlamına gelmiyor”. Zira “herkesin herşeyi söylemesi veya yapması bir kaosa

neden olur”. Demokrasinin sadece “aşamaları” olabilir. Hatta eğer sistem iyi kurulmamışsa “fazla demokrasi” zarar bile verebilecektir. Görüşmeci şöyle diyor: “Ben insanların kontrol altına alınması gerektiğini düşünen bir insanım. İnsanlar, irade, düşünce olarak bana göre serbest yaşayabilecek varlıklar değiller... Buna müsaade etmemek gerektiğine inanıyorum”.

Ancak yine İzmir’de, askerliğinin sıcak çatışma bölgesinde Jandarma komando asteğmeni rütbesiyle yapmış ve şu anda özel bir şirkette ara kademe yöneticisi olarak çalışan iki gençle yaptığımız görüşmede, onların hiç de böyle düşünmedikleri ortaya çıkmıştır. Ordu ve Türkiye’deki “askerî vesayet” konusunda son derecede olumsuz düşünen bu görüşmecilerden ilkinde göre (İzmir, I),

Türk Silahlı Kuvvetleri mevcut gücünü kaybetmek istemiyor, biliyorsunuz. Malî açıdan, kuvvetleri yönetme açısından. Mesela bugün... Avrupa’da dikkat edin... Avrupa Birliği ülkelerinin hangisi GSMH’sının yüzde otuzunu, yüzde kırkını silahlı kuvvetlerine harcıyor ki. Ama TSK, GSMH’nın yüzde otuzunu, yüzde kırkını alıyor şu anda. Hayır eğer biz emperyal bir devletsek, eğer öyle bir tavrımız varsa, tamam okey. Ama öyle bir amacımız yok ki. Öyle bir kuruluş amacımız yok ki...

Aynı görüşmeci Türk halkının “devlete bağlılığı”nı ise tek kelimeyle açıklıyor: “Kendine güvensizlik”!

Siyaset üzerindeki vesayetin sadece ordu veya “zinde güçler” kaynaklı olmadığını düşünenler de vardır. Vesayetin sadece siyasal alan üzerinde değil, toplumsal hayat üzerinde de kurulduğu, Diyanet İşleri Başkanlığı örneğiyle anlatılmaya çalışılmaktadır (İzmir, II):

Türkiye Diyanet İşleri’nin neder orada olduğunu, ne iş yaptığını anlamıyorum. Yani bizim dinimizde var mı bir aracı kurum? Yok. [Dinimizde yok ama devletin de bir kuruma ihtiyacı var:] Hayır benim yok ki, devlet niçin var, benim için yok mu? (İzmir, I): [Diyanet İşleri’nin] kuruluş amacı, hiç kimse okuma-yazma bilmiyor, Arapça zaten kimse anlamıyor ve Türkiye’de insanları dini doğru kabul ettirmek, tekke ve zaviyeler kuracağım diyenlerden, imamlardan, şeyhülislamımlardan kurtarıp halkın kendi kendine... Şimdi bir bakıyorsun, ne iş yapar Diyanet İşleri? Ya bu kadar imam kadrosu, bu kadar eğitimi kadrosu göndermiyor, imam kadrosu kadar. Ee bakıyorsunuz tamam oldu, peki ya Aleviler? Cemevi yaptırıyor mu Diyanet İşleri? Ben bilmiyorum. Şimdi ne anladık bundan biz. Şiiler, bilmem neler, hani biz mozayiktik?

Vesayetin toplum üzerindeki etkisi, hiçbir kararın müzakere edilmeden “yukarıdan” alındığı, kararlara demokratik katılımın olmadığı ve bu yüzden kimsenin de “yukarıdan” düzenlenen “bahşedilmiş” haklara sahip çıkmadığı, kadın hakları ve demokrasi örneklenerek anlatılmaktadır (İzmir, I):

Kadınlara ilk seçme-seçilme hakkı bizlere verildi. Eee, bir kadına hiç sordunuz mu? Bir gayret, bir çaba yok. Çaba olmadan verilen birşey için niye savaşsın ki insanlar,

zaten yoktu, kaybedersem de birşey olmaz. Değişen birşey yok benim için. (İzmir, II): Türkiye’de ben demokrasi olduğuna inanmıyorum. Türk halkı zaten demokrasiyi hak etmek için hiçbir çaba vermemişler ki. O yüzden de biz bunun ne değerini biliyoruz ne de uygulayabiliyoruz.

Oy verme davranışındaki “feodal” ilişkilere değinen Ordulu birinci görüşmeciye (Ordu, I), “oy verme davranışında tam bir yurttaşlık bilinci hakim olursa, bu hükümetlerin elini güçlendirir mi?” diye sordüğümüzde aldığımız cevap şudur:

Valla... ordu da çok önemli. Yani ordu[nun] bir kere siyasette müthiş bir sesi var. Ordu kenara çekildi, üzerine düşen vazife[yükümlü] olduğu zaman, vazifemizi yaparız... Bunu doğru bulmuyorum. Yani şu anda hükümet bir şeyler yapmak istiyor... İşte irticacı için söylemiyorum, fakat şu hükümete irticacı gözüyle kesin bakmıyorum ve bakamam. Çünkü yok bu adamlarda böyle bir şey, Erbakan devam etseydi, Erbakan için lafım [olur]du.

Görüşmeci için orduyu siyasetin dışında tutmanın bir “sınırı” olduğu anlaşılıyor. Ancak görüşmeci ordunun siyaset içinde açık-seçik bir rolünün olduğunu söylemekte ve bu müdahilliğin belli bir meşruiyete dayanması gerektiğini belirtmeye çalışmaktadır. Aynı görüşmeci, bir taraftan da, ordu-siyaset ilişkisinin ve ordunun devlet içindeki egemen konumunun bugünkü halinden sıkıntı duyduğunu yansıtmaktadır:

Devlet-ordu işbirliği mutlaka olmalı, olması gerekir. Ordu-devlet işbirliği olmazsa, oradan bir hayır gelmez. Ama ordu devletin emrinde olacak, devlet ordunun emrinde olmayacak... Orduya bakan kim? Biziz. Orduyu yönetenler kim? Askerî komutanlar. Ama kime bağlı, devlete bağlı, hükümete bağlı, öyle değil mi? Biz şimdi her şeyi devletten alıyoruz, hükümetten alıyoruz. Asker de aldığına göre, devletin dediklerini yapması lâzım. Ama nereye kadar? Biz şimdi ne devletiyiz? İslâm devletiyiz. İslâmiyet’in haricinde bir şey yapılırsa ordu[nun] müdahale etmesi lâzım, ama aşırı İslâmiyet için demiyorum, yanlış anlamayın...

Bir yakınının tatil aylarında çocuklara Kuran öğrettiğini, bu faaliyet için çocukları yaylaya gönderdiğini ama kendisi bakımından “sakıncasız” bu faaliyetin kovuşturmayla uğradığını, kovuşturmada da baş rolü jandarmanın üstlendiğini anlatıyor:

Benim bir [yakınım] var. Kara çarşaf giyer, İstanbul’da Fatih’te M. O. tarikatında... X Emniyet Müdürlüğü’nün arkasında altı katlı bir binada, binanın perdeleri, her şeyleri kapalı.. Orada talebe yetiştiriyorlar. Emniyet de bunlara birşey demiyor. Ama niye demiyor? Aşırıcılığı yok, kötü niyetleri yok, adamların amaçları, niyetleri İslâmiyet’i öğrenmek, onları yetiştirmek. Amaç buysa, ben buna ne diyeyim. Ben geçen sene 20-25 tane talebeyi köye gönderdim, orada hem tatil yapsınlar hem yayla görsünler... bir de Kuran-ı Kerim öğrensinler, işte dinini öğrensinler... İnanır mısınız, köyden kaç kişi geldi bana, “ağabey senin köyde böyle böyle yapıyorlar, haberin var mı?” E var, ne olacak?

“Ağabey yasak değil mi?” Kardeşim ne yaptırıyorsun, sen de oku, sen de öğren dinini, kitabını... Ya sen İslâm değil misin? Sen müslüman değil misin? Bunları irticacı kabul ediyorlar. Devlet de irticacı kabul ediyor... Benim [yakınım] burada hocalık yapıyor. Jandarmaya ihbar etmişler; ruhsatsız, izinsiz Kuran okuttuğundan. Çarşafılları, bunları şikâyet ettiler, polisler gidiyor baskın yapıyor. Polisler de diyor ki “biz aslında gelmek istemiyoruz, biz biliyoruz ama ısrar jandarmadan geliyor, illa baskın yapacaksın, basacaksın, dağıtacaksın...”

Burada tayin edici olanın polisin değil de, jandarma olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmeci de bu etkiyi teyit etmekte ve bu baskıyı bir tür “insan hakları ihlali” olarak nitelendirmektedir. Bu çerçevede rejimin esaslarını “savunmak” gibi bir yükümlülüğün askerî kesimlerin uhdesine ve yetkisine bırakıldığı ve polisin daha çok siyasal alanın etkisinde olduğuna dair yaygın bir kanaatin varlığından da söz etmek mümkündür.

Seçilmiş parlamentonun içinden çıkan hükümetler üzerindeki askerî vesayet, bazı görüşmeciler tarafından genişletilmiş ve Başbakan’ın tek adamlığı ile yüksek bürokrasinin etkisi vurgulanmıştır (Ordu, III). Ordulu görüşmeci bu duruma seçilen milletvekillerinin, dolayısıyla bakanların niteliksizliğinin yol açtığını öne sürmektedir:

Orada biraz başbakan yönetiyor, biraz çoğumuzun bildiği müsteşarlar yönetiyorlar... Yani buradan [seçilip] giden insanlar, biraz hele hele son dönemlerde çok boş adamlar gidiyor. Bunların da “bakan” olma durumları var, bunların Türkiye’yi yönetmesi çok zor bana göre...

Öte yandan Türkiye’de demokrasi yerine “düzen” vurgusu ağırlıklı olan bir görüşün temsilcilerine de sık sık rastlamak mümkündür. Bu konuda eğitime fazlasıyla vurgu yapıldığı ve sivil topluma güvensizlik ifade edildiği görülür. Ordu’daki ikinci görüşmeci (Ordu, II), bu görüşü şöyle ifade ediyor:

İşin ucu eğitime dayanıyor. Seneler alacak problem. Sonra bizde birşey de var, demokrasi fazla kaçırılıyor yani... Türk milleti olarak demokrasi ayarını fazla kaçırıyor, hürriyet, demokrasi ayarı fazla kaçırılıyor. [Demokrasi çok mu bizde?:] Çok değil de, ezkaza daha çok olmuş olsa, bizde vatandaş hep kudurur, yani ayarını hep kaçırıyor. Yani vatandaşa hak veriyorsun tamam, gez, toz, şuraya gir, çık diyorsun. Gezip tozarken etrafı rahatsız ediyor, benim hakkımı yiyor. Benim hakkım yok mu kardeşim! Biraz daha hak versen, daha fazla azıtacak insanlar... Doğal olarak azıtıyor vatandaş.

Otoritenin kaynağı ve gereği konusunda farklı fikirler ortaya konulmuştur. İzmir’deki üçüncü görüşmeci (İzmir, III), otoritenin meşruiyet kaynağının “menfaat” olduğunu söylemektedir. Burada kastettiği, kendisinin daha önce tanımladığı tarzda “bir ülkenin menfaati”tir. Ordulu ikinci görüşmeci ise (Ordu, II), Türklerin siyaset etme biçiminin “otoriteye itaat” esasına dayandığını söylemektedir:

Biliyorsunuz, bizim Türk milletinin soyu, hep otoriteden gelmiştir. Biraz otoriter olmak lâzım geldiğine inanıyorum. Başboş bıraktığın zaman, hürriyeti çok fazla kullanmak istiyorlar. “Başkasının hakkı-hukuku var mı” demiyor[lar]...

Emirdağ’ın bir köyünde görüştüğümüz dindar görüşmeci ise (Emirdağ, I), “itaat”ı başka bir saike bağlıyor: “Devlet dinsiz, millet dindardır”.

Bu düzen arayışında en önemli beklenti, otoritenin kendisini göstermesidir; böylelikle yurttaş kendisini güvende hissedecek, “nizam” tesis olacaktır (Ordu, II): “Otorite işte, ben şikâyet ettiğimde anayasa, kanun neyse, onu alıp cezasını verebilmesi lâzım”! Tokat’taki Alevi ve CHP’li görüşmecimiz ise ülke yönetiminde otoritenin şart olduğunu, ancak otoriterliğin parti yönetiminde olmasının yanlış olduğunu savunmuştur. Parti yönetiminde demokrasi, ama ülke yönetiminde otorite!.. Parti yönetiminde demokrasi istemesinin nedeni, kendisinin CHP içindeki iktidar savaşının mağdurlarından olması olsa gerektir.

Bu çerçevede kendisini “solda” gören ve taşrada büyük ölçüde CHP tabanını oluşturan kitle, yukarıdaki örneğin aksine, ilke olarak demokrasiye inandığını, ama yine yukarıdaki örneğe benzer biçimde ülkenin henüz Batı tipinde özgürlükçü bir demokrasiye hazır olmadığını, en küçük bir açık buldukları takdirde “irticaî” güçlerin devletin laik temelini ve Cumhuriyet’in temel ilkelerini tahrip edeceğini düşünmektedir. Bu güçlerin önündeki en önemli engel de, başta ordu olmak üzere, bazı bürokratik güçlerin de içinde bulunduğu bir tür “zinde güçler-koruyucular” koalisyonudur. Bu nedenle, her ne kadar anti-demokratik gibi görünse de, bu güçlerin rejim üzerindeki vesayeti korunmalı, bu vesayeti zayıflatacak her türlü girişimin önünde durulmalıdır. Zira henüz ülke hazır değildir. Islahiye’deki üçüncü görüşmeci (Islahiye, III), bu düşünceyi kısaca şöyle ifade ediyor:

Cumhuriyet kurum ve kuruluşları zayıflarsa karşısındaki karşı devrimci güçler çok acımasız bir şekilde bunu tahrip ederler... Şu anda buna karşı gelebilecek güçleri olmadığından boyun büklerler. Çok da güzel boyun büklerler.

Alevi-Kürt kökenlilerin oturduğu Keklikoluk köyündeki görüşmelerde, örneğin bugün “irtica”nın sinsi sinsi devletin içine sızdığı ve bu hükümetten memnuniyetsizliklerinin asıl temelini bu olduğu söylenmiş ve bu durum “devletin kendisinin karşısına geçmesi” olarak nitelenmiştir (Keklikoluk I):

Devlet bir taraftan ilerlemeye çalışırken, bir yandan da kendisinin karşısına geçiyor yani. Mesela bu zina meselesinde, devlet bir attığı adımdan geri dönüyor. (Keklikoluk, IV):
Ve bir de irtica gidiyor. Biz bundan memnun değiliz. İrticaya karşıyız aslında. İrticayı biz istemiyoruz. (Keklikoluk, V): Tabii ki [bu] kötüye gidiş[tir]. [Bu hükümetin bunda bir etkisi, payı var mı?:] (Keklikoluk, V): Var herhalde. Öyle tahmin ediyorum var.

Görüşmeci “zinde güçler” karşısında, “irticaî” güçlerin, görüşmecinin deyişle “karşıdevrim” in tutumunu açıklarken, zımnen fazlasıyla dolaşımda olan “takiye”

kavramına gönderme yapmaktadır. Islahiyeli görüşmeci (Islahiye, III), bu “zinde güçler”in içinde “aydınlanmış yüzde otuzu”, Silahlı Kuvvetler’i, Anayasa Mahkemesi’ni ve Yargıtay’ı saymaktadır. Görüşmeciye göre bu kurumlar içinde “*en kurumsallaşan, kabul etmek lâzım, silahlı kuvvetler*”dir. Görüşmeci, kurumsallaşma düzeyleri bakımından kurumlar arasında bir hiyerarşi bulunduğunu, bu hiyerarşinin en tepesinde ise Silahlı Kuvvetler’in bulunduğunu düşünmektedir. Birkaç kuruluş dışında, geri kalanının ne işe yaradığı ise belli değildir:

Ama Yargıtay’la Türk Standartları Enstitüsü’nü yan yana koyarsanız, Yargıtay daha kurumsallaşmış. Efendim, ne işe yaradığını tam anlamam ama Devlet İstatistik Enstitüsü[nü] kurum sayarsak olmaz ama. AB’ye karşı kurum sayıyoruz. Bin tane maşaallah, ama çoğu işe yaramaz. Nasıl ki ehliyet verdiğimiz insanların çoğu bunu zaten parayla aldığı için, ama biz sayısal olarak şu kadar ehliyetli insanımız var, bu kadar öğrencimiz, öğretmenimiz var [diyoruz]. Milli Eğitim mesela, tam olarak kurumsallaşmış dersek, doğru değil. Bu benim tabirim, kullanıp kullanmamak size ait. Devlet memuru ve hükümet memuru. Bu bizdeki[lere] devlet memuru diyoruz, devlet kurumunda görevli. Hayır, bunların büyük kısmı devlet memuru değil, hükümet memurudur benim tabirimle. Yani siyasal anlayışlara göre yön değiştiren, işini siyasal anlayışa göre yapan. Bugün hükümet değiştiği zaman gelen anlayış[a], hemen ona göre kendini dizayn eden hükümet memuru, diyorum ben ona. Bir de devlet memuru var. Kim gelirse gelsin, boynunu bükmeyen, görevini yapıp devlet felsefesinde görev anlayışı neyse, onu yapar ama aslında bunun da oranı gene yüzde otuz içindedir.

Görüşmecinin yaptığı devlet memuru-hükümet memuru ayrımı son derece çarpıcıdır. Görüşmecinin devlet kavramıyla “siyaset dışı” bir alanı anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bir “devlet felsefesi” vardır ve ona harfiyen uyarak görevini yapan memurlar vardır. Bunlar “devlet memuru”dur. Böyle bir değişmez “felsefe” söz konusuysa, bu alan hükümetlerin, yani siyasal alanda var olan ve demokratik bir rejimde siyasal alanda yarışarak iktidara gelen yürütme organının, bu anlayışta, “devlet felsefesi” olarak tanımlanan alana karışma, onu değiştirme hakkı ve gücü yoktur. Burada kesin çizgilerle söz konusu ayrımın, yani devlet-hükümet ayrımının ya da siyaset-devlet ayrımının yapıldığını görmekteyiz.

Aynı görüşmeci, bir yandan da, “öteki dünya”ya ilişkin vaatlerle “cahil halkı” kandırmaya elverişli din kurumu karşısında, bu kurumların müteahkim olması gerektiğine inanmaktadır:

Şimdi sen okulda ne yapıyorsun? Çağdaş pozitif bilim verilirken, bu kadar inandırıcı ritüeli ortaya koyamıyorsun. İşte öbür taraf yeniyor o zaman seni. Devlet çağı yakalamak için bazı yaptırımlarda bulunmalıdır... Toplumun gidiş istikameti, atıyorum, tersi neyse hep o tarafa geçip, tersine doğru gitmek. Halbuki Mersin’e gidilmesi gerekiyor. Dönün, takip edin beni, Mersin’e gideceğiz. Ama sen çağlayan gibi tersine giden insanları çevireceksin. Bu zor olunca, büyük bir kısmı “millet nereye gidiyor, ben burada nasıl nemalanırım, uçurumdan yuvarlanıncaya kadar ön tarafta olayım. Sonra da çekileyim.

Ben gene bir grup bulurum”. Halbuki doğrusu bizde, hep orası yanlış istikamet. Doğru istikamete ise buraya döneceksin. Gerekirse işte burada yaptırım uygulayacaksın. yaptırım derken illaki işkence yapmak gerekmez. Kurum şekillenmesinde kıstas olacak. bu kıstasları kullanmazsanız, az önce devletin ortadan kalkması [meselesindeki] gibi, nasıl kaos çıkarsa gene kaos olur.

Dolayısıyla, devletle o kurumlar özdeşleşmektedir. Zira nasıl devletin yokluğunda “kaos” çıkıyorsa, bu kurumlar ölçütleri koymazsa, yani varlığını nihâî karar verici bir iktidar biçiminde göstermez ve toplumu Cumhuriyet’in değerlerine “döndürme” konusunda irade koymazsa, yine “kaos” olacaktır.

İslâmî kesimi temsil eden birkaç görüşmecinin tam aksi yöndeki görüşleri şaşırtıcı değildir. Örneğin Afyon’un Emirdağ ilçesine bağlı bir köyde görüştüğümüz Said Nursî müridi görüşmeci şöyle demektedir (Emirdağ, I):

“Dinimizin adı irtica oldu haşâ. Ee, kurtarıcı kim? Nereye gideceğiz?.. Osmanlı İmparatorluğu iki kelimeyle imparatorluk kurdu: Ölüsem şehit, kalırsam gaziyim, bu Allah’ın emri. Bunu diyor genç nesile, “hangi metodunuz var” diyor, “çıkarcın bana gösterin, ne öğrettim size”? [İki devlet arasındaki fark ne sizce?:] Eğitimi başka, sistemi başka, modası başka başka başka... Bize, Rabbülalem’in boşuna yapmamış, bize bir rehber göndermiş, o dertleri bize anlatacak bir peygamber göndermiş, ee biz ondan çıktık. Daha bizde eğitim kalır mı? Üniversite hocası olalım, vali olalım, oradan koptuktan sonra bizde ne kalır, onu soruyorum...

İslâmî eğilimleri güçlü bu kişi için eğitim, Cumhuriyetçi-laik kesimin anladığı eğitimin tam aksi bir süreçtir. Onun için eğitim, Allah’a doğru (“takva”ya doğru) giden manevî bir süreçken, Cumhuriyetçi-laik için ise, aksine, “aklın egemenliği”ne girmek, vahiy’den uzaklaşmaktır. Üstelik görüşmeci kendisini ironik bir biçimde “cahil”, bizleri de “okumuş” olarak nitelendirmek suretiyle pozitivist eğitimden geçmiş olanların gerçek cahiller olduğunu ihsas ediyor: “Üstadın [Said Nursî’nin] hayatını okuyacaksınız ki, kim olduğunu oradan tanıyacaksınız. Ben[im] şimdi anlatmam kâfi gelmez. Neden? Sizin gibi tahsilim olsa anlatabilirim, okumadığım için anlatamıyorum!” Aslında “siz anlamazsınız” demek istiyor; zira biz gidilecek yolun tersine giderek (yani hakikati pozitivist-Batılı eğitim yolunda arayarak), gerçek anlamda “hakikat”ten kopmuş ve bu suretle eğitileceğimiz yerde cehalete yönelmiş oluyoruz!

Buna karşılık, tıpkı günümüz Aleviliğinde olduğu gibi, Alevi olmayan ama yine de bağdaştırmacı bir tür Sufî inancı olarak nitelendirebileceğimiz Hak Haliî dergâhında, Atatürk’ün neredeyse bir “velî” mertebesine çıkarılıp dince ululandığı, bu çerçevede devletle ve devletin din karşısındaki politikalarıyla bir tür yandaşlık ilişkisinin geliştirdikleri görülmektedir (Karacalar, I):

...Vurgulamakta yarar var. Şimdi bizim buranın çizgisi çok, dediğim gibi, tasavvufla, dinle, çağdaşlığın, yani bunlar tabii farklı tanımlar oluyor da, yani yeni dünya

düzeneklerinden, ayrı kavramlar bunlar, girersek çıkamayacağız. [Hak Halilî yoluyla] evrenselliğin diyelim, dünya barışının çelişmediğini görüyoruz. Biz mesela, enteresan, Bacı Sultan Kurtuluş Savaşı'nda işte istihbarat subayını saklıyor, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması için hergün Yasin okuyor, kırk gün. Oğlu Kadir Şahbaz, "Hazreti Atatürk" derdi Atatürk'e. Yani ağlayarak anlatırdı Atatürk'ü, hatta geçen yıl sinevizyonda Atatürk'ün bir coşkulu, ağlayarak konuşmasını izledim. Yani [bu dergâhta] hiçbir şey olmamış hocam. Yani iktidarla bir kavgaya girmemişler. Çünkü iktidar olma gibi bir kaygısı yok. İnsanların direkt, birebir gönüllerine seslenmişler (...) Mesela Bacı Sultan şikâyet edilmiş... Şikâyet etmişler işte tarikatçılık falan yapıyor diye. Ondan sonra Demokrat Parti döneminde işte birkaç kere sorguya alınmış. Ama asla bunu bir hani şahısların münferit yaptığı hataları, haksızlıkları, haksız uygulamayı devlete karşı husumete dönüştürmemişler. Mesela bu çok önemli bir şey bence. Yani ülkenin bölünmez bütünlüğüne, vatanın birliğine asla ters etki yapacak birşey yapmamışlar. Birilerine haksızlık yapılırsa da, mesela Kadir Şahbaz kararını da okudum, birkaç kararını, Kore'ye asker topluyor oraya, "silahlı çete oluşturuyor" diye, devlet düzenini değiştirmek için çete, silahlı güç var ellerinde diye... idamla yargılanmış (...) Zaman zaman şey olmuş, yanlış anlaşılmalara, işte tutuklamalara, gözaltına almalar vesaire olmuş, ama bunları hiçbir zaman "devletimiz bize karşı, hani biz de ona karşı tavır alalım" gibi bir savunma mekanizmasında değerlendirmemişler. Yani birlik ve beraberliğin bozulmaması için hep birleştirici olmuşlar...

İlginç bir şekilde, Sünnî-ortodoks İslâm çizgisindeki tekke ve dergâhlarla aynı muameleye tâbi tutulmalarına karşın, bu tür bağdaştırıcı ya da Sûfi cemaatlerde herşeye rağmen, çoğunlukla ortodoks çizginin aksine, devletle bir uyumlanma, bir ittifak ilişkisi kurma, hatta devletin ideolojisiyle özdeşleşme davranışı gelişmiştir. Yukarıdaki anlatıda bunun bir örneği görülmektedir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu dergâh, zaman zaman önemli bir baskı görmüştür, hatta postnişinin ifadesiyle "tekke ve zaviyeler kanunu yürürlükte olduğu için dergâh, tekke sözcüklerini bile kullanmak yasak"tır. Bu tutumu Alevi yurttaşlar arasında görmek de mümkündür. Ancak, bu tavrın 12 Eylül 1980 sonrasına tesadüf eden dinsel canlanmayla beraber, büyük ölçüde sol hareketlerle özdeşleştirilen bu grupların, İslâmî yönelimlere açıkça cephe alan devlete, özellikle onun kurucu ideolojisine ve onun içindeki "zinde güçler"e yanaşma çabası olarak mı, yoksa bunun öteden beri bu gruplara hâkim olan bir siyasal tavır mı olduğunu kestirmek, bu görüşmelerin çerçevesi içinde mümkün görünmemektedir.

Aksi yöndeki tasavvuf ehlinde de benzer şikâyetleri dinlemek ilginçtir. Diyarbakır'daki ehl-i tarikat görüşmecimiz (Diyarbakır, III), devletin bütün tarikatlara aynı gözle baktığından yakınmış ve "bozuk fırka" ile "insanları daha fazla çeken, insan gibi yaşatmak isteyen, dinine-diyanetine, büyüklerine, devletine, jandarmasına, bağlandırıran, insanları Allah'a yönelten tarikatlar"ın aynı kefeye konmasının ve aynı muameleye tâbi tutulmasının yanlış olduğunu söylemiştir: "Devletin ikisini birbirinden ayırt etmesi lâzımdır". Bu bakış açısına göre müslümanın

devletle problemi yoktur, ama devletin müslümanla problemi vardır. Buradaki şikâyet, Hak Halilî dergâhını Cumhuriyetçi bir dergâh olmaları bakımından kendilerini devletin yandaşı saymalarından ve bu yüzden de “diğerleri” ile aynı muameleye tâbi tutulmaktan dolayı şikâyetçi kılan tutumla örtüşmektedir, her ne kadar ikisinin arkasında yatan ideolojik çerçeve farklı da olsa...

Öte yandan bir takım başka saiklerle oy veren ve partileri iktidara getiren seçmen, o saiklere bağlı soyut ya da somut beklentilerin yerine getirilmemiş olması karşısında hayalkırıklığı yaşamakta ve oyuyla herhangi bir yönde değişim sağlayabileceği konusundaki inancını yitirmektedir. Bu konuda en güncel örnekleri türban sorunu, zinanın bir suç olarak Türk Ceza Kanunu’nda tanımlanması meselesi ve Abdullah Öcalan’ın asılması konusu oluşturmaktadır. Bu tür konulardaki sözleri veya bu “sorunları” halledeceklerine dair güvenleri nedeniyle MHP’ye veya AKP’ye oy vermiş olanlar, bu sözlerin yerine getirilmemesi veya bu “sorunların” halledilmemesi karşısında, hükümetlerin iktidarından kuşkuya düşmekte ve bu ruh hali, hükümetlerin gerçekte iktidar sahibi olmadıklarına ya da seçimlerden önce ne söylerlerse söylesinler, seçimlerden sonra kurulu düzenin güdümüne girdiklerine dair inancı pekiştirmektedir (Kemer, III):

Bazı bu zina davasında hükümet şöyle dedi, dedi ki, zina davasında suç şöyle olsun dedi... Yani kadından erkekten bir tanesi, mesela adamın diyelim, koca olarak gidiyor, başkasıyla uğraşiyor. Evini ihmal ediyor, çocuklarına bakmıyor falan. Böyle bir şikâyet gelirse, biz bunu gündeme koy[arız]... Ama iki taraf da dedi, şeyse, memnunsu, buna hiç kimse birşey [demez]. Ama bunu bile kabul etmediler. Hükümetin bu önerisini bile kabul etmediler (...) Vallahi hiçbir hükümet benim kendi görüşümden, ben mesela aşağı yukarı şöyle bir hesap edeyim 23-24 sene MHP’ye hizmet etmiş adamım. Hiçbir yönüyle bize birşey getirmedi. Müslümanlar dediler ki mesela, bu sefer de, diyelim Tayyib’e dediler, şöyle olsun: Şimdi kendi açımdan konuşuyorum, kendi görüşümü... Şimdi bizim durum iyi gidiyor. Ama fakir fukara şu durumda. Aha bizim buğday para etmiyor şimdi. Doğru konuşak şimdi. Evet, ben de oy verdim bu partiye [AKP’ye] şimdi. Ondan sonra bugün danamız, buzağımız bir kuruş para ediyordu, o da etmiyor şimdi...

Kemer köyündeki MHP eğilimli üçüncü görüşmecimiz, CHP’li görüşmecilerimizin Cumhuriyetin korunup-kullanması ve Cumhuriyet değerlerinin yerleştirilmesi bakımından arkasında durdukları, hükümet karşısında güçlü devlet formülünü, başka bir taraftan yeniden kurmaktadır. Bu kurgu, bugün bu konuda MHP ile CHP eğiliminin farklı temellendirmelerle aynı siyasal duruşta buluştuklarını da gösteriyor:

Şimdi hocam o da şöyle bak: Bunları, türbanı, İslamiyet’e kisve olarak kullanan kişiler[e] ben karşıyım. Biz bu memlekete, bu devlete hizmet etmemiz lâzım, bir vatandaş olarak... Şimdi şöyle: Daha aşağı götürürsen, bir Filistin gibi, bir Irak gibi yerlere, yani seni koruyor, bir devlet başında olmazsa [kişi] ne türban takabilir, ne namusuna sahip olabilir, ne uzun ırzına sahip olabilir... Yalnız bu yönden de, mesela Türkiye olarak

ordumuz gereken her yerde başarısını gösteriyor. Allah için değil mi? Bunun için de, buradan gelen ufak-tefek şeylere ben yav, türbanımı takayım da, ben İslamiyet'i..? Ben buna karşıyım... Hiçbir hükümet, hiçbir bürokrasi gelip de evinde namaz kılan adama "niye namaz kılyon" demiyor. Ben 56 yaşındayım, diyor mu?... Ha, ama sen bunu İslâm... kisvesine bürünerek... İslâm kisvesine bürünüp de, ortalığı karıştıran tipler, kişiler bunlar münafık. Yani peygamber efendimiz zamanında bile var mı bunlardan? Namussuz bu adamlar. Benim kızım öğretmen... Ee, benim kızım okudu, dışarıda türbanını taktı, okula girince çehresini açtı, girdi. Kalbindeki, yani imanı kalbindeyse, dış görünüşüyle insan müslümanlığını savunamaz yani... Ama illa şunu yapacağım, bunu yapıyorum, sağa sola ayak olmanın da alemi yok!

İkincisi, Türkiye'de hükümetlerin gerçek anlamda iktidar olamamalarının nedeni olarak "dışa bağımlılık" gösterilmektedir. Türkiye'nin "geri kalmışlığında" iki etken de değerlendirmeye alınmaktadır (Ordu, II): "*Türkiye'ye bir tarafta Amerika bastırmış, bir tarafta devlet...*" Bu görüşe göre hükümetler, sadece içeride başını askerin çektiği bir "zinde güçler" ittifakının vesayetinde değil, aynı zamanda dışa bağımlılığı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarına bağımlılığı nedeniyle de malî ve siyasî vesayet altındadır. Örneğin Perşembe'deki görüşmecimiz (Perşembe, I) Türkiye'de hükümetlerin gerçekten iktidar olamayacağını, "*dışarıya bağımlı olduğu müddetçe olamıyor*" ifadesiyle dile getirmiştir. İnsanların bilincinde bu vesayet giderek "Türkiye üzerine oynanan oyunlar" başlıklı bir komplo teorisinin yarattığı kuşku dünyasını, oradan da "iç ve dış tehditler" değerlendirmesine dayanan ideolojik aygıt tarafından kamuoyuna yayılan mevcut vesayet ilişkisinin devam etmesi gerektiği kanaatini beslemektedir (Ordu, I):

Ben kendi petrolümü çıkaramıyorum, kendi araştırmamı yapamıyorum, Yaptığım zaman olmuyor. Bana gelen yardımı, diyor ki "sen buraya kullanacaksın, şuraya kullanacaksın, işte depoya kullanacaksın, bilmem ne yapmayacaksın, onun haricinde kullanmayacaksın", öyle değil mi?... Benim gördüğüm kadarıyla 1950 senesinden beri bu olayı yaşıyoruz. Sene 1961'di, Ecevit Ordu'ya geldi... CHP binasında görüştüm... Oturduk, biraz sohbet ettik... "Bunlar değişecek" dedi, "bunlar kalmayacak" dedi, "bunlar silinecek bir kalemde" dedi, "çok yakında" dedi... Gerçekten büyük işler yaptı ama Ecevit o gençlik zamanlarında tek başına iktidar olsaydı, benim kendi kanaatimi söylüyorum, bu kadar dışarıya bağımlı olmazdık... Ama yetmedi, olmadı. Millet o şeyi vermedi adama, vermeyişinin sebebi de, milletin anlamaması, anlayışı olmaması...

İzmir'deki orta sınıftan sosyal demokrat görüşmeci de aynı şeyi vurgulamıştır (İzmir, V):

[Hükümetler gerçekten iktidar olamazlar, çünkü Türkiye'de hiçbir iktidar Batı'nın onayı olmadan, Batılıların talimatları doğrultusunda hareket etmeden iktidar olmak çok zor. Dolayısıyla hiçbir hükümeti ben kendi hükümetim gibi görmedim. Biraz Ecevit'e güvenirdim, onda da hayalkırlığına uğradım (...) Türkiye kendi menfaatlerini

kollayabilen, üst menfaatinin farkında olan bir ülke ve bir devlet değil. Hiçbir zaman değil. O kendisine ne dayatılıyorsa dışarıdan, onu yapmak zorunda. Kıbrıs konusunda öyle, Kürt meselesinde öyle, tüm dış meselelerin hepsi böyle (...) Sürekli parçalanmamızı ve bölünmemizi bekleyen emperyalist gruplar var... Tabii bu içerideki işbirlikçileri malûm, çok güzel uğraşıyorlar.

Keklikoluk köyündeki infial de, buna paraleldir (Keklikoluk, IV): *“IMF niye bizi yönetsin! Avrupa niye bizi yönetsin! Biz kendi kendimizi yönetelim. Kendimiz çalışalım!”*

Kurtpınarlı ikinci görüşmeci, bu bağımlılığa ilişkin bir örnek vermekte ve bağımlılık karşısında rest çeken siyasetçiyi övmektedir (Kurtpınarı, II):

Mesela Tansu Çiller dönemin başbakanıydı. Almanya dedi ki, “benim” dedi, “leopard tanklarını PKK’da kullanamazsın” dedi. Tansu Çiller kalktı rest çaktı, dedi ki “ben ülkemin düzeni için kullanmayacağım da kalkıp tankları müzeye mi koyacağım” dedi. Restini çaktı, koydu. “Gerekirse de AB’den ayrılırım” dedi. Avrupa devletleri sustu. Biz önce Avrupa’ya gebelikten çıkacağız. Biz Avrupa’ya gebeyiz. Biz bağımsız değiliz yani. Biz önce bağımsızlığımızı kazanmalıyız. Niye bağımsız değiliz? Bugün bir silah üretiyoruz. Mesela bir gün TV’de Demirel’in 1960’larla ilgili konuşmasında, oturdum TV başında ağladım. 1963’de Kıbrıs’a çıkartma yapıldığında biz helikopter kaldıracak güce sahip değilmışiz. Uçağı onlar yapmış, Amerika ambargo koymuş...

2) YARGIYA GÜVENSİZLİK VE “ZİNDE GÜÇLER” İÇİNDE YARGININ YERİ

Türkiye’de yurttaşların yargının gerçek anlamda adaleti tesis ettiği yolundaki kuşkusu, bizim görüşmelerimizde de öne çıkan önemli noktalardan biridir. Ordu’daki birinci görüşmecimiz (Ordu, I) bu konuda şunları söyledi:

Yani Türkiye’de adalet kurumları dört-dörtlük işliyor mu? Yani [Türkiye] adil bir ülke mi sizce?... Mahkemeye gittiğinde, Nasreddin Hoca’nın şeyi gibi, davayı görünce arkadan çıkıyorsun. Dedim ya herşey adalet. Adaletin doğru çalışacağını bilse vatandaş, bir taraf aksadığı zaman mahkemeye verir, hakkını rahat rahat alır. İşte “kodaman daha fazla faydalanıyor, ben faydalanamam” korkusu olmadan rahat rahat gider, her yönden rahat rahat hakkının peşine düşer. Fakat şimdi düşemiyor. Bu da ekonomik olarak insanların bazı yatırım yapmasını bile engelliyor. Zenginlerden Koç, Sabancı mesela yatırım yapıyor, ee ben de yapıyorum, önüme bir sürü engel çıkıyor. Ben nasıl yapamıyorum, alamıyorum diye varayım mahkemeye, gideyim diyor[sun], güvenemiyorsun. Ekonomik yatırım yapma şevkin gidiyor...

Ordu’daki ikinci görüşmecinin (Ordu, II) başına gelen bir yargılanma olayının sonucu hakkında söyledikleri, yargının adalet dağıtmadığına, orada da güçlü olanın haklı çıktığına dair kanaatin bir yansımasıydı: *“Öteki adamın avukatının arkası kalındı. Bir de mahkemeye bakan adamlarıydı, arkasında kalın adamlar vardı, şimdi adalet olmayınca ben hangi birine güveneyim?”* Aynı kişi bağımsız yargıya inançsızlığını şu sözlerle belirtmiştir:

Anamdır, babamdır, bu adam akrabamdır!.. Olur mu böyle bir şey ya, olmaz böyle bir şey! Kendimi şöyle riske atmak istemiyorum, çünkü arkamda devlet yok benim, kanunlar yok burada... Kanun, koruma ne oluyor? Bizde yeri gelince orman kanunları...

Aynı kişi, bir sorunla karşılaştığında devlet aygıtına müracaat etmekten kaçındığını söylüyor: “Çoğunlukla başvurmuyorum ki, Allah’ından bulsun diyorum”. Neden başvurmadığını soruyoruz: “Hallolacağına inanmıyorum ki”! cevabını alıyoruz. Aynı şekilde Perşembe’deki görüşmeci de hukukun uygulanması konusundaki güvensizliğini şu sözlerle nakletmiştir (Perşembe, I):

Hukuk işliyor, ama uygulayan yok. Paran varken adam uyguluyorsa uyguluyor işte! Ben kaza yaptım, ben yaptım hapse giriyorum. milletvekilinin çocuğu kaza yapsa, hapse girmez. İşte hukuk orada çiğneniyor.

Bu görüşmeci Avrupa’nın “ileriliğini” de yurttaşların kanun önünde eşitliği ilkesinin tavizsiz bir biçimde uygulanabilmesine bağlamaktadır.

Turunçlu’daki görüşmecilerden birisi, köyün bir davasında şahit yazıldığını ve ilçedeki mahkemeye gidip-gelmekten usandığını anlatıyor (Turunçlu, III):

Yav öyle bir düzensizlik var ki hocam, yani biz diyor Avrupa’ya gireceğiz. Ulan ne hadle, nasıl gireceksin şu haydutlukla?!.. Haydutluk almış gitmiş. Bak muhtarım da burada. Kaymakam diyor ki, bana beş şahit. Bir-iki sene oldu, gidip geliyoruz, adliyede jandarma geliyor. Sabahleyin haydi, nüfusunu toparlıyor. Salona gel, gelmeyeceksen bak. Gidiyoruz, karakolda, bu 4-5 kişi. Ben artık köyden geçeceğim, yapmamak için. Ondan sonra iki saat karakolda. Ondan sonra götürüyorlar, üç saat adliyede. Saat on bir buçuk oldu mu, “tamam” diyor. “Mahkeme yok” diyor, “keşif yok” diyor. Bir gün gittik, iki gün gittik ama ben... [Kendi paranızla mı gidiyorsunuz?:] Tabii. Şimdi bir gün... gidelim şu hakim beyin yanına. Bir bayan hakim var. Yav dedik ki “bizim işimiz ne olacak?”... “Bizim halimiz ne olacak? Biz köyden göçeceğiz” dedim, artık. [Burada hakim in verdiği cevapları sayıyor]... Ulan böyle devlet, böyle derken yanımdaki arkadaşım, çavuş[u gösterdi] “hapis”!.. Ulan hapis olursam ne?.. Kaymakama da gittim dilekçeyle. yav dedim, ...[kim] keşif yapacaksa gelsin bizi arabayla götürsün... Ama şimdi beni jandarmayla götürdüklerine göre, ... bildiğim birşey olsa [da] aksini diyeceğim.

Tıpkı diğer bürokratik kademelerde olduğu gibi, yargı alanında da yetkinin kötüye kullanıldığına ilişkin bir kanaatin varlığı görülmektedir. Hatta bu kanaat bazı örneklerde öyle ileri bir noktaya varmaktadır ki, hukuku sermayenin kontrol ettiğine dair bir inanç bile gelişmiştir. Bu inancı besleyen bir olayı Eskişehir’de sendika değiştirdikleri için işlerinden atılan işçiler şöyle anlatıyor (Eskişehir, I):

Hepsi onların [sermayenin] adamı yani. Hatta en son yaşadığımız yetki davasıyla işte davanın geliş süreci ile sonuç kararı birbirine o kadar zıt ki. Dava bizim lehimize geliyorsa ne kadar güzel falan, aldığımız bilgilerle tabii bunlar, dava bizim lehimize arkadaşlar, iyi gidiyoruz falan, aldığımız sonuçta, karar okunduğunda, gittiğimizde tam tersi... [O anda hukuk] bitti. Bitti, sıfır yani. Bize İstanbul’da iade... davası açıldı, o sürede yaşananlar

hukuka olan güvencimizi kırdı. Bizim avukatlarımız gidiyor Sultanahmet... mahkemesine başvuruyorlar, işverenin adresi Sultanahmet'e bağlı olduğu için... İşveren gidiyor diyor ki "yok kardeşim, benim genel merkezim burası değil, yazışma adresim benim Anadolu yakasında Tuzla'da". Ee! Tuzla'ya da Kartal iş mahkemesi bakıyor. Oradan da bu tarafa dava yönlendiriliyor. İş mahkemesi diyor ki "yok kardeşim, sizin başvuru süreniz dolmuş, ben bu davayı kabul etmiyorum". Ya nasıl kabul etmezsiniz? Bu adamların iş adresi burasıydı, yıllardır yazışmalar buradan yapılıyor. Nasıl böyle birşey olabilir? Bir hiledir yani... [Hukuk] hikâye oldu, hikâye olduğunu düşünüyorum ben şu anda... Bu sistemin çürüdüğü bu sistemin artık iş yapamayacağını düşünüyorum. Çünkü şöyle bir şey [de] yaşadık biz. Grevlerimiz ertelendi iki kere. Birisini Danıştay bozdu ve greve çıldı. bu süre içerisinde ikinci erteleme geldi, biz tekrar danıştay'a başvurduk. Danıştay'dan karar çıkmadı. Bir karar vermedi... Vermedi, vermedi, en sonunda öyle bir kitlendi ki, sözleşme imzalandı...

Devletin çıplak zoru karşısında "hak arama" ya da yurttaş olmaktan kaynaklanan haklara sahip olduğu bilinciyle devlet organlarıyla (büyük oranda kolluk kuvvetleriyle) hukukî mücadeleye girişme tutumunun gelişmemesi, Türkiye'de hukukun değil gücün egemen ve galip olduğuna ilişkin bu yaygın kanıdan beslenir. Bu gücün en büyük temsilcisi de devletin yurttaşla yüz yüze gelen organlarıdır. Bu kimi zaman polis, kimi zaman jandarma, kimi zaman savcı, kimi zaman zabıta, kimi zaman vergi dairesindeki memur olarak karşımıza çıkar. Bu güç karşısında hak arama girişimlerinin toplumsal hafızada "başarısızlığa mahkûmiyet" ile tescil olunmuş olması ve günlük hayatta bunun pratiğinin hâlâ yaşanması, ister istemez teslimiyeti getirir. Anan Ekinci'nin anlattığı şu örnek olay, bu açıdan hem çarpıcı hem de olguyu izah edicidir³⁵:

Birkaç çocuk trafiğe sıkışmış belediye kamyonetinin kasasındaki simitçi tezgâhlarını alarak kaçmaya başladılar. Olayı fark eden zabıta kamyonetten inip, çocukların arkasından koştular. Durup, bekledim. Zabıta biraz sonra ellerinde simitçi tezgâhlarıyla döndüler ve kaldırımın üzerinde kırmaya başladılar. Dayanamayıp yanlarına gittim. Hiddetlerini daha da arttırmamak için, yaptıklarının yasal olmadığını usulca söylemeye çalıştım. Huşû içinde tezgâhları kırmakla meşgul olan zabıta başını kaldırmadan "Mahkemeye gitsinler, haklarını orada arasınlar" diye homurdandı. Bu arada yanımıza gelmiş olan simitçi çocuklara dönüp, zabitanın sözleri hakkında ne düşündükleri sorar gibi baktım. Çocuklar sorumu anlamış olmalılar ki, "Yok abi, biz onları şikâyet filan edemeyiz" diyerek, yanımızdan hızla uzaklaştılar...

Zabitanın "mahkemeye gitsinler, haklarını orada arasınlar" sözünün arkasında, o kişilerin asla mahkemeye gidemeyeceklerine ve gitseler de sonuç alamayacaklarına dair bilinç yatmaktadır.

Bugün bile, kolluk kuvvetlerinin "keyfi" hareket edebileceklerine dair kuşkunun ağırlığı hissedilmektedir. Bu çerçevede devlet organlarında genel bir hukuksuzluğun

■ 35 A. Ekinci, "Ben Belediye Zabıtalarna Hiç Kızmadım ki!", *Radikal*, 8 Şubat 2005, s.4

hakim olduğu ve bunun giderilmesi gereği, Ordu'daki ikinci görüşmecemizin (Ordu, II) sözlerindeki hakim temalardan biridir:

Yani adaleti tesis edecek adamlar öyle kanunlar yapacaklar ki, bunu hükümet de yapacak tabii, o kanuna ters hareketler yapan hükümetler de olsa, o da gidecek. Yani gâvurda bankaya gidiyordu, ...polis adam bir şey dedi mi pat alıyor, polise birşey yapamazsın diyor. Ama bizim polisimize de verelim o yetkiyi, ama bizimki kendi işlerine gelen, sokaktan geçen adamı da mı götürür, o bakımdan. [Öyle bir ihtimal var mı?:] Herhalde var, olmaz olur mu? Polise de verecekler o yetkiyi, ama onlar da cahil kardeşim. Ortaokul mezununu, lise mezununu polis yaparsan, kendi kırsalından kalkmış gelmiş insanlardan polis yaparsan [böyle olur]. Onları da uygulamaya alacaksın, o zaman ne yapalım orta şekerli gidecek bir yere kadar. Bir sene bir konu, bir sene başka bir konu, düzelecek, derken bir yönden azaltacaklar.

Öte yandan, gereksiz ve haksız güç kullanımına ve bunun devletin adil olması gereğini zedelediğine ilişkin bir kanaatin varlığı seçilebilmektedir (İslahiye, III):

Ben de asker olmama rağmen [söylüyorum]: İçeridekilerin çoğunun dışarıda olması lâzım. Ters bir iş var. İçeride ne kadar okumuş, yazmış insan var. [Muhtemelen sıkıyönetim dönemindeki hatırasını naklediyor]: Benim arkadaşlarım içeri gelirdi, iyi bir halt etmiş gibi, profesör bir arkadaşın eline süpürgeyi vermiş, ona ceza vermiş. “Orayı süpür lan, orayı temizle”! Ben böyle yaptım diye, halt etmiş... Yani sizin yaptıklarınızdan dolayı devletle milleti barıştıramadık. Senin üstüne vazife mi? Yani ondan mı acını çıkarıyorsun? Kendi itilmişliğini, kendi adam sayılmazlığını, kendi ezilmişliğini o gün kendisine verilen yetkiyi bu şekilde, çok özür dilerim, çok aşağılık bir biçimde kullanarak, kendini tatmin ediyor.

3) “KUTSAL DEVLET”DEN “DERİN DEVLET”E

Devletin niteliğine ilişkin olarak, onun “kutsallığından” başlayıp “despotluğuna” hatta “lüzumsuzluğuna” kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılan görüşlere rastlanmıştır. “Derin devlet” de bu bağlamda ele alınmalıdır. Zira “derin devlet”i savunanlar, “kutsal devlet”in korunması bakımından böyle bir aygıtın gerekliliğine inanmaktadırlar. Bu yelpaze incelendiğinde, devleti kendileriyle kurduğu ilişkinin mahiyetinden kaynaklanan bir işlevselcilikle ele alan ve geniş bir halk grubunun hissiyatına tercüman olacak biçimde yayılabilecek “iş yaratan devlet” anlayışı bir tarafta dururken; devletin “Cumhuriyet değerleri” ve onları koruyan mekanizmalar açısından vesayetçi yapısını koruması gereğine inanan Cumhuriyetçi-laik kesim, bu yelpaze içinde bir blok halinde yer almaktadır. Öte yandan eğitimli sosyal-demokratlardan, sosyalistlerden, türban krizi ya da işsizleştirilme gibi konularda devlet karşısında gerçek mağduriyetler yaşamış ve devlete inancını yitirmiş kesimlerden oluşan bir blok, neredeyse devleti tamamen bir tahakküm aygıtı olarak tanımlama eğilimiyle, öteki uçta yer almaktadır. Örneğin İzmir'deki birinci görüşmecemiz (İzmir, I), “halk devlet için var” demektedir. Bu eleştirel ifade, bu

durum onaylanarak tersinden de söylenmiştir (Perşembe, I): “Şimdi devlet güçlü olursa halk da güçlü olacak, devlet fakir olursa halk güçlü olamaz ki”!

Seçilmiş siyasal otoriteyi vesayet altında tutan görünür kurumların dışında, “daha içeride” ve hukuken görünmez olan bir yönetici-yönlendirici çekirdeğin varlığı konusunda bir mutabakatın oluştuğu gözlenmektedir. “Sizce devletin dışında derin devlet var mı?” sorusuna Ordu görüşmesinde (Ordu, I), “Binde, yüzde bin var. Ben bile korkuyorum, karanlık bir adam gördüğümde korkuyorum...” cevabı alınmıştır. Ancak görüşmecimize göre bu gücün eli yasa yapılmasını sağlamak türünden faaliyetlere kadar uzanamamaktadır; bu oluşum bir çeşit mafya gibidir: “300-500 kişiyle olacak, böyle bir şey bu...” Perşembe’deki görüşmeci de bu “dar kadro”nun farkındadır ve devleti korumanın bu kadronun altından kalkabileceği birşey olmadığını vurgulamaktadır:

Şimdi bir devlet kendini koruyamıyorsa, 10.000 kişi, 5.000 kişi koruyacaksa, o devlet korunamaz. [Öyleyse nasıl koruyacak devlet kendisini?:] Güçlü olacak abi. Güçlü olmak zorundasın her yönden de, siyasî yönden, ekonomik yönden. Dışarıdan petrol[ü] kesseler, vermiyoruz deseler, bittin işte. Bir Kıbrıs çıkarmasını, biliyorsunuz dışarıdan destek gelmeseydi, hareket yapılamayacaktı.

Görüşmeci, devletin hayatî durumlarda hukuk dışına çıkabileceğini, ama bunun meşru biçimde yapılması gerektiğini söylemektedir:

Eğer devletin çıkarı için yapılacaksa, ee bazı mesela şeylerde geçiyor yani, İslâm’da da geçiyor, eğer diyor, bu işi koruyacaksın, bir iki defa yalan söylemenin günahı yoktur, onun gibi... Olabilir, ama kaçmamak kaydıyla. Çünkü kaçanlar kimi trafik kazasında gitti [Susurluk olayını kast ediyor], kimi öyle gidiyor. [Susurlukçuların PKK karşısında örgütlendikleri iddiasından kuşku duyuyor] Ne biliyorsun PKK’ya karşı örgütlendiğini? [Onlar] öyle diyecekler tabii ki.

Ordu’daki ikinci görüşmecimiz (Ordu, II), genel olarak “derin devlet” olarak anılan olguyu şu sözlerle tarif ediyor:

...Kanunlar çok güzel, vatandaştan yana, halktan yana, olumlu kullanılması lâzım. [Bu] şart olsaydı, sivil toplum kuruluşları rahat rahat gezilebilirdi... Polis arabasına binip içeri atılıyorum, derdi olmazdı. Çünkü haklı vatandaş, polis gelip alacak diye, sokaklarda gezemiyorsun, ondan sonra da demokrasi var, deniyor. Gizli güçler var demek ki... Nasıl yapılıyor, nasıl ediliyor ki, kanunları çıkarttırmıyorlar, kanunu uygulattırmıyorlar. Her şey tepede oluyor, onu da bilemiyoruz...

Bu imge, bir ileri aşamada çeşitli “komplo teorilerine” zemin hazırlamaktadır. Görüşmecimiz devam ediyor:

Okuduğumuz kadarıyla Türkiye’yi yöneten kesimler hep genelde -Amerika’da öyleymiş, yüzde ikisini okuturlarmış, sonuna kadar okuturlarmış, bütün Amerika’yı hep onlar

yönetirlermiş. Bizim burada terslik buradan başlıyor... Zaten demin de dediğimiz gibi özel okullarda İngilizce okutuluyor, hazırlıklı olan, İmam Hatiplerde okuyan-okutulan gençler, eskinin gençleri başımıza yönetici olarak geldiler, yönetiyorlar zaten. Bunlar ne kadar millîlerse, ne kadar millî olurlarsa olsunlar, ne kadar millî değerleri, milleti düşünürlerse düşünsün, dışarı kökenli mi düşünürler; bir kanun, nizam yaparken Türk milletinin hassasiyetini gözetebilirler mi, gözetemezler mi? Bunlar hep şüphe götüren şeylerdir. Biraz da işte öğretimin İngilizce değil de Türkçe olmasını istememin sebebi de bu... Kaldı ki anaokuluna kadar sokmaya çalışıyorlar, duyduğuma göre...

Nasıl görünen devletin arkasında gerçekten yöneten-yönlendiren bir çekirdek görülüyorsa, yurttaş aynı zamanda, eğitim yoluyla bir yönetici-seçkinler kesiminin yaratıldığını, burada da en önemli etkenin İngilizce eğitim olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle halktan kopuk, ama dışarıdaki merkezlere bağımlı çok azınlıkta bir yöneticiseçkin sınıf yetiştirilip yönetici haline getirilecektir. Dolayısıyla “derin devlet” algısını, sadece “zinde güçler”in yönlendirdiği bir çekirdekle sınırlamamak, halkın kendi dışında saydığı her türden yönetici-seçkinleşmenin de bu algıdan pay aldığına belirtmek gerekmektedir.

Kurtçınarlı ve MHP eğilimli görüşmecinin “derin devlet”in varlığından hiç şüphe etmemesi ve gelişme için onun ortadan kalkmasının şart olduğunu söylemesi, kendisini solda gören bazı görüşmecilerin, çok açık olmasa da, siyasal sistem üzerinde, zaman zaman hukuk dışına çıkabilecek bir vesayetin varlığını normal görmeleriyle kıyaslandığında, demokratikleşme yönündeki toplumsal-kültürel bariyerleri doğru tayin etmeliğimiz bakımından dikkat çekicidir (Kurtçınarı, II):

Ee, tabii devlet içinde devlet var. Derin devlet var. Bu Türkiye Cumhuriyeti içinde bir devlet daha var. Önce Türkiye Cumhuriyeti içindeki o küçük devlet kalkacak (...) ağabey bizim derin devlet olayı var ya, devlet içinde devletin, vatandaşı susturamaması lâzım. Susturmaması lâzım, ezmemesi lâzım.

Görüşmecinin “derin devlet”in varlığının devletin savunusu için gerekli olduğunu ileri süren görüş karşısındaki olumsuz tavrı da çok açıktır. Ona göre, derin devletin, devletin savunması için bir zorunluluk olduğu, bu oluşum olmadığı takdirde devletin batacağı iddiası boş bir iddiadır. Üstelik görüşmecinin “derin devlet”i bir takım akçalı çıkarların elde edilmesine dönük siyasî manevralarla ilişkilendirdiği de görülmektedir. Konu yine dönüp dolaşıp, bir takım yetkileri ellerinde tutanların, bu yetkiyi kötüye kullanarak yakın çevrelerine ve kendilerine çıkar sağlamalarına gelmektedir.

4) KORPORATİZM ÖZLEMİ VE “MİLLÎ SİYASET” FİKRİ

Demokratik sistem içinde partilerin uzlaşması gereken ortak zeminlerin bulunması gerektiğine dair bir kanaat yaygındır. Dolayısıyla partilerden, temsil ettikleri sınıf ve kesimlerin çıkarlarını optimize etmeye çalışmaları değil, soyut bir millî çıkar veya ortak yarar fikri etrafında birleşmeleri beklenmektedir (Ordu, II):

[Millî politika diye bir şeyin] olması lâzım tabii. Bunların bir yerde sağ-sol meselesi olmaması lâzım. Okullarda ben böyle dolaşıyorum arkadaş, sen böyle dolaş arkadaş derim, ama ileride aynı yerde buluşuruz (...) [Kıbrıs konusunda bir millî politika olmalı mı?:] Ülke menfaatlerine dokunursa olmalı tabii. Yunanistan'ın oluyor da, bizim niye olmasın? Olması gerekir. Bize en yakın yer, en yakın müdahil olan yer, bizim elimizde olan yeri verir miyiz? Hatta Allah verse de Kıbrıs'ın hepsini alabilsek, ama mümkün değil...

“Millî siyaset” kavramını besleyen kavram, “millî çıkar” kavramıdır. Toplumun sınıflı ve çok farklı, hatta çelişik çıkarları olan kesimlerin diyalektik birliği fikriyle tamamen çatışan ve bu tür bir toplum fikrini tamamen gözardı eden “millî çıkar” kavramı, kuruludüzenin sıklıkla başvurduğu bir referans çerçevesi olarak görülmektedir. Bu kavramın toplumun belli kesimlerinde bir yankı bulduğu ve bu kavrama dayanan bir “biz” anlayışına zemin hazırladığı söylenebilir. Örneğin “*bu devletin içinde menfaatler olacak zaten; menfaatler devletin, sistemin ana çekirdeğini, esasını oluşturuyor*” diyen İzmirli üçüncü görüşmecimiz bu yönde fikir bildirmiştir -bu görüşmecinin subay çocuğu olduğu bir kez daha not edilmelidir- (İzmir, III):

Bu ülke nerede? Şu anda nerede? Nereye gitmek istiyor? Oraya giderken, bu süreç içerisinde bize yararlı olacak ve faydalı olacak nelerdir? Onlara karar verip, bir kere onları bir kenara koymak lâzım. Onlardan sonra karar vermek lâzım, yani reform yapacak mıyız, yapmayacak mıyız? Gerçekten o insan hakları bu ülkeye zarar verecekse, ben Avrupa Birliği'ne girmem...

Görüşmeci, “menfaatler” olarak kavramlaştırdığı bir çerçeveye atıfla, sosyal Darwinizme varan bir siyasal ve toplumsal alan tanımlamaktadır:

[*Avrupa'dan hoşlanmadığını anlatıyor*] Her zaman ABD'yi veya Amerika'yı ele alırım, onun politikasından her zaman, bazı insanlar hoşlanmaz ama, ben hoşlanırım yani. Ben neyse, benim menfaetim neyse, ben bugün sana 'ha ha ha' yaparım, yarın kafana vururum. Benim için en iyisi bu mu? O! Bitmiştir yani konu. Öyle yapılması gerektiğini düşünüyorum. [Menfaatler söz konusu olduğunda] evet, demokrasiyi kesip atabilirsin yani... [Menfaat] bir ülkenin dünya üzerindeki etkisinin uzun dönemde ne halde olacağını belirlemektir yani. Menfaat budur yani. Onun çerçevesinde yani, zengin de olursun, herşeye de karışırın, güçlü olursun, etkili olursun (...) Kim güçlüyse o kazanır. Güçlü olmak için ne gerekiyorsa o yapılır...

Bu çerçevede görüşmeci, söz konusu belirlenmiş menfaatler doğrultusunda otoritenin “sınırı” olamayacağını söylemektedir. Bu doğrultuda demokrasi fedâ edilebilecek bir şeydir. Ancak aynı görüşmeciye göre demokrasinin “sınırı” vardır (“demokrasi öyle her istediğini söylemek, her istediğini yapmak anlamına gelmiyor”). Birisi “yönetmeli”dir ve “onun etrafında bazı fikirler söylenmeli”dir. Bu çerçevede Türkiye'deki demokrasi yeterli, hatta fazladır bile! Bu sonucu sağlayan da, Avrupa Birliği gibi demokratikleştirici süreçler değil, “dışa açılım ve ekonominin birleşmesi”dir. “*Herşey ekonomiye bakar, ekonomik güce bakar*”, dolayısıyla “*ne kadar*

çok ekonomi konusunda genişler, ne kadar çok dış dünyayla bağlantı kurarsan, o kadar çok rahat olursun”.

5) GENEL SİYASET ALGISI

Türkiye’de genel olarak “siyaset”, bir güvensizlik alanı olarak tanımlanmaktadır. Ordu’da görüştüğümüz birinci görüşmeci (Ordu, I) siyaseti şöyle tanımlıyor:

Şimdi siyaset deyince her şey meydana, ortada. Yani siyaset demek, yalan söylemek, palavra atmak, söylediğini yapmamak. Siyasetin en büyük istenmeyen yönleri bu. Ama siyasetin iyi yönleri de var. Sözünde duran, sağlam konuşan, söylediklerini yaptırان, yapan, 100 tane kelime söylemişsin, 80’ini yapmışsın, ama 20’sini yapamamışsın, bu olabilir.

İzmir’deki beşinci görüşmeciden de aynı tespitleri dinledik. Orta sınıf bir aileye mensup, sosyal demokrat eğilimli İzmirli görüşmeciye göre (İzmir, V): *“hükümet dediğimiz şey, bol yalan söyler ve hiçbir şeyi gerçekleştirmez; ha, bunun dışına çıkıldığı zaman zaten yadırgayan halkın kendisi”* demiştir. Diyarbakır’daki üçüncü görüşmecimiz de siyaseti şöyle yorumluyor: *“Her gelen siyasette aldatıyor; bakın, bizim içimizden çıkan insanlar siyasete gittiği zaman aldatmışlar, onun için ben siyasete önem vermiyorum. Halbuki siyaset de çok mühim birşey”* diyor ve kendi çevresindeki “pırlanta gibi” gençlerin işsiz gezdiğinden, onlara iş verilmediğinden yakınıyor.

Görüldüğü gibi siyaset, bir yönetme ve karar alma kurumu olarak ya da tekil yurttaş iradesinin siyasetin merkezine taşınması olarak değil, basit bir vaat-yerine getirme ilişkisi olarak tanımlanıyor. Her ne kadar Ordu’daki birinci görüşmeci (Ordu, I), bu vaat-yerine getirme ilişkisinde iyi örneklerin de olabileceğini söylese de, bu ilişkiye dair verdiği örnek kendi açısından olumsuz bir örnekti. Seçilmeden önce belediye başkan adayı görüşmecimizin mahallesindeki kat irtifakını 3 kattan 4 kata çıkaracağına dair söz verdiği halde bunu yapmamıştı. Yeni seçilen de aynı sözü vermiş olduğu halde “seçimden sonra oyaladığı” düşünülmektedir.

Siyasal sistemin büyük ölçüde rant alanı yaratmakla ve kayırmacılıkla ilişkili olduğuna dair genel bir kanaatin bulunduğu görülmektedir. Son yıllarda yürürlüğe sokulan sınavla memur alma yöntemine bile güvenilmediği görülmektedir (Keklikoluk, II):

Hocam şimdi memurluk için sınavlar açılıyor. şimdi bunların hiçbirinin memurla ilgisi yok. herkes yerini almış, sınav bir formalite açılıyor. [Güvenmiyorsunuz yani:] Yok hayır, Sınavları hep geçersizdir. Büyük yerlerde, Ankara’da oturuyoruz, adam sınava girmiş, iki senedir, üç senedir adam sıra bekliyor. Öbürü daha sınav olmadan, iş başı etmiş, işe başlamış. Bu gibi şeyler yani. Ne zamana kadar bu sürecek bilmiyorum yani. Bu memleket ne zamana kadar bu vaziyette gider, bilmiyorum yani. Bu memlekette rüşvet de bitmez, torpil de... Bitiremezler yani. Benim şahsen bu devletten beklentim yok.

Kayıрма ve kliyental ilişkilere dayalı ağ, adeta devlet imgesinin yerini almaktadır. Emirdağ'daki dindar görüşmeci de bu hususun altını çiziyor (Emirdağ, I):

[Demokrasinin] adı var kardeşim. Ben şimdi ne suç işleyeyim, afedersiniz zina işleyeyim, hırsızlık edeyim vesaire. Ama bunları yapmadan gidiyorsun ... karakol komutanını görüyorsun. Ona diri kuzu gidiyor, yüzümüğü de gidiyor. O da savcıyla alâkadar, benim ifadeki oradan kanunla nasıl düzeltiyorsa düzeltiyor. Bu adalet mi? Bu cumhuriyet mi? Bu hukuk mu?

Önceki seçimlerde MHP için çalışmış, dolayısıyla devletçi siyaset geleneğine yakın duran bir görüşmeci (Kurtpınarı, II), devleti bu çerçevede tanımlıyor:

Benim kafamda nasıl bir devlet var biliyor musun? Varsa bakanlıkta bir tanıdığın, o devlet devlettir: Vatandaş devleti. Yoksa tanıdığın, ezilmeye, itilmeye mahkûmsun. Bugün devlet hastanesine gidersin, tanıdığın bir doktor varsa ameliyat parası vermezsin. Tanıdığın doktor yoksa, bilmem ne milyar bıçak parası verirsin. Böyle devlet olmamalı... Bugün gidersin mesela, üniversiteye gidersin, okula gidersin, okula gidersin, BOTAŞ'a gidersin, varsa içeride bir tanıdığın kapıdan trans geçersin, yoksa tanıdığın dönersin. Bu mu devlet!

Kayırmacılık ve rüşvet gibi gayırimeşru yollar o kadar yaygındır ki, milletvekili seçilenlerin bile ilk hedefi, seçilmek için yaptığı masrafı çıkarmaktır (İslahiye, I):

...Milletvekili[nin], oraya milletvekili oldum, oraya bu kadar masraf ettim [demeyip], bunun belli şekilde, öyle veya böyle yakın veya kendi kararından bunu finanse edeyim düşüncesinden uzak durması [gerekir].

Görüşmeci kendisinin bu kayırmacılık sisteminin içine giremeyeceğini, o yüzden de İl Genel Meclisi üyeliği yapmış olmasına karşın, siyaseti bıraktığını söylemektedir. Çünkü "hepsi çalmaya kurulmuş"tur. Görüşmeci Recep Tayyip Erdoğan'ın çocuklarının düğününü örnek vermiştir (İslahiye, I):

En azından sadeliği vatandaşa gösterebilirdin, yani sessiz sedasız bir düğün yapabilirdin, vatandaşa örnek olabilirdin. Her zihniyet, her kim başa geçerse geçsin, illâ bir şey unutuyor, o yüzden prim kaybediyor. Şu anda çiftçiden bir oy alamazsın.

Siyaset kurumuyla "yalan" arasında hemen bir ilişki kurulabilmektedir. Siyasetçi günün gereklerine göre daha önce söylediği sözden kolaylıkla dönebilmektedir. Türkiye'deki siyasetçi tipi, yurttaşın nezdinde böyle kuvvetli bir izlenim bırakmıştır. Aşağıdaki örnekte siyasetçinin bu hali Türkiye'deki siyasî partiler düzenine bağlanmaktadır (Keklikoluk, I):

...Türkiye'de, mesela siyasî partiler var ya, Türkiye'yi batırıyor. Niye batırıyor? En basitinden söyleyeyim. Bizim Gökün'da, bir zaman DYP döneminde M. S. İyi de bir insan. Milli Eğitim Bakanı'ydi. Bu sekiz yıllık eğitimi devreye geçireceğim diye TV'lerde bas bas bağırdı. Hükümet düştü, o insan kalktı, sekiz yıllık eğitime karşı red oyu

kullandı. Yani mecliste olan bir insan bile hür iradesine sahip değildir. Mecliste olan bir insan partinin tüzüğüne uyacak. Uymadığı zaman hemen ihraç... Sekiz yıllık eğitimi sen devreye geçireceğim diye bunun programını yapıp gündeme getiren de sendin. Hükümet düşünce niye sekiz yıllık eğitime karşı red oyu kullanıyorsun?!..

Ordu'daki üçüncü görüşmecimiz (Ordu, III), Türkiye'de ekonomik konuların siyasetin önünde olmasından şikâyetçidir. Ona göre Türkiye'nin önündeki en önemli sorunlardan birisi Siyasî Partiler Kanunu'dur:

...Örneğin Derviş mesela geldi 17 kanunla... Niye Siyasî Partiler Yasası ya da Seçim Yasası'yla ilgili gelmez diye düşünmüşümdür. Benim de Türkiye'nin problemlerini çözmek açısından kendi görüşüm, Siyasî Partiler Yasası. Adam gibi Siyasî Partiler Yasası, yani kağıtta yazılanların aynısının uygulandığı, adam gibi Seçim Kanunu, yani bu tercihli sistem... Yani bir partiye 30 kişi başvurur, yine örgüte de değer vermek lâzım, örgüt buna göre düşünür, sonra örgüt 10'a düşürür, [sonra] bir direkt seçmen tercih eder. Ama bir dönem yapıldığı gibi tek kişi değil, yani o tek kişi de şey oluyor, tarikatlar o adama yükleniyor, o iş o adama yükleniyor, öyle de değil. Adam[in] çok sevdiği olacak. Bir de az sevdiklerini yazacak [tercihli oy verme sistemini anlatıyor]... Mesela Ordu'dan milletvekili gidiyor ya da herhangi bir noktadan, milletle vekil arasında problem var. Vekili eleyemiyorsun, vekil[i] bir başka dünya seçtiği için, genel başkanları seçtiği için onun adamı oluyor, onun dünyasından biri oluyor (...) Onun çözülebilmesi için vatandaşın milletvekilini elemesi lâzım. Yani adama tehdit unsuru diye gösterecek, bak bir dahaki seçimde, ben iyi ki sana oy vermişim, bir daha veririm ya da vermem... Yani o noter muamelesinin dışına çıkması lâzım... En azından Türkiye Büyük Millet Meclisi böyle sağlıklı hale getirilebilir diye bakıyorum. Yani adam genel başkanının kontrolünden çıkar, vatandaşına yönelik işlerin peşinde olur. [Şimdi] çok da önemli konularda gelmez buraya, genel başkan Giresun'a geliyor diye gelir. Bunun için de bu tercihli sistemin adam gibi bir an önce ortaya çıkması lâzım.

Görüşmeci, siyasetin belli vesayetler altında olmasına ek olarak, siyasal partiler içindeki genel başkan vesayetini vurgulamakta ve partilerin yerel örgütleriyle merkezleri arasında büyük bir kopukluğun bulunduğunu vurgulamaktadır:

...Milletle vekil arasındaki problemi söylerken, aynı şeyi siyasî parti için de söylüyorum. Siyasî partinin de adam olması, düzene sokulması gerekiyor... Ben mesela 77 seçimlerinde milletvekili adaylarının delegasyonla seçildiğini biliyorum. Şimdi olmuş 2004, daha farklı bir modele doğru gidilmesini isterdim... Geldikleri nokta, genel başkanın, genel merkezin seçtiği adaylardır, çok kötü bir nokta...

Yurttaşın, "yurttaş sıfatıyla" siyasal sistemle kurduğu yegâne ilişki, seçim sürecinde vuku bulmakta, ardından bütün ilişki biçimleri rutine dönmektedir. Bu süreç, "seçimle gelen yakınlaşma, beklentiler ve ardından yaşanan hayalkırıklığı" biçiminde özetlenebilir. Islahiye görüşmesinde üçüncü görüşmeci (Islahiye, III), seçimlerin yurttaşın devletle kurduğu ilişkide önemli bir yeri olduğunu vurgulamıştır. "Devleti sahiplenme" davranışıyla seçimler arasında ilginç bir ilişki kurmuş ve,

Tabii yerel ve genel seçimlerimiz insanları devlete bağlı kılmada insanlar üzerinde büyük bir rol oynuyor. Çünkü kıyıda köşede kalmış, unutulmuş [insanlar], bu seçimler yoluyla vatandaşı arayıp halini hatırını sorduğu için devlet tabii ki, bu devletin sistemi[ne], bu insan devlete ve Cumhuriyet'e daha sıcak, bunun bir nimet olduğunun farkına varıyor

yorumunu yapmıştır. Ancak hemen sonrasında bu güven ilişkisi aşağıda anlatılan kliyental ilişkilerle yer değiştirmekte ve bu ilişkiler "oy verme davranışı"nın da etkiliyerek bir kısır döngü yaratmaktadır.

6) SİYASAL KATILIM SORUNU

Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Kemer köyündeki birinci görüşmeci, türban meselesinden şikâyetçi. "Biz elhamdulillah müslüman çocuklarıyık", diyor. "Yani anamızdan babamızdan, yani dinimizce biz... böyle gördük. Devam ettirmek istiyoruz", diye ekliyor. Görüşmeci şikâyetçi, ama hükümetin işine de karışılmaz diyor: "Gerçi hükümet o, numarasını da kendi bilir tabii. Takdir kendinin, biz karışamak"! Bu söz üzerine, "niye karışamazsınız, demokrasi yok mu?" diye soruyoruz. Cevap, demokratik katılım konusundaki isteksizliği ve umutsuzluğu yansıtır: "Hocam, biz sesimizi buradan ta oraya, nereye duyuracağız ki? Ankara'ya nasıl...? Bir defa gitsek, ikinci defa gidemeyiz". Görüşmecinin kendi isteklerini iletmeyi "Ankara'ya gitmek"le özdeşleştirmesi, son derecede ilginçtir. Bu anlamda siyaset ve karar alma mercilerinin sadece kültürel olarak değil, aynı zamanda mekânsal olarak da çok uzakta algılandığı anlaşılmaktadır. Nihâ olarak yurttaşın siyasete tek katılım aracı, siyaseten karar vermesi için ayağına kadar getirilen seçim sandığından ibarettir ve katılımı kısmîleştiren bu durum siyasete olan inancı oldukça zedelemektedir. Bu hali Turunçlu'daki üçüncü görüşmecimiz şu sözlerle ifade etmiştir (Turunçlu, III):

Ya hocam, seçimden seçime rey için gelir[er] ..., başka da gelmezler. Bizi de ahmak buluyorlar. Kimisi sağcı, kimisi solcu, dediği gibi Demirel'in, lafı var, ne sağcıyım, ne solcuyum, ortayolcuyum, ben artık hiçbir partiye inanmam, güvenmem ben.

Siyasal sisteme inançsızlık, yaygın bir yargı gibi görünmektedir. Edirne'de görüştüğümüz ve aynı zamanda parlamenterleri izleme komitesi üyesi olan kadın görüşmeci bu yaygın yargıyı şu şekilde teyit etmiştir (Edirne, I):

...Ben isterdim ki 550 milletvekili ateş gibi olsun, tuttuğunu koparsın. Her biri ateş gibi olsun, o Millet Meclisi'ne gittiğim zaman insanları yerinde otururken görmeyeyim, ellerinde evraklar, araştırmalar, bir şeyler yapmanın huzurunu, heyecanını yaşasınlar, ama maalesef. Ben birkaç kez meclise gidip-gelen bir insanım, ha adamları miskin miskin dolaşırken görüyorum... Adamların odasına geçiyorum, bir de yetmiyormuş gibi her birinin yanında bir odacısı var, bir çaycısı var, bir özel kalemi var, bir sekreteri var, ne iş yapıyor bunlar? Benim bildiğim, anladığım, yani olması gereken şeyler, güzel çalışan insanlardır... Bizler işimizi gücümüzü bırakıp Ankara'ya gidemeyiz. Biz onları niye seçiyoruz? Bizim oradaki işlerimizi yapsınlar, takip etsinler, mevcut olan kanunları güncelleştirsinler, yürürlüğe koysunlar, takip etsinler, sonuçlarını alsınlar ve bize geri

dönsünler... Seçilirken, seçim sahalarında, alanlarında disiplinli çıkıyor, seçilmezden önce verdiği vaatler var, sözler var... Ha, bunları gerçekleştiriyorlar mı? Hayır! Çünkü parti içtüzükleri, parti içi bağlayıcı kararlar hiçbir şeye çözüm getirmiyor. Şimdi parti başkanı karar alıyor, bağlayıcı karar... Belki kendisini [milletvekilini] serbest bıraksalar, olumlu hareket edecektir. Ama bu orada ne yapıyor? Parti başkanına göre hareket ediyor, ha bu da insanın samimi olmadığıdır, çıkarını düşündüğüdür.

Siyasetle yurttaş arasındaki fiziksel mesafe yine “devlet tarafından” giderildiği anda, yani yurttaşın kararını sorma istek ve iradesi devletten geldiği takdirde, yurttaş siyasî fikrini ifade etmektedir. Siyasî fikir ifade etmenin tek biçimi, “oy verme”dir. Taşradaki yurttaş bunun dışında bir katılım aracı tanımamakta ve bu yolda herhangi bir girişimde bulunmamaktadır; soyut siyasî süreçler yerine, somut işlerini somut kliyental ilişki ağları üzerinden görmeye çalışmaktadır. Kemer köyündeki iki görüşmeci nasıl oy verdiklerini ise şöyle anlatıyor:

[Kemer, I:] Hocam, şimdi deneme sürecindeyiz işte. MHP gelince, yav işte Apo’yu asarlar. Ulan millet yükledik. Ben daha MHP’den başka hiçbir partiye oy vermedim. 47 yaşındayım... Taa yetiştiğimiz tarzdan beri yani, görüşümüz o tarafa meyilli. Herhangi bir beklentimiz yok. Kendinden bir çıkarımız yok. [Hangi düşüncelerini beğeniyorsunuz:] Mesela diyor, gine işte ya sağcıyım. Sağcı, mesela zina suçu, bilmem şu bu, bunları yasaklar. Biz yani o tarafa bağlı olarak devamlı ona oyumuzu kullandık. Devlet Bahçeli geldi, işte Apo’yu asacak. Bilmem şöyle, böyle edecek. Eee yapamazsa, yapamadı onu da. Yapamayınca da küt, sırtının üstüne geri düştü. yapsaydı şimdi, Tayyip olmazdı da Devlet olurdu.

[Kemer, II:] Kandırıyorlar adamı. Diyor ki şunu yapacağız. O şunu yapmadı diyor, ben şunu yapacağım diyor. Ben şöyle ederim. Biz ne bilek, biz köylüyüz, bu adam iyi, buna atak diyok. Atıyoruz.

Birinci görüşmeci oy verdiği partiden bir çıkarı olmadığını söylese de, köyün (kendisinin de amcasının oğlu olan) eski muhtarının seçimlerde MHP’den il genel meclisi adayı olduğunu, ama kazanamadığını öğreniyoruz. Bu eski muhtarın çok “iş bitirici” olduğu ve MHP’nin hükümet ortağı olduğu dönemde kaymakama neredeyse istediği herşeyi yaptırdığı anlatılıyor. Yine siyasetle somut iş görme-somut ihtiyaçların giderilmesi arasında yakın bir ilişki kurulduğu ve siyasetin bu işlerin halli bakımından bir araç olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Görüşmeci her ne kadar oy verme davranışında rol oynayan bir takım ideolojik etkenleri saysa da, bunların aslında çok fazla umurunda olmadığını da hissettiriyor. Zira, yukarıda gösterildiği gibi, ideoloji ve siyaset, Ankara ile simgelenen çok uzaktaki bir ülkedir.

MHP eğilimli olduğu halde köydeki birinci görüşmecinin, Avrupa Birliği yolunda anadilde eğitim ve yayın hakları türünden atılımlar, reformlar konusunda herhangi bir karşı çıkışı yoktur. “*Vallahi hocam, biz cahiliz. Hükûmet onu nasıl görürse...*” diyor. “Yani yukarıdakiler ne derse biz yaparız mı diyorsunuz?” diye sorulduğunda, “he,

yaparız, ne edek?” cevabını alıyoruz. Köylüye göre zaten “muhalafet var. Gerekeni onlar savunuyorlar. Gereği neyse yapmayı düşünüyorlar...”.

Siyasal katılım bakımından en “radikal” öneri, Ordulu üçüncü görüşmecinin (Ordu, III) milletvekili adaylarının o beldedeki bütün yurttaşlara açık sandıklar kurularak belirlenmesine yönelik önerisidir. Böylelikle, bütün siyasal partiler için yurttaşın vekilini belirleme yetkisi ve hakkı tanınmış olacak, böylelikle katılımı doğrudanlık - bir ölçüde- sağlanacaktır. Görüşmeciye göre bu yurttaşın “katılımıyla ilgili sorunun çözer”.

Siyasal katılımı ilgili bir başka sorun alanına, İzmir’deki görüşmeciler değinmiştir. Bu sorun, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından sistemli bir biçimde uygulanan toplumu siyasal alandan uzaklaştırma çabasıdır. Bu çabanın başarılı olduğu, özellikle gençler tarafından teslim edilmektedir. İzmir’deki genç beyaz yakalılar, Türkiye’de siyasal katılımın gerçekleşmemesini, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından yürürlüğe konulan depolitizasyon uygulamalarına bağlamakta ve bu uygulamanın başarılı olduğunu söylemektedirler (İzmir, I):

Bir kere 80 sonrası jenerasyon apolitik yetişti. Yani baskı altında. 80 ihtilalini yaşayan, o dönemde 8-10 yaşında olanların bir siyasal eğilimi yok, herhangi bir düşüncesi yok. Çünkü o zaman döverler, hapsederler, asılırsın! Hep bunlarla yetiştiğimiz için... İlkokuldaydım, darbe geldi. Ondan sonra gençlerin yönünü politikadan aldılar, başka tarafa attılar. Yani nedir, bir tanesi popüler kültürdür, ikincisi sınav sistemini koyarak insanları başarı, eğer üniversiteye gidersen para kazanırsın. Tek amacın da bu olmalı. Başka bir yere bakma, başka bir yere entegre olma. Ki bu son zamanlara kadar spor için de aynı şey söz konusuydu. Yani işte sporla vakit harcarsan, derslerin başarısız olur. hayatta tek amaç sadece para kazanmak, gerisi boş.... Sadece 12 Eylül değil. Birikim. Yani Cumhuriyet’in kurulmasından sonra demokrasiye verilen aralıkların birikimi... Yani bugün mevcut yönetim[in] siyasetçi kimliği olduğuna inanmıyorum. Hatta şu anda seçimlere giren herhangi bir partinin siyasal kimliğinin olduğuna [da]...

Edirne’de görüştüğümüz ikinci görüşmeci de bu görüşü dile getirmiştir (Edirne, II):

[Siyasal bilinç var mı gençlikte?:] Yok. Bu zaten genel Türkiye’nin sorunu. 1980’den sonra zaten şey bitti, idealler, hedefler falan bitti. Tek bir şey var, ben sadece gençler için demiyorum, genel yetişkin bireyler için [de], tek bir idolu var: Para kazanmak! Çünkü hangi siyasî görüşle bakarsanız bakın, şimdi 80 öncesinde yaşayan bir çocuk da olsam, benim aklıma gelirdi yani, onu paylaşırdık. O zaman şey vardı, yani hangi görüşte olursa olsun, sonuçta bir amaç uğruna kendini veriyor, öldürüyor. Ama şimdi ne için öldürüyor? Ama şimdi ne için öldürüyor, cinayet için, ne için, işte para için... Onun için gençlik soğutuldu, biz de soğutulduk yani siyasetten. 80 yılında yapılan darbe Türkiye’nin siyasî anlamda çok geriye gitmesine neden oldu...

7) KLİYENTALİZMİN KAVRAMSALLAŞMIŞ HALİ: “DEVLET BABA”:

Türkiye’de devlet kavramının çağrıştırdığı konuların başında, “güçlü devlet”ten beklentiler yer almaktadır. Sonsuz gücü olduğu düşünülen devletten, sıkıntıda olan yurttaş her daim el uzatması beklenir. Bu beklenti karşılanmadığı takdirde, yurttaşın devlet imgesinin yıkıma uğradığından, yurttaşın kendisini aldatılmış ve haksızlığa uğramış hissettiğinden söz edebiliriz. Özellikle 1950 sonrasında “oy veren” olması bakımından hükümetlerin “değer kazanan” yurttaş karşısındaki popülizmi, beklentilerin artışıyla kendisini gösteren yeni bir hami-yanaşma ilişkisini ortaya çıkarmıştır. 1946 seçimlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlayan bu süreç, 1950’den sonra pekişmiş ve Tek Parti dönemindeki iktidara yanaşma biçimlerinin yerini siyasî partiler üzerinden iktidara ve olanaklara yanaşma biçimi almıştır³⁶. Kayseri’nin Sarız ilçesine bağlı Karakoyunlu köyünün muhtarına devlet denilince ilk önce aklına gelenin ne olduğu sorulduğunda alınan cevap bu durumu teyit etmektedir:

Örneğin ben muhtar olarak devlet deyince aklıma ilk [olarak] “yardım” gelir. Yardımlaşmadır. Devletin neyi olabilir? Bir köyde örneğin bir işim olur, bir inşaatım olur, bir malzemeye ihtiyacım olur, ben bunu devletten karşılamayı düşünen bir insan olarak konuşuyorum tabii. O tip bir beklentim olur. Mesela, bir, devletin mesela kredileriyle yapılmış inşaatlarımız var burada, evlerimiz var.

Devletten beklentileri yerine gelmeyenlerin, devlet kavramı karşısında hayalkırıklığına düştükleri ve güvenlerini yitirdikleri görülmektedir. Burada beklenti-karşılık ilişkisinin oransızlığı önemli bir etken olarak rol oynar. Yani, yurttaş beklentisi karşılanmadığı takdirde, kendi olanakları bakımından bunu nasıl telâfi edeceğini düşünmeden istemeye alıştırmıştır. Zira görenek böyledir. Karakoyunlu’daki durum bu olguya işaret etmektedir. Bu köyde Ziraat Bankası kredisiyle konut yapılmış, ama köylü kısa sürede bu kredinin geri ödenmesi konusunda müzayakaya düşmüştür. Bu durumda, yani beklenti ile beklentiye kendi olanağıyla karşılama yeteneği arasındaki dengesizlik durumunda, yurttaş yüzünü yeniden devlete dönmekte ve sorunu devletin çözmesini beklemektedir. Muhtar şunları söylemektedir:

Biz burayı şimdi gerçekten, parasını ödeyemez durumdayız (...) Bunun beş yıl faizi, yirmi yıl anaparası ödenecek şeklinde söylediler bize. Şimdi bastırdılar, bir daha para ödüyorum şimdi biz. Şimdi iki gün önce bankadan, bankadaki arkadaşlar geldi buraya. İşte yılbaşında 800 milyon para yatırılacağını söylediler. Biz 800 milyonu yılbaşında nasıl yatıracamız? (...) Yok, yani 4 milyar TL bir para verdi[ler], fakat bu 4 milyara biz 5 milyar para kattık, bu inşaatların tamamlanması için... Bunu da tamamlamak için, artı

³⁶ Datça yarımadasındaki veriler üzerinden bu süreci izleyen Unbehaun, bu değişimi ve bu süreç içindeki kliyentalist siyaset ilişkilerini gayet ayrıntılı biçimde analiz etmektedir. Bkz. Unbehaun, aynı yer, ss. 167-358. Aynı bölgede yapılmış bir diğer kliyentalizm araştırması için bkz. Sibel Özbudun, “Why I Became an Erect-Ear: The Rise of Clientalism in Regressing Rural Turkey” (yakında *Dialectical Anthropology* dergisinde yayımlanacak makale).

o parayı tamamlamak için de kapımızda hayvanımız kalmadı gerçekten... Hayvancılıkla geçimini sağlayan bir köy burası. Tamamen bitti. Gerçekten bitti (...) Ben de böyle birşey düşünüyorum: Biz diyoruz, bir muhtar olarak bu ev sahiplerinden imzalarını filan biraraya getirip, yukarıya bir bildirsek de bize bir yardımcı olabilirler mi? En azından faizi almasınlar da, tek anaparasını ödemeye razıyız.... Yani bilmiyorum işte, [devlet] yapar mı? Bu artık, burada vazgeçeceği para büyük bir miktar değil ki! 32 milyar bir para. 32 milyar devletimiz için çok büyük bir para mı?... Ama vatandaş için yüklü bir para.

Muhtar devleti bir “şemsiye” olarak tanımlamaktadır. Devletin koruyuculuğu, kollayıcılığı ve biraraya getiriciliği bakımından çok sık başvurulan bu “şemsiye” metaforunu muhtar da kullanmaktadır:

...Şemsiyedir devlet. Bu şemsiye altında yaşayan insanlar da, elbetteki o yağmurda bize de damlasın ister.

“Damlama”nın yavaş yavaş başladığı 1950’den itibaren tanımladığımız “popülist dönem”de bu yönde pekişen yurttaş algısı, beklentilerin sonsuzluğu ile imkânların sınırlılığı arasında kalan hükümetler için önemli bir sorun olmuştur. Dolayısıyla karar vericilere ulaşım beklentilerini karşılamak isteyen yurttaşların, karar vericilerden iş yapanlara gidecek talimatları sağlamak için “aracılar” aradığını görmekteyiz. Bu alandaki en önemli “aracılar” siyasal partiler ve milletvekilleri ile partilerin taşra teşkilâtları olmuştur. Buna bağlı olarak yurttaşla siyasal partiler, onların milletvekilleri ve taşra teşkilâtları arasında iki yönlü bir kliyentalist bağ doğmuştur. Örneğin Gaziantep’in Barak bölgesi köylerinin yolları, ara bağlantılarıyla birlikte, bu bölgenin bir köyünden olan M.Y.’nin Köy Hizmetlerinden Sorumlu Devlet Bakanı olduğu sırada, tamamen asfalt kaplamalı hale gelmiştir. Öyle ki, o dönemde bu bölgedeki köy yolları ağı, ülkenin başka hiçbir yöresinde görülmeyecek ölçüde standartların üstüne çıkarılmıştır. M.Y., bu bakımdan, Barak köylerinde hâlâ övgüyle anılmaktadır. Ancak M.Y. bakanlıktan ayrıldıktan sonra bu yolların bakımsız hale gelmesi de bu ilişkilerin nasıl çalıştığının somut bir tanığı olarak durmaktadır.

Bu tür ilişkisi olmayanlar, ya da bu kanallardan bile işini yürütemeyenler açısından başlıca sorumlu, işlerin yürümesindeki başlıca engel “bürokrasi”dir. Kliyental bağların bulunmadığı noktada bürokrasiye iş gördürmenin yolu ise “rüşvet”ten geçmektedir (İslahiye, I):

Esas olan şu: Türkiye’de bürokrasi yıkılmadığı sürece ne Avrupa’ya girebilir [ne de düzelebilir]. Bak bizim arabalar 2-3 sefer Irak’a girdi. ...En azından kapıda, Türk kapısında, 8-10 yerde rüşvet alındı. Geri gelirken gene alındı, yani diyelim ki adam 1 milyara oraya gidiyorsa, bunun 600 milyonu[nu] hiç görünmez yerde gümrükçüsüne... [v.s.] rüşvet veriyor. Böyle nereye gideriz? Bürokrasi çok büyük bir engel, çok büyük. [Bunun] önlenmesi için kanun getirecek, yasa getirecek, uygulayacak...

Ama [yasayı] uygulayan adamlar aynı adamlarsa!

Onu bilmem, ona bir şey diyemem. Ona bir şeyler getirmesi lâzım. Avrupa nasıl beceriyorsa, madem Avrupa'ya gireceksek..., orada bu adam nasıl beceriyorsa, sen de becereceksin.

Bir başka görüşmeci (Ordu, II) bu durumun giderilmesinde temel engellerden birinin insanî zaafı olduğunu düşünmektedir: *“Bunlar da insan en nihayetinde... Niye hizmet etmesinler, ama maaşı az da başka yerden mi yemek istiyor? İnsan olarak bazı ihtiyaçları mı var, oradan mı kapatıyorlar, ne yapıyorlar?”* Ancak aynı görüşmeci, rüşvetin eskiden daha çok olduğunu, *“birkaç seneden beri”* azaldığını eklemeyi de ihmal etmiyor: *“Eskiden daha çoktu. Bakıyorum da birkaç seneden beri, yani kalktı gibi geliyor bana. Bazı dairelerde [hâlâ] var”!*

Büyük ölçüde taşrada oluşan siyaset sınıfı ve onun merkezdeki uzantısı olan milletvekilleri yoluyla, ya da memurlara rüşvet vermek biçiminde tezahür eden “iş görme” biçimi, zaman zaman da, akraba, hemşehri veya köylüsü olan memurların kayırması ve ayrıcalık tanınmasıyla yürümektedir. Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Kemer köyünde, bozulan su kanalının onarılması için bu ilişki biçiminin nasıl devreye sokulduğu şöyle ifade edilmiştir:

He, kanal bozuldu. Hürü'nün bir tane oğlu var işte: Mühendis, DSİ'de. Personel müdürü. Genel müdür mü ne oldu şimdi. O sağ olsun, bayağı çalışıyor köy için. Giden sene şuraya bir sondaj vurdurdu. [Hürü:] Bir su çıktı, gadasını aldığım. Benim oğlan bir keçi aldı, kestiler, onlara yedirdiler.

Askerler de dahil olmak üzere, yürütme erkinin içinde mütalaa edilen geniş bir kesim “bürokrasi” olarak görülmektedir. Büyük engel olarak tanımlanan bürokrasi tarım teknisyeninden gümrükçüye kadar geniş bir kesimi tanımlamakta ve bu kesime güvensizlik ifade edilmektedir (İslahiye, I):

Madem burada İlçe Tarım [müdürlüğü] var, İl Tarımı var, Bölge Araştırma var, şu var bu var. Size şunu söyleyeyim: Bugün Antep İl Tarım [Müdürlüğü]ne gidin, hiç bir kişi bulamazsınız, belki kapıda 1-2 kişi... N'oldu? Arazide!.. Vallahi yalan söylüyorlar, hiç kimse göremiyor, ben size bu kadar söyleyeyim... Başta tabii sıkıntısı olacak, bugün başa gelen hükümetin bu bürokrasiyi yıkmak için çok büyük savaş vermesi lâzım. Yani inan ki PKK savaşından daha büyük bir savaş, ama birilerinin bunu yapması lâzım, ama önce kendinden başlamak kaydıyla. Onu yapabiliyor mu?... Üst kesimin haracını kesersek belki...

Özellikle “iş yaptırmak” bakımından büyük bir engel olarak görülen bürokrasiye karşı, 1950'den itibaren ilk siyasal inisiyatifi gösteren Demokrat Parti iktidarının, bugün “popülizm” olarak adlandırılan politikalarla çeşitli yurttaş kesimlerine akçalı avantajlar sağlayan tasarrufları, 1950 öncesinde “devletten uzak duran” ya da “devletten uzak tutulan” yurttaşı hem devlete yakınlaştırmış hem de özellikle kırsal sınıflarda görece bir refahın ortaya çıkmasına yol açmıştı. Demokrat Parti, bir

taraftan da, “Kamu İktisadî Teşekkülleri” eliyle devletin ekonomi içindeki ağırlığını iyiden iyiye genişletmiş ve bu kuruluşlar ciddi bir istihdam kapısı haline gelmişti. Dolayısıyla CHP döneminde “memur olmak”ın anlamı DP döneminde dönüşüme uğramış, eğitimsiz-alt sınıfların da geniş biçimde devlet kadrolarında istihdam edilmelerinin yolu açılmıştı³⁷. Kırdan kente göçün bu dönemde hızlanması, sadece büyük kentlerin çekiciliğinin artışı değil, aynı zamanda bu istihdam alanının açılmasıyla da ilişkilendirilmelidir. Zira, CHP döneminin ayrıcalıklı ve eğitimi “Cumhuriyet kadrolarından” oluşan devlet memurları kesimi, DP döneminde eski ayrıcalıklı konumlarını yitirmiş ve onlara yeni bir devlet çalışanı tipi olan “kamu işçisi” eklenmişti. Böylelikle yurttaş nezdinde devlet, “ceberut” niteliğinden büyük ölçüde sıyrılarak bir “iş kapısı”na dönüşmüştü. Dolayısıyla, özellikle sosyal güvenceleri, düzenli geliri ve zaman zaman ortalama kazancın üzerinde gelir sağlaması bakımından “devlette iş sahibi” olmak büyük bir avantajdır. Bu bakımdan Emirdağ’ın Hisarköy’ündeki yaşlı görüşmecinin (Hisarköy, I) bana yönelttiği “*bir devlette mi çalışıyorsun?*” sorusuna olumlu cevap alması üzerine, “*iyi değil mi? Tabii ya daha nasıl olacak? Çok rahat değil mi? Daha ne olacak ki!*” biçiminde gıpta ederek konuşması şaşırtıcı olmadığı gibi, “devlette çalışma”nın insanlar nezdindeki olumlu imgesini teyit etmektedir. Bu siyasal iş görme biçimi, 1965’den sonraki iktidarlar tarafından da sürdürülerek bu “halkçı” önlemler dizisine Adalet Partisi’nin “destekleme alımları” gibi uygulamaları eklenmiştir. Dolayısıyla devletin “babalaşması”, sanıldığından (dahası Kemal Tahir’in temellendirmeye çalıştığı “Devlet Baba” figüründen çok daha başka saiklere dayanan) çok daha yeni bir süreç olarak görülmelidir. Özellikle özelleştirme uygulamaları, bu devlet algısının kaybına yol açmakta ve “devletten bunu beklemeyen” yurttaşta büyük bir “hayal kırıklığı”na, bir “algı kaymasına” neden olmaktadır. Ceyhan’ın Çevretepe köyünde görüştüğümüz üçüncü görüşmeci (Çevretepe, III), devletten hiçbir şey beklemediklerini belirttikten sonra, “*Ne bekleyebiliriz ki? Mahsullerimize fiyat bekliyoruz, o da yok!*” demeyi ihmal etmemektedir. Köylü, bu bakımdan Adalet Partisi-DYP çizgisini “hayırla” anmaktadır (Çevretepe, II): “*DYP’den başkası çiftçiye sahip çıkmadı*”.

Devlet algısının bu türden avantajlara dayanan ve kimi zaman “sosyal devlet” kavramıyla ifade edilen biçimi, İslahiye’deki üçüncü görüşmecimiz (İslahiye, III) tarafından oldukça özlü biçimde tasvir edilmiştir (görüşmecinin CHP’li oluşuna dikkat!):

Şu devletin yaptığını benimsemekle beraber, eleştirim var. Şimdi sizin sorunuzun içinde var. O konuya girmemişim, çünkü sosyal devlet anlayışı saygın bir anlayış olmakla beraber, bizde bunun cılkı çıkmıştır. Yani bunu da yozlaştırmışız. Sosyal devlet, vatandaş[in] zihinsel ve bedensel özürlerine mükelleftir. Bakacaktır. Ben bunlara “defolu

37 Kahramanmaraş’ın Göksun ilçesine bağlı Keklikoluk köyünün muhtarı bunun bir örneğini veriyor (Keklikoluk, I): “*Biz devlette çalıştık daha çok. Yeteri kadar çalışırsa, yeteri kadar [ücret] veriyor...*”

imal edilmiş insanlar” diyorum. Bakacak, atamayız. Ancak bizde sosyal devlet, insanları çalışmadan günlerini geçirmeye kadar taşımış. Buradan da devletin zayıflamasına sebebiyet veren, devlet doyurursa yanında olan, doyurmadıysa karşısında olan bir sürü ortaya çıkıyor. Mesela fakir fukara fonu, belediyeler fonu, dinî açıdan bakarsak fitre zekât, zenginlerimizin zaman zaman izdihama sebebiyet vererek yaptıkları şeyler... Bunların hepsi üst üste geldiği zaman bir tembeller sınıfının ortaya çıkmasına sebebiyet veriyor. Niye çalışsın ki adam? Komşular beslesin. Belediye[nin] oy alalım diye yardımları ona ulaşıyor. Bunun cılcı çıkmış. Şimdi kömür dağıtıyor hükümet. Devlete bağlı sahte bir görüntüye bürünüyor. Birgün de veremediğiniz zaman ne oluyor? Sanki mecbursunuz vermeye, sana karşı. Dün yaptığınız[la] devlete bağlı yüzde doksan iken, bu sene bu politikadan vazgeçtiğiniz [de] yüzde üçe düşüyor. Allah Allah böyle bir dönüş olur mu? Olmaz. Demek ki bilinçli bir bağlılık değil, demek ki yüzde yetmiş zorunlu olarak bağlanıyor...

Devlet imgesinin en büyük bileşenlerinden birisi, “sonsuz maddî güç sahibi” devlet karşısında yurttaşın kendisini “hizmet bekleyen” güçsüz bir varlık olarak kurgulamasıdır. Bu bağlamda, yurttaş bütün devlet kuruluşlarından istedikleri her hizmeti alabilmelerini bir “hak” olarak görmekte, bu gerçekleşmediği takdirde kendilerini “mağdur”, “haksızlığa uğramış” veya “ihmal edilmiş” saymaktadır. Örneğin Kahramanmaraş’a bağlı Göksun ilçesinin Keklikoluk köyünde, köyün kanalizasyon şebekesi için Köy Hizmetleri’nden beklenen bu türden bir hizmettir (Keklikoluk, I):

O gün Köy Hizmetleri müdürü ile görüştük. Şu şeyleri bir an önce gönderin, memleket yarın kış. Ee, mazot parası. Ee, dedim, “müdürüm size ne kaldı ki” dedim. Aynen saydım. Kanalı ben kazdırdım, kumunu ben aldım, şu yetmiyor, ben yaptırıyorum. Foseptik çukuru yapımına 1 milyar 750 milyon para verdik. Çimento dökümüne 50 milyon para verdik. hepsini ben yaptım. Bir nakliye kaldı. Onu da siz getirmiyorsanız, o zaman Köy Hizmetleri niye var! (Keklikoluk, V): İsmi Köy Hizmetleri. Şimdi bizim köyde yaptığımız çoğu şeyin yarısını biz ödüyoruz. Buraları görüyorsunuz, yani kurak. Bu bölgede aşırı derecede bir çiftçiliği yok, hayvancılığı yok, hep gurbetçi. Yani emeğin gücüyle çalışan insanların [bölgesi]... Bak biz o şartlar altındayken yenilik istiyoruz. Biz kanalizasyon istiyoruz, asfalt istiyoruz, yol istiyoruz, hiç birini devlet vermiyor. Bu şekilde mümkün değil. (Keklikoluk, I): Bizim emeklimiz çok, ama hepsi işçi emeklisi. Yani böyle memurlardan, üst düzeyden emeklimiz yok. İşçi emeklerimiz çok.

İşin ilginç yanı, bu türden talepleri yüksek sesle dile getiren köylülerin çoğunun, özellikle kış aylarında köyde oturmaması ve büyük kentlerde yaşamasıdır. Çoğunun gelir kaynağı da, yukarıda anıldığı gibi, emekli maaşlarıdır. Buna karşın, kırsal ekonominin dışına çıkmış bulunan ve bugün neredeyse sadece bir “yazlık” gibi kullanılan köylere her türlü hizmeti talep etmekte, bu talepleri “hak” saymakta ve bu gelmediği takdirde kendilerini “mağdur” olarak görmektedirler.

Bu çerçevede, Türkiye’de devletin (hükümetin) kısmî de olsa bugün dahi bazı destekleme politikalarını yürürlükte tutması, yurttaş nezdinde eski devlet imgesini belirli ölçülerde canlı tutmaktadır.

(Gölovası, V): Şimdi iktidara geçmişe dönük bakarsak, hiç bir laf edemem, iyiliği yönünden. Çünkü bu hükümetin yaptığı başarılar çok büyük. (Gölovası, VI): Çocuklara kitap alamıyorduk. Biz şimdi kaleme para veriyoruz sadece. (Gölovası, V): Hortumcuların aldığı parayı, Türkiye’de trilyon harcıyor. Çocuklara veriyor, cahil kalmasın diye. Önlüğünü alıyor, defterini alıyor, kitabını alıyor. Daha mağdur olan kişilere yardım [ediyor]. Ne yapsın bu hükümet! (Gölovası, VI): Köylere kömür yardımı yapıyor. (Gölovası, V): Adamın hortumladığını iki yıldan beri millete dağıtıyor, hâlâ bitiremedi. (Gölovası, VI): 200 milyon kitaba veriyorduk...

İslahiye’deki üçüncü görüşmeci (İslahiye, III) devletin belli ölçülerde de olsa devam eden “destekleme” politikasının sivil güçsüzlüğün ana nedenlerinden biri olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Türkiye toplumunda ya da daha dar ölçekte yöredeki insanlarda kendi kendine bir sivil inisiyatif geliştirme, kendi işini kendi halletme gücü ve yeteneği “sıfır”dır.

[Bunun nedenlerinden] bir tanesi az önceki verdiğim sosyal devlet anlayışından olabilir: İnsanları sivil inisiyatif geliştirme gerekmeyecek ortama itmek. Bunu cazibesiz kılmak. Artı bizim siyasal sistemimizin çağdaş normları yakalayamaması. Siyasal sistem bunu yakalayamadığı için, bilinçli ya da bilinçsiz bunu tartışmayalım, ...insanlar[a] o sivil inisiyatifleri... de [devletin] yapması gerektiğini işlemiş, yani onların yerine onu yapmış. Bununla ilgili bir örneği vermek isterim. Karşı-devrimin başladığı dönem olarak 1950’de... “bize oy verdiğiniz takdirde biz bütün işlerinizi üstleniriz, yaparız. Ne çalışacaksınız, yorulacaksınız” anlayışı ve felsefesi, siyasetin herşeyi üstlenmesine sebebiyet verdi. Ve insanlarda “ben size bunu verdim, artık birşey yapmama gerek yok, siz benim ihtiyaçlarımı karşılayın” anlayışının, mantığının yerleşmesine sebebiyet verdi... İslahiye’den örneğini verelim. Burada bir iş hanı yapıldı. Orada bütün siyasî partilerimizin örgütleri odaları vardı. Siyasî partiler ne demek? “Biz bu devletin ya da bu ilçenin yönetimine talibiz” demek. Ancak bu iş hanındaki parti odalarının hiç biri misafire gösterilecek bir yer değil. Yani misafir geldiği zaman orayı görmemesi lâzım. Onu oradan uzak tutmak lâzım. Yabancıları kastediyorum. İslahiye’yi yanlış anlayabilir... Siz daha içinde yaşadığınız iş hanının görülebilir bir yer olmasına katkıda bulunmamışken nasıl bu ilçenin yönetimine talip olursunuz? Talip olduğunuz işi yapamayacağınız otomatik olarak ortada. Şöyle söylemek lâzım. İnsan tabii önce bedenini temizler, sonra temiz giysiler giyer, sonra evinin içini, bahçesini, sokağını, ilçesini. Henüz kendi bedenini temizlemekten aciz olan birisinin beldeyi ya da ilçeyi temizlemesi mümkün mü? Böyle birşey var mı? Mümkün değil. “Efendim, ben yaparım”. Yapamazsın. Sen daha kendi bedenini yıkamaktan acizsin. “Efendim, ben kendi keyfimden yıkanırım”. Sen kendi keyfinden yıkanmıyorsan, sen ilçeyi hiç yıkayamazsın, aklına da gelmez o. Ama bunu anlatamazsın. İşte bu siyasal sistemimiz henüz çağdaş normları yakalayamadığı için, o cahil yüzde yetmiş vatandaşın, bütün sorumluluklarını üstlenmiş ve böylece kendi bilincinin gelişmesi gecikiyor. Zaten kendisi cahil, bir de başka bir [cahil] bu sorumluluğu üstlenirse? Niye? “Ben yaptım [oy verdim], bana ne ki! İşte seçtim bir devlet, hükümet, buraya bir kaymakam, yapsınlar! Onların görevi” diyor. Daha birey olma bilincini yakalayamamış. Daha birçok faktör var, bu birisi. Biri işte o sosyal devlet anlayışı. Biri de yaşam anlayışının daraltılması: “Sen karışma, biz yaparız”. Ne zaman? Oy zamanı. Oy

aldıktan beş sene sonra, “yanıldık”. Ee, ondan sonra? “Gene yanıldık”. Yenisi: Ee, “gene yanıldık”. Ben şimdi desem ki, İslahiye’de en aydın insanlar[a], benim akrabam oluyor işte şey, ben desem ki “biz bir dernek kuralım, bizim gibi düşünen insanları bir araya getirelim, kaymakamlığa, belediyeye yaptırımında bulunsun, gelen milletvekillerini sıkıştırırız, çevre düzenlemesi yaptırırız, kadınları, mahalleleri örgütleriz” gibi, gibi, gibi... İşte ama ilk aklına gelecek şey, kumarhane açacak. Yani ben yabancı birini değil, tanıdık birini örnek veriyorum ki, haksızlık olmasın. Çünkü derneklerimizin, o sivil inisiyatif adı altında kurulanların hepsinde kumar oynamış. Oraya gelen arkadaşların hepsi kumar oynamış. Birbirini çok seven arkadaşlar bir araya gelmiş, birbirini yolar.

Görüşmeceye göre bu durum, örneğin “Cami Yaptırma Derneği” söz konusu olunca değişmektedir: “...Ama Cami Yaptırma Derneği dersiniz, karşı çıkanlar dışlanır, yani kimse karşı koyamaz... Diyanet’e bağlı ve bağlı olmayan toplam camilerin sayısı 120 bin, okul sayısı 35 bin. Burada işte siyasal anlaşmanın yanlış olması, devletin işlevini yerine getirmemesi [söz konusudur]”. Görüşmeci, Türkiye’deki “siyasal sözleşme”nin din sömürüsü üzerinden kurulduğunu, bir kez daha vurgulamaktadır.

Öte yandan sivil inisiyatifin gelişmemesinin bir başka nedeni olarak, genel **korku** nedeniyle “öne çıkanın yalnız kalması” gösterilmiştir (Ordu, II):

Ben sokağa çıktığım zaman, benimle birlikte herkes geleceğim diyor, tam da çıktığım zaman peşimden gelen yok... Bu sistemden korkuyor.

Türkiye’de hâlâ yüksek sesle itiraz etmenin, tepkiyi dillendirmenin bir bedeli olduğu, bunun bedelinin bir şekilde yurttaşın çıkarılacağı düşünülmektedir (Kurtpınarı, II):

Nasıl [sesini] çıkartacaksın hocam? Aha şurada sesini çıkartıyorsun, bana sus diyorlar. Ya susacağım ya içime atacağım. Ya kellemi vereceğim ya da sesiz kalacağım. Benim gibi şurada 15 kişi olsun, ben BOTAŞ’ı ayağa kaldırıyorum. Çağırırım uluslararası kuruluşları, basını buraya getiririm. Bunun... konuşmasını yaptığım zaman.. yarın bir gün başım belaya girebilir.

Burada örgütlü tepki üretememekten kaynaklanan bir sorunun varlığı sezilmektedir. “Başıma birşey gelecek” korkusuyla hiç kimse öne çıkmayı istememekte, ancak “birilerinin” bir şey yapması halinde ortaya çıkılabileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak herkes, tepki göstermeyi başkasından beklemekte, bu yüzden de örgütlü tepki geleneği gelişmemektedir.

Ordulu ikinci görüşmeci, bir taraftan da, sivil inisiyatif kullanan kuruluşların bu hakkı kötüye kullandıklarından şikâyet etmekte ya da bu hakkın kötüye kullanılabilenliğinden korkmaktadır (Ordu, II):

[Sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç] var ama, bu sivil toplum kuruluşları da eline fırsat geçtiği zaman yanlış yapıyorlar, ters yöne gönderiliyor. Bundan önce de sivil toplum kuruluşları vardı. Adamlar hangi partiye üyeyse oraya gidiyorlar, öbür partileri resmen

silip atıyorlar. Yani sivil toplum kuruluşlarının bence her şeyi tek tip yapması lâzım. A partisi, B partisi diye değil, eğer o hükümet, o parti topluma çalışıyorsa onu desteklemesi lâzım. Gerçekten desteklenmesi lâzım, ama malum Uzan grubu... Adam Türkiye'yi için için uyutmuş. Türkiye'yi yemiş, bitirmiş. Hâlâ onun peşinden koşan, "ben buyum" diyor. Olur mu böyle şey?

Türkiye'deki sivil toplum pratiği, bu alandaki kuruluşların bağımsızlığına ilişkin kuşkular yaratmış gibi görünmektedir. Yurttaşın burada tarif ettiği sivil toplum örgütleri, NGO'dan çok GONGO'lara yakındır. Burada Uzan örneğinin verilmesi ilginçtir. Yurttaş "sivil toplum" dediğinde, özel sektör de dahil devlet olarak kavramlaştırdığı şeyin dışındaki herşeyi anlamaktadır. Ayrıca yurttaşın talebi, daha çok korporatist tipte bir sivil örgütlenmedir. Bu ifadelerden sınıf, kesim, sosyal grup ayırımına ve bu kesimlere dayanan örgütlenmelerden ziyade, genel yararı gözetken, soyut bir genel çıkar adına çalışan organik örgütlenmelerin arzu edildiği anlaşılmaktadır. Ülkede İHD, İHV, Tarih Vakfı gibi gerçekten "sivil toplum" tanımına uyan kuruluşların, yurttaş nezdinde olumsuz bir imge taşımasının nedeni de budur. Zira insanlar ya burada "millî çıkar" olarak tanımlanan alanların lehinde çalışırlar, ya da, eğer o yönde değil de eleştirel bir işlev görüyorlarsa, başka "devletler" in maşasıdır! Yakın tarihin insan yetiştirme düzeni böyle bir siyasal kültürü yerleştirmekte başarılı olmuş, "millî çıkar" ya da "millî sorun" alanına giren siyasal sorunlarda muhalefet yapmak hep böyle değerlendirilmiştir. Bu çerçevede devlet kavramının bütün sistemi kastedecek ölçüde geniş bir kapsama oturtulması da şaşırtıcı değildir. Hatta bütün kamusal alan devletle örtüştürülmektedir.

Öte yandan insanların devlet mercileri veya kendilerini kayıran bir hâmiden yardım ve destek aramak dışında, herhangi bir çözüm arama alışkanlığının bulunmadığı, Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Kemer köyündeki birinci görüşmecimiz (Kemer, I) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

[Eski muhtardan bahsediyor:] Bu inşaatları hep o adam yaptırdı. İstemesini biliyordu vardıği zaman... Varıyordu, misal diyelim ben fakirim, ev yaptırarak durumda değilim. Evim üstüme akıyor. Gücüm kuvvetim de yok, yaşlandım 55- 60 yaşına değdim. Varıyordu, diyordu ki, "bu yardıma muhtaç". "Buna" diyordu "çinko ver Kaymakam bey", diyordu. [Kaymakam] adam da gönderiyordu, bilirkişiyi, geliyordu, soruyordu, soruşturuyordu... "Filan gün gel" diyordu, "muhtarım, çinkoyu motora yüklet, al gel" diyordu. Gidiyordu, alıyordu. Köyden de bir usta ayarlıyordu. Hep bunlar kendi şeyinden. [Kaymakam vermese ne yapardınız?:] Vermese ne yapacağız, evin üstü akacak, kışın rezil olacaksın hocam. [Peki köyde ortaklaşa bir iş, bir yardımlaşma olmaz mı?:] Yok hocam, öyle şey olmaz, ortaklaşa olmaz.

Bu köyde parti ilişkisi yoluyla çıkar sağlama ya da iş görmenin somut örnekleri göze çarpılmaktadır. Eski muhtarın Ankara'ya gidip köyün sağlık ocağına doktor ve 15 sağlık personeli ile bir ambulans getirttiği, şimdi ise bütün bunların geri çekildiği ve sağlık ocağının kapatıldığı anlatılıyor. Ülkenin değişik yerlerinde bu genel algının

çeşitli biçimlerine rastlamak mümkündür. Kurtpınarı'nda da buna ilişkin bir örnek verilmiştir (Kurtpınarı, II):

Bak şimdi geçen gün okul müdürü bile diyor ki, “eğer” diyor, “öğretmenler siyasetle geliyor”. Şunu anlatmak istiyor yani, “burada Ak Parti kazansaydı, bugün bu okulda öğretmen sıkıntısı olmazdı” diyor. Düşün yani.

Bu algılamanın oy verme davranışına nasıl yansıdığını Ordu'daki birinci görüşmecimiz (Ordu, I) şöyle anlatıyor:

Eskiden şöyleydi: Kim bana bir viski içirirse, kim bana yemek yedirirse, ben o partiye oy veririm ve köyüme gittiğim zaman, mahalleme gittiğim zaman, ben herkese söylesem filan partiye vereceksin, toplu halde oraya vereceksin... Ben nereye veriyorsam, ben[im] köyümde kaç oyum var, 50-60-100 oyum var. Benim köyde belli-başlı oyum vardır. Diyelim ki H.Y'nin G. köyünde 75 oyu vardır. Bu 80 de demez, 70 de demez. Partiye göre, ama artık işte biraz okuryazarlık, herkes okula gitmek ister, okuryazar olmuşuz... Şimdi kim ne derse desin, eskiden... başka yere vermez. Ama var, yok değil... Kırsal kesimde bilhassa var. Kırsal kesimde benim köyümün muhtarı bana nereye demişse, oraya veririm veya köyün hatırı sayılır kimse[si] nereye derse, oraya veririm. Daha yakınlarda da, işte atıyorum 15 seneye kadar, 10 seneye kadar, benim köyümde gelip bana sorarlardı: “Oyumuzu nereye verelim”, “kime verelim”, “kim bizim için iyidir, sen nereye veriyorsan, ben ona vereyim” [diye]...

Ordu'daki ikinci görüşmeci de (Ordu, II), bu oy verme davranışını teyit etmiştir:

Biz bir önceki partiye, yani iktidara takıyoruz. Yani kafaya koyuyor, “bir daha da vermeyeceğim” diyor. Ondan sonra da bizim daha çok tabii varoş kesimler, kim un verirse, kim kepek verirse, çoğunlukla ona gidiyor. Orta kesim de, H. ağabeyin dediği gibi, bir büyüğüne danışıyor, biraz da tabii kendi bildiğine atıyor (...) [Örnek veriyor:] Bu partiye [Genç Parti'ye] oy kırsal kesimden geliyor. Kırsal kesimdeki adam bilmiyor, onlara bir ekmeğe ver, bir çuval un ver, oyunu al.

Bu görüşmeci, seçilip parlamentoya gidenlerin yaşadığı değişmeyi ise şu sözlerle anlatıyor: “Orada, parlamentoda, oraya giden büyülüyor mu ne yapıyorsa! Yani oranın ortamını değiştirmek lâzım. Orada büyülüyor adam, onu orada [yani parlamentoda] yıkamak lâzım. O zaman da başkanlık sistemi mi diyorlar, belki öyle mi olsa, bilemiyorum...”

Yumurtalık'a bağlı Gölovası köyünde yapılan görüşmelerde de istihdam beklentisi ile devlete güven ve bağlılık arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu gözlenmiştir. Yakın zamana kadar kendi halinde çiftçilik ve balıkçılık yapılan bu köyün, önce Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının deniz terminalinin yapılması, ardından Sugözü Termik Santrali'nin işletmeye alınması ve son olarak BTC Petrol Boru Hattı'nın deniz terminali inşaatı ile tamamen endüstrileşen bir bölgenin ortasında kalması ve bu nedenle köyde geleneksel geçim etkinliklerinin giderek sürdürülebilir olmaktan

çıkması, bu beklentileri iyice yükseltmiş ve buna bağlı olarak hayalkırıklıklarının daha keskin biçimde ifade edilmesine yol açmıştır. Köylülerin belirli kliyental ilişki ağlarının dışında olduklarını hissetmeleri veya devletin istihdam yaratıcı rollerinden hızla uzaklaşması sonucunda devletin istihdam yaratıcı algısının büyük ölçüde tahribata uğraması, zihniyet dünyasında ciddi bir gerilim ve güvensizlik yaratmakta, bu durum devlete ilişkin düşüncelerin dönüşmesine ya da beklentilerin hayalkırıklığına dönüşmesiyle devlet zihniyetinin gerçek oluşturucusu olan bu tür fikriyatın bütün açıklığıyla görülebilmeye yol açmaktadır. Bu bakımdan Gölovası görüşmeleri öğretici olmuştur. Köylüler “kandırıldıklarını” düşünmektedir (Gölovası, I):

Termik santral kurulmadan evvel buraya hepsi, yetkililerin hepsi geldi. Dediler ki “bak buraya termik santral kurulacak”. Geldiler söz verdiler, “buraya termik antral kurulacak, bütün işçilerimiz, köyün hepsi, hiçbiri işsiz kalmayacak, çalışacak” dediler... Buraya termik santral kuruldu, şu köyden 10 tane adam almadılar. B. ile “yolu kapatırız” dedik. Duyurmuşlar oraya. “Alacağız” dediler, yine almadılar. 5- 10 kişi öyle çalıştı. O da geçici. Dediler ki “size, köyünüze kadro vereceğiz, bilmem ne vereceğiz”. Şimdi bir tane kadrolu insanımız yok. Aha baksana faaliyete de başladı, dumanı-pisliği hep bizim üstümüzde... Boru hattı başladı burada. Boru hattı başlamadan, buraya bir sürü insan geldi, hepsi geldi... Ne yaptılar, yarın bura bitecek gene Gölovası’ndan birşey almayacaklar. Ben Kaymakam’a dedim: “sayın Kaymakam’ım, bu şirket köyün dibi, termik santrali burada, doğusunda boru hattı... Kimseyi almıyorlar” dedim. Kapıdan seni içeri bile girdirmiyorlar. Önce geldiler miydi... t.na su serpiyorlar senin, köylünün. Köylü saf insan ya.

Kısa bir zaman dilimi içinde beklentilerinin karşılanmadığını ve buna karşılık çevredeki endüstrileşme faaliyetlerinden zarar gördüklerini düşünen köylülerin devlet hakkındaki soyut genellemeler ve değerlendirmeler yerine, kendileriyle muhatap olan kişiler üzerinden yeni bir “devlet kurgusu” oluşturdukları gözlenmektedir (Gölovası, I):

Şimdi buraya devlet gelmiyor. Buraya kaymakam geliyor, kaymakam da seni satıp gidiyor. Giden kaymakam termik santralin kurulması için... buraya geldi, bizzat köylülerle toplandık... Geldi buraya, konuştu. “Tamam” dedik kaymakamım. Biz bilmemneye kadar tamam dedik, biz yeter ki burada çalışalım. Gençlerimiz çalışsın... “Tamam” dedi, “söz” dedi... Hani köyde kim var çalışan? Aha duman kimin üstüne geliyor? Yarın bu zararı kim ödeyecek? [Sizden çalışan olsaydı, yine duman olsaydı, yine fark etmez mi derdiniz, çalışan olduktan sonra?:] Yav çalışsın yeter ki... Ya yiyecek ekme bulamazsan aç öleceksin. Ama tok öl! Aç ölmekten[se] tok ölmek daha iyi derler, bir atasözü var. Onun için yani. Ama maalesef boş.

Bu koşullar altında köylünün “millî çıkar” ya da “devletin yararı” gibi kavramlar karşısında duyarsızlaştığı ve bu konularda da lafı istihdama getirdiği görülmektedir (Gölovası, I):

[Devletin çıkarı için bu işler şart deniyor. Sizin buna bakışınız ne?:] Devletten bize diyorlar ki, onlara istihdam sağlanacak, burada çalışacak adamlar. Afedersin işte, çöpçü olsun,

işte ne yapak, iş gerek bize... Ama tepeden inme, Ankara'daki büyük adamların adamları giriyor. Bizim buradan adam almıyorlar.

(Gölovası, II): Şimdi biz sanayiye karşı değiliz. Sanayi olsun. "Bizim adam çalışsın, halkı çalışsın" diyoruz. Yarın iş alsınlar, kadro olsun. Sanayi olur da, bizim köyden adam almazsan neye yarar bu? Gençlerimiz hep boş. Şimdi burada biraz çalışan var, biraz. Yarın bittiğinde?

Benzer biçimde, devlete "aile reisi" metaforuyla yaklaşan Gölovalı balıkçıya, aynı metafor üzerinden aile reisinin çocuklarına kötü davranmasının onun hakkı olup olmadığı sorulduğunda, lafı dönüp dolaştırıp yine konuyu balıkçı barınaklarının devlete muhafaza edilmesine getirmesi, devletin yurttaşlarıyla hukuk devleti ve insan hakları ilkeleri çerçevesinde ilişki kurması gerektiğinin, burada da geçim meselesine indirgenliğine tanıklık etmektedir (Gölovası, V):

[*Aile reisi arada bir çocuklarını döverse, hakkı mıdır?:*] Şimdi şöyle efendim, çocuk cahildir. Bütün canlılar sevilir. Hayat hiçbir zaman için hiçbir canlıyı aç koymaz. Kesinlikle... Bak bir ağaç ekiyorsun, ordumuz, devletimiz ekiyor, öbür adam gidiyor yakıyor. Devlet hainleri. Yazık yani... Ben denizde balığı tutuyorum, onun da kaderi o, Allah'ın tabiatı o, kuralı o, ona dahi canım acıyor... Bizim işte burada tek arzumuz bu limanımızın kapatılmaması, devletimizden tek isteğimiz bu. En azından burada, çıkış-koridor, başka bir alternatif yani, tersini düşünmem yani.

Tıpkı Keklikoluk'ta olduğu gibi (Keklikoluk, I):

Şimdi burada insan hakları deniliyor ki, sade burada vatandaş aç mı, susuz mu, işi var mı, aşu var mı? Devlet yeteri kadar eğilmiyor. Mesela Avrupa ülkelerinde bizim insanlarımız mesela iltica ediyor. Devlet ev veriyor, devlet bu insan işsizse işsizlik parası veriyor. Ama bizim ülkemizde maalesef hiçbir şey yok. Benim üç tane kardeşim yurtdışında ilticacı, İngiltere'de. Ben bu kardeşlerimi gönderirken, borç-harç gönderdim o insanları. (Keklikoluk, II): Bu ilticacı insanların da hiçbirinin siyasî alâkası yok yani. (Keklikoluk, I): Yok. Amaç bir iş sahibi olmak. Ekonomik. Hiçbir siyasî şeyleri de yok yani... Sadece "Kürt'üm" dedi, "iltica ediyorum" dedi. Bu hakkını kullandı. Orada şimdi vallahi benim biraderin durumu çok çok iyi.

Gölovası köylüleri, balıkçıların limanlarını kurtarmak istemelerine benzer biçimde, iş karşılığında -sağlıkları da dahil- her türlü ödünü vereceklerini söylemektedir. Kurulan tesisler yüzünden en fazla kendileri "mağdur" olduğundan, iş konusunda kendilerine öncelik verilmesi gerektiğini düşünmekte, ancak kendilerinin sahip olmadığı kliyental ilişkiler kullanılarak iş sahibi olunabildiğini, bunun için siyasetçi ve yüksek bürokratların tanınmasının ve aracı olmasının yeterli olduğunu, bunun örneklerinin olduğunu, gerekirse "kadro" almak için para bile verildiğini anlatmaktadırlar (Gölovası, III):

...Buraya şirket gelsin, sanayisi gelsin. Adam karşı değil. Mesela bir ara buraya kaymakam geldi geçenlerde, karakol kumandanı falan. Büyükbaşlar falan. Dediler ki

“buraya tersane gelecek”. Başımın üstünde yeri var. Arsamızı satarız, tarlamızı dolgun fiyata. Ama vatandaş bilsin: Ne yapıyorsun sen, Ankara’dan ekibinle geliyorsun buraya. Yav bu toprağı gitmiş bunun [diyeceksin]. [Bunun sorumlusu kim?:] Devlet, kim olacak! Devletin de bundan haberi yok... [Devletin bundan nasıl haberi olabilir?:] (Gölovası, I): Ben sana açık konuşayım. Bugün Özal zamanında Ceyhan’dan milletvekili vardı, X. Bu adam milletvekili seçilirken dünyanın arazisini sattı, ne etti milletvekili seçildi. Milletvekili oldu, fabrika da aldı, Kırkhan’dan da aldı, doğudan da aldı, Ceyhan’dan da aldı. Dünyanın arazisini aldı. Artı, BOTAŞ’a kadrolu... dünyanın insanını girdirdi... 10 milyar, 15 milyar kadro başı. Şimdi bana da biri kadro verse, ben 10 milyar veririm. İneğimi satarım, motorumu satarım girmek için oraya, kadro için. De, kafa bozuk kafa. Ora bozuk. Ankara bozuk. Adamın olmazsa var ya, isterse evinin dibinde fabrika olsun, giremezsin. Önce “he, tamam, alacağız” diyorlar, başladılar mı demin dediğim gibi... (Gölovası, III): 76’da burada bir BOTAŞ müdürü vardı. O da Kadirli’den. Selam veriyordun, tamam diyordu, seni alıyordu Kadirli’den. Derken müdürün elinden aldılar yetkiyi, Ankara’ya çıktı. Ankara’ya gider, Enerji Bakanlığı’ndan bir kağıt getirebiliyorsan, seni burada işe alıyordu. Adamın varsa, torpilin varsa... (Gölovası, I): ...Enerji Bakanı için mesela sensin, temsilen. Buraya termik santral kuruldu. Kardeşim, bu termik santral hangi köye yakın? Gölovası, Hamzalı vs. Şurada 3-5 tane köy yakın. kardeşim, bu köylere 10’ar, 15’er kadro vereceksiniz. “Bizzat bunu ben yapacağım” diyeceksiniz... Git, Ankara’dan adam gelmiş, Sivas’tan gelmiş, Tekirdağ’dan gelmiş, burada kadrolu çalışıyor. (Gölovası, I): Dişiyile götürecek adam vardı. Gençlerimiz. Evet o da bizim vatanımız [ama] Düziçi’nden, Adapazarı’ndan şu boyda [boyunun kısalığını imâ ediyor] bekçi girdi, eski BOTAŞ’a... (Gölovası, III): Orada, Enerji Bakanlığı’nda adamı vardı, eski parti gününden, Ak Parti’den önce... Evet, buradan al, yetmezse oralardan getir. Rize’den geldi mesela... Sonunda adamlar orada işini bitirdi, merkeze gitti, Ankara’ya. Bunun önüne nasıl geçilir? (...) Devlet de görevini yapmıyor, idareciler de görevini yapmıyor. Yani anlayacağın bencillik var. Konyalı bakan, kendi çevresini dolduruyor. Cihanbeyli’den tut, bilmem nereye kadar... Bizim burada, yani Çukurova’dan, pek böyle münevver biri çıkmıyor... Çıkıyorsa da çevresine yardımcı olmuyor. Nedir yani bu?.. Geçen bir arkadaşın çocuğuyla konuşuyorum, dedi, M. amca, dedi, “sormuşsun söyleyeyim” dedi, “memnun değilim” dedi, “xxx milyon para veriyorlar”. Okulda görevli, “lise mezunuyum, bırakacağım” diyor. Dedim oğlum, “bırakacaksan bizim oğlan girsin, biz 200 milyona da razıyız. Ne yaptın?” dedim. “Emmim yaptım” dedi. T. Hoca vardı, Yumurtalık’ta. [Kaymakam] S. beyle iyiydi. Geliyor bir telefon, tamam. Ben de yılan gibi sürünüyorum. Misis’i geçemiyorum (...) [Enerji Bakanı] Ordulu. Yarın Ordulu dolar. (Gölovası, I): Zamanında Erbakan başbakanken, Erbakan bir geldi, Konya’dan lise mezunu, ortaokul mezunu geldi buraya, en azından 100 kişi soktu...

Bu bölgenin batısında ve biraz daha uzağında bulunan Çevretepe köyünde de benzer şeyleri dinlemek, bu kanaatin yaygınlığı hakkında açık bir fikir vermektedir (Çevretepe, II):

Yok, BOTAŞ’la aramızda şurada 10-15 km. var... Bir tek, bizim köyden Y. diye biri var çalışan. Diğerleri? Nereden geliyor adam? Trabzon’dan geliyor, Rize’den geliyor. Sağdan soldan geliyor. şurada kendi muhitindeki adamlardan hiçbirisini oraya almıyor... Peki

niye almıyor? Çünkü bunlar milletvekilinin şeyinden oluyor, bakanların yüzünden oluyor. Ha, hepimizin Türkiye'si diyor. Tamam kardeşim, bizim köye şu anda bir testten geçersen, en aşağı 70-80 tane lise mezunu çıkar. Herkes babasının eline bakıyor. Gidip müracaat etsen, dayın olacak ki oraya gireceksin. Koymuşlar şimdi bir imtihan, bahane ya... Zaten herkesin orada belirli adamları vardır. Bu da nereden çıkıyor? Meclisten çıkıyor kardeşim. İmtihandan önce veriyor bazı yerlere isimleri, diğerleri duruyor. 2000 tane imtihana giren vatandaş oldu. Bunlardan 50 milyondan aşağı parası giden olmadı. Yol parası var, yemeği var. İmtihan açıklanıyor. Ha yeğenim var T., DMS'yi kazandı, yedi seneden beri, daha hükümetten buna kağıt gelecek! [Sınava güvenmiyor:] Mümkün değil ya. Zaten bir kopyadır ya. Sadece milleti aldatmak, başka birşey değil yani.

Aynı bölgede, tesis sahasına en yakın yerde bulunan Kurtpınarı beldesinin Karatepe mahallesinde oturan görüşmecimiz de aynı duruma işaret ediyor (Kurtpınarı, II):

Hocam, [işletme] kurulsu da olmaz. Şimdi şöyle olmaz. Ağabeyi şimdi şuranın kadrosu belirlenmiştir. Sayın ağabey, var mı senin politikacın, var mı senin derin devletçin? "Benim kasabamdan dört tane hademe, iki tane şoför alacaksın" diyecek var mı senin gücün? Siyasî gücün yok. Bir gün, BOTAŞ değil, A. A., o zaman Enerji Bakanı, A.'nın köylüsü çaycıymış. Adam ilkokul mezunu da değil, "nasıl geldin kurban" dedim, "vallahi A.'nın çaycısı benim tanıdıktr", adam öyle işe girmiş. Buranın kadrosu bitmiştir, bitmiştir ya. Biz geç kaldık. Yarın gitsek Meclis'e diyecekler ki, "yav kardeşim geç kaldınız, neredeydiniz bu güne kadar". Yav burası Türkiye yav.

Gölovası köyünün sahilinde balıkçılık yapan ve BTC Petrol Boru Hattı'nın deniz terminali bittiğinde avlanma sahaları kapanacak olan balıkçıların da kadrolu iş talep ettikleri, temel beklentilerinin bu olduğu anlaşılmaktadır (Gölovası, V): [Ne tür bir iş umudunuz vardı?:] "Kadrolu iş için... Onun yanı sıra bize iş sözü vermişlerdi, paranın yanı sıra. Ondan sonra, paradan sonra, iş olmadı". Balıkçıların her birine, tekne başına yüklü bir para ödenmiş olmasına ve bu paranın tek tek değil de toplu olarak değerlendirilmesi halinde önemli bir iş imkânı yaratılabilecek olmasına karşın, hâlâ "kadrolu iş" talep edilmesinin nedeni ne olabilirdi? (Gölovası, V):

Toplu da bak: şimdi burada 55 kişi var, bir kooperatif şeyi altında. Böyle bir şeyi yapabilesek yani, ne gibi bir fabrika gibi, kolektif olarak, doğru da beceremedik. Beceremememiz neden? Arkadaşların bazıları cahil. Yani ortaokul mezunu, ilkokul mezunu. Eee, bu adamın aklı ne olacak? Yapamadık yani. Ama denizimiz gitti...

Balıkçılar, aldatıldıklarını düşünmektedir (Gölovası, V):

...Aldatıldık yani işin açıkçası. Niye aldatıldık? Ee, bu dünyada ilk yapıyor [petrol boru hattının deniz terminalini kast ediyor]. Ne yapıyor ilk? Evet, devletin kamu malı ama, burada da bir vatandaş var, insan hakkı diye birşey var. Böyle bir yasa yok... Çıksın kardeşim, burada insan çalışıyor öyle değil mi! Devletin kamu malı ama, bu kamu malında çalışan insanlar var. Şu bir fabrika ya. Kaç kişi var burada: 55 kişi var. 5 ile çarpsan bu 55'i, 300 kişi yapar. Bir fabrika da normalde zaten o kadar...

Gölovalı diğer balıkçı “kadro” için bize bile yol soruyor, hatta “kadro satın alıp alamayacağına” dair ağzımızı yokluyor (Gölovası, VI):

Şimdi diyorum ki ben, BOTAŞ geldi, çalışan yok köyden. Termik geldi. Yani hep müteahhit işlerinde çalıştık. Kadro falan yok. Yani bunu milletvekili mi satıyor? Kim satıyor? Girebilir miyiz bu köyden? Paramızla. “Bu ... milyarı almayalım, gerek” dedik [*tazminat olarak aldıkları parayı söylüyor*]... Yani ... milyarın üstüne ben de ...milyar koyayım, kadro verin.

Gölovası gibi tesislerin yanibaşında olmadığı halde, Hatay sınırında bulunan Turunçlu köyünde dahi, aynı iş talebi ve mağdur edilmişlik hissi gözlemlenmektedir. Üzerinde herhangi bir tesis bulunmasa da Ceyhan Serbest Bölgesi'nin arazisi Turunçlu köyünün sınırına kadar ulaşmaktadır Bu durum köylülerde beklenti meydana getirmiş ama beklenti yerini yine hayalkırıklığına bırakmıştır:

[*Köyden sanayide çalışan hiç yok mu?:*] (Turunçlu, I): Yav istemiyorlar ki. yav bizi almıyorlar ki. (Turunçlu, II): Vallahi hocam, o kadar fabrika geldi, hiç istifade edemedik. (Turunçlu, III): İşler satılıyor şimdi hocam. İşler Ankara'dan satılıyor. İhaleye gelmesi lâzım esasen. Şimdi bunlar direk Ankara'dan parayla satılıyor. (Turunçlu, I): Özal dönemi, Özal bunu getirdi ya. (Turunçlu, IV): Çeten işlerini de öteki taraftaki belediyeler kaptı. (Turunçlu, V): Eskiden siyasetle iş bulabiliyordun, şimdi o da öldü. (Turunçlu, I): Mesela sen müteahhitsin. Şimdi mesela kömür geldi veya gübre geldi. torbalama işini müteahhit alıyor. Ne yaparsan yap, taşeronlar yapıyor. (Turunçlu, III): Evvelki gün xxx'deyim. Baktım benim çocuk işte, Cafer Bey, Cafer Bey. Ulan bu Cafer Bey kim ulan, şimdiye kadar Cafer Bey yoktu aramızda. Yav babası bilmem nerede müteahhit, oradan oğlu direkman formen olarak, şurada xxx fabrikası var, formen olarak geldi. Halbuki taksiciydi. İşe sadece babasının yerine taşeron olarak geldi... Ekmeği ekmeçkiye vereceksin, iş yaptırmak isteniyorsa.

Burada kritik olan tespit, köylülerin işi özel sektörden değil, devletten talep etmeleridir. Kişiler bunu gerekçelendirirken özel sektörün nitelikli, işine yarayacak adam aradığı, ama devlette işe girerken bu tür ölçütlerin aranmadığı ima edilmektedir. Köylü, nitelikli eleman arayan özel sektörün kendisine iş vermeyeceğini, verse de o işin geçici olacağını düşünmektedir (Turunçlu, II, III):

Olmaz, sanayi olsa. Biz seviniyorduk o zaman ama... Olmaz ki, düz işçi kırsal kesimden gidiyor, ama almaz ki, kaliteli eleman alacaktır. Çünkü özel fabrika kuracaktır. Ha dostun olur, eğitmek için sana işi öğretir. Ondan sonra öyle yoksa kaliteli eleman isteyecektir özel teşebbüs. Şimdi sen kırsal kesimden gidip de orada vinci, kepçeyi nasıl kullanacaksın?

İş ve ondan önemlisi “devlet güvenceli” bir “kadro” sahibi olmanın önemi ve hayatiyeti bütün bu konuşmalardan ortaya çıkmakta, ancak bir işe veya “kadro”ya kavuşmanın yegâne yolunun da kayırmacılıktan geçtiğinin düşünüldüğü görülmektedir. Bir zamanlar siyasal kanallarla, hatta siyasî partilerin taşra teşkilâtları

aracılığıyla iş, hatta “kadro” bulunabildiği halde, bugün bunlar güçlü kişilerin elinde, hatta “Ankara’dan” alınır-satılır konular haline gelmiştir. Bu çerçevede, devletin bu köylüler için ne anlama geldiği de çok açık biçimde görülebilmektedir. Devlet bir iş yaratıcısı ve bu işe aldığı kişi için daimi bir iş güvencesidir. Bu durumu anlatan en ifade edici sözcük, “kadro” sözcüğüdür. CHP’li ve Alevi olan Tokat’taki ikinci görüşmeci, yurttastaki bu eğilimin pekiştiğini, artık halkın devlete “kutsal devlet” gözüyle bakmadığını ve sadece ondan yararlanmak istediğini, “iş halledilsin” istediğini söylemiştir. “Kadro” sözcüğü de bu çerçevede anlamlı hale gelmektedir. Kadroya ulaşmanın çeşitli yollarının olduğu anlaşılmaktadır. Bunların içinde, kendi bölgesinde yapılan işe alınmak türünden bir kayırmadan, kadro için para ödemeye ya da yukarıda ifade edildiği gibi “kadro satmaya”, akrabasını veya hemşehrisini kollamaya (hemşehriciliğe), partili olmaya, kısaca “adamı olmaya” uzanan bir iş görme biçiminin yaygınlığı seçilmektedir. Bu yollar arasında kariyerin ve liyakatin hiç anılmıyor olması dikkat çekicidir. Liyakat yerine kayırmacılığın, “adamı olmak”ın geçerli olmasından, genellikle istedikleri yerde olmayan memurlar şikâyetçidir (Edirne, I):

Az evvel de söyledim, konusunda uzman olmayan bir insanı bir yere getiriyorsunuz. Bu insan bir şekilde kendini kabul ettirmek isteyecektir, haa bilgisi varsa saygıyla [kabul ederim]. Her zaman benim söylediğim birşey var: “Benim, beni denetleyecek olan bir insanın benden daha üstün bilgiye sahip olması lâzım ki beni denetleyebilsin”. Ama benim bilgimden aşağı olan bir insan beni denetleyemez. Ama çok acıdır ki, bunları yaşıyoruz, biz bunları yaşıyoruz. Bana amir olan bir insan, benim işimin A’sından anlamıyor... Yine dayı, amca ilişkileri, torpil ilişkileri... Bir bakıyorsunuz ki bir şekilde benim memurum, bana bir üst amir olarak bana geliyor... Burada saygınlık olabilir mi? Burada iş verimi olabilir mi? Burada dürüstçe, seviyeli bir ortam yaşanabilir mi?

Keklikoluk’taki görüşmeciler DYP’nin hükümette olduğu sırada ilçedeki parti teşkilâtı aracılığıyla ilçedeki yem fabrikasına işçi yerleştirildiğinden şikâyet etseler de, “peki CHP iktidar ortağı olsaydı siz orada işe girmek için hangi kanalı kullanacaktınız?” diye sorulduğunda, yine partiyi kullanacaklarını söylemektedirler. Mesele tam anlamıyla “onun adamı”, “benim adamım” noktasına gelmiştir. Benzer biçimde, Edirne’deki birinci görüşmeci, liyakatsiz kişilerin ahbap-çavuş ilişkileriyle iş yürütmesinden şikâyet ettiği halde, konuşmanın bir yerinde yönetici olduğu derneğin bir evrak eksigi nedeniyle kapatılması söz konusu olunca, tanıdığı savcıya gidip işi nasıl hallettiğini övünerek anlatmıştır.

İzmir’deki beyaz yakalı görüşmeci, bu yönde gelişen devlet-yurttaş ilişkisinin nasıl bir kültür koduna dönüştüğünü şu sözlerle anlatıyor (İzmir, II): “Yani bize verilen imtiyazları, işte boşlukları bularak, nasıl daha fazlasına çevirebiliriz, nasıl dejenerere edebiliriz, hep onun peşindeyiz”. Yukarıda anıldığı türden bir iş güvencesinin sağlanamaması halinde de devletin “baba”lıktan çıkıp “düşman” bir figüre dönüşmesi kolaylaşmaktadır:

(Gölovası, IV): Şimdi ben birşey söylemek istiyorum müsaadenizle. Şimdi vatandaş o kadar ki, iki dinamiti biraraya bağlayıp da, şu kapıya. Hocam sana soruyorum. Vatandaş burada haklı mı haksız mı? Anarşi olur mu olmaz mı?.. Benim evimde sofraya kuruluyor, bu sofradan ekmek yiyemiyoruz. Babam diyor ki bana, “sen dur” diyor. Yav benim karnım aç kardeşim. Ben karnımı doyurayım sonra *[burada küfrediyor]*. İstemeyerek bu kelimeleri sarf ediyorum. Haksız mıyım şimdi ya! Bir vatandaş olarak, bu yaşıma da müsait değil bu sözler ama, haksız mıyım!.. Yazıklar olsun seni okutan anaya da, babaya da. Lanet olsun sana görev verene de. Hadi gel, yol kesme şimdi! (Gölovası, I): Sonra Jandarma geliyor. Biz hepsini dedik. “Yav bu yolu kapatalım” dedik. “Ankara bunu duysun” dedik... Gene aynı. (Gölovası, IV): Yani tahsil yapmış kişinin, münevver kişinin. Vatan ile vatandaşı aynı ayarda taşıyacaksınız. Vatan olmazsa vatandaş olmaz, vatandaş olmazsa vatan olmaz. Yav sen bunları millete veremiyorsan, çevreni düşünecek kadar bilgiye sahip değilsen, orada olmanın ne gereği var.

“Devletten memnuniyetsizliği” ifade ederken, kolayca devlete “düşman” olmak noktasına savrulmak mümkündür. Bu bakımdan Turunçlu’da Fransız işgalindeki kaotik dönemin özlemle anılması (zira bu köy Fransız işgali sırasında ciddi bir gerilla faaliyeti yürütmüştür) ilginçtir (Turunçlu, III):

Ulan dedim biz vallahi keşke Fransız zamanı olsaydı, insan birşeyler yapar. Gider bir akşam orayı, ya bize ya hiç kimseye. Yani şurada 3-4 kişi karnını doyursun. Tarlasını aldin bari, bekçi koy oraya. Şerefsizim ağlanacak durumumuz var... Vallahi ben şahsen umudu kestim... “Ermeni ol” deseler olacağım artık, yeter ki kurtulalım.

Ancak, “herşeye rağmen” devlete “sadakat” bildirenler de vardır. Görüşmeci Güneydoğu’da iş aldıklarını ve bölgeye gittiklerinde orali bazı kişilerin silahlı adamlarla gelerek burada iş yapamayacaklarını söylediklerini, bunun üzerine bölgedeki kolordudan asker alıp, işi tamamladıklarını anlatıyor ve ekliyor (Kurtpınarı, II):

...Ama buradaki insanlar, oradaki gibi geri kalmış değil. Devlete saygısı var. Devlete saygısızlık yapmıyorlar. Bu milleti hiçbir yerde bulamazlar. *[Neden yapmıyorlar?]* Vatan sevgisi. *[Vatandaş]* burada anarşi istemiyor, huzursuzluk istemiyor. Yapılmaz. (Kurtpınarı, III): Yapmazlar da hocam. Yani burada milletin beklediği şu: İşe alımlarda şeffaf davranılırsa, adil davranılırsa olur yani. Çünkü buradaki hocalarımızın hepsi, şeffaflık olacak, herkese adil davranılacak, eşit davranılacak dedi. *[Yani şeffaflık içinde olduğu takdirde, sizi de işe almasalar eyvallah denilecek öyle mi?]* (Kurtpınarı, II): Yani mecbur diyecek. Yani silahı alıp da BTC’yi basıp ya da bombalayacak halimiz yok. Aslanlar gibi oturacağız. Yani bu güneydoğudaki insanlar gibi, kalkıp elimize silah alıp terörist olacak halimiz yok. Kavga edecek halimiz yok. (Kurtpınarı, III): Buradan petrol boru hattı geçiyor. Vatandaş buna da sahip çıkacak. Bu petrolden hırsızlık yapılacak, jandarmaya bildirecek, gerektiğinde kendisi engelleyecek. Bunu yapar vatandaş. *[Peki neden sahip çıkıyor köylü?]* (Kurtpınarı, II): Şöyle söyleyeyim size o zaman. Biz bugüne kadar sosyal yaşantımızda Yörük olduğumuz için herhangi bir şekilde, bu bölgenin insanları olarak sıkıntıya girmedik. Ama son 5-6 yıldır bir sıkıntı var... Çünkü niye diyeceksiniz? 1986-

1987 yıllarında bizim buradaki arazimizin yaklaşık 30.000 dönüm yine bizdeydi. [BOTAŞ bölgeye gelince, büyük bir kamulaştırma yapıldığını ve otlak alanlarının hızla daraldığını, sıkıntının öyle başladığını anlatıyor]. Belki de 10 yıl sonra, bugün basit bir güneydoğu olayı gibi belki de burası da patlayacak. Neden? Çünkü sıkıntı sıkıntı getiriyor. Vatandaş, rahatlaması gerekirken daha büyük sıkıntıya giriyor. Ee, şimdi vatandaş ne yapacak? Bu defa, “ulan ben anasını satayım, burada devlet için canımı veriyorum, malımı veriyorum, bu devlet bana sahip çıkmıyor” diyecek. Bu defa ne yapacak? Burayı yakmak için, burayı kapattırmak için mesela Güneydoğu’da vardı bunlar, şimdi şurada 4 defa, 5 defa suikast yapılınsın, 7-8 ay yansın. kullanılmaz hale getirilsin... O zaman olacak, köyü kaldırarak, [yerine] askeri koyacak, buradaki yerleşimleri... boşaltmak zorunda kalacak. Bu defa ne olacak? Bana yer gösterecek, ev yapacak. Ya bugün bir şeyden gelen... Bulgaristan’dan gelen, oradan buradan gelen vatandaşa devlet konut yapıyor, yer veriyor. Bana da mecbur verecek. Vermek zorunda kalacak...

Yörede kendilerine ait bağımsız işletmeleri olan balıkçıların ve eski hayvancıların durumunun ve tepkilerinin köylülerden farklı olduğu görülmektedir. Eski hayvancılar, yakın zamanlara kadar kendi geçim ekonomilerini sürdürebildikleri ölçüde sorunsuz yaşamaktayken tesislerin gelmesiyle geçim kaybına uğramış olsalar da, köylüler gibi devletten “tarihsel” beklentileri mevcut olmadığından, bugünkü durum karşısında tepkilerini “gecikmeli” olarak dile getirmekte, tehditlerini ötelemektedirler. Balıkçılar için ise tesisin yapımı, onlar için iş kaybıdır ve bu iş kaybı, onlar tarafından bir “insan hakları ihlali” olarak görülmektedir. Buna karşılık kendilerine ödenen tazminatların rasyonel kullanımı yoluyla yeni bir iş yaratmak fikri, onlara çok uzaktır. Herşeye rağmen, yine “kadro” beklemektedirler. Üstelik aldıkları tazminatı da, Dünya Bankası’nın çabasına bağlamaktadırlar, onlara göre devlete kalsaydı, bu parayı da alamayacaklarını düşünmektedirler (Gölovası, V):

...Şurada iki tane İngiliz var, onlar olmasın var ya, eminim şurada bir tane iş yapılmaz. Allah razı olsun adamlardan ya. Biz müslüman ülkeyiz, hepimiz müslümanız elhamdulillah. Ben müslüman diye onlara diyorum ya. Adamlarda hak sahibi, çalışma şeyin... Helâl olsun adamlara. Onlar da olmasa bu ... milyarı zaten alamazdık. Dünya Bankası mesela, duyduğuma göre ödüyor bunu...

Türk yetkililere kalsa, kendilerinin fazlasıyla ezileceklerini düşünmektedirler (Gölovası, V):

...Bu yatırım bizim yatırımımız. Evet, ben de istiyorum ama, bu milleti ezmeyeceksin... BOTAŞ’tan bir arkadaş, ismini demeyeceğim, burada bazı böyle konuştu, bunlar 2001’de. “Ben” dedi, “Adana’dan komandoyu getirtirim, hepimizi coplattırırım”, bak!.. Buraya geldi buraya, konuşma yaptı. Askeriyeye coplattırırım. Yav kardeşim, yapamayacağını elbette biliyoruz da, yav koskoca yetkili bir kişi böyle konuşursa, bir laf, bilirsiniz, hoca bilmem ne yaparsa, cemaat bilmem ne yapmaz!

BTC yapım aşamasında uygulanan toplumsal rızayı sağlama yöntemleri karşısında İran’dan gelen doğalgaz hattında yöneticilik yapmış eski bir BOTAŞ çalışanının

o işler sırasında tarlasından hat geçen köylülerin karşısına jandarmayı nasıl diktiğini övünçle anlatması ve BTC hattının inşaatındaki bu “hassasiyete” anlam verememesi, yukarıdaki tavrı teyit etmektedir.

Köylünün çoğunluğu, iş imkânı doğacak umuduyla taraftar olmasına rağmen (Gölovası, IV: *O nümayişler, toplantılar fabrikanın yapılmaması için. Ama vatandaşın yüzde yetmişinin yapılması taraftarıydı*”) termik santral aleyhine yapılan protesto gösterilerine karşı devletin aldığı olağanüstü önlemlere şaşırmışlardır (Gölovası, I):

Yılmaz’ın geldiğinde, burada açılış yaptığında, burada Jandarma kalmadı. Adana’dan, İskenderun’dan vatandaşı copla kovaladılar. Tepelere kaçtı, dağlara, ekinlerin içine kaçtı. Böyle mi olur insanlık! O da gelsin, derdini anlatsın ya! Onlar [çevreciler]... Buraya geldi jandarmalar, köyün içine oturdular. Jandarma şurada köyün girişinde bekledi. Jandarma geldi, komandolarla, geldiler kahvenin oraya oturdular. Hep jandarmayla, köyün içinde.

Devleti esas olarak istihdam yaratan bir araç olarak, bu işleviyle tanımlayan ve ilişkisini bunun üzerinden kuranların yanında, devletten sadece “tanınma” talep eden insanlar da vardır. Örneğin bunların başında Çingenerler gelmektedir. Çingenerler için sadece “yurttaş” sayılmak, devlet tarafından adam yerine konulmak bile büyük bir adım, büyük bir kazançtır. Bu haliyle onların devletle kurdukları ilişkinin dayanakları, diğerlerine göre çok daha ilksel bir düzeydedir. Edirne’de görüştüğümüz Çingene kökenli görüşmeci devlet nezdinde sadece “potansiyel suçlu” sayılmamayı bile bir ileri adım addeder. Ona göre, devlet dairelerinde bir tane bile Çingene asıllı memur, hele idareci düzeyine çıkmış birini bulmak neredeyse imkânsızdır. Bunları söylerken, defalarca Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlılığını anan, bir millî maçta kolunu kırdığını söyleyen, Türk vatandaşı olmaktan gurur duyduğunu yineleyen görüşmeci şöyle demektedir (Edirne, III):

...Aile yapımın içine kadar devlet elini sokmadıysa, benim herhangi bir kurum ve kuruluşta çalışmama izin veriyorsa, benim kuracağım iş konusunda, yapacağım iş konusunda “sen bunu yapamazsın” diye dışlamıyorsa [o devlettir]; beni vatanın bir mensubu olarak görüp askere almayı, ne bileyim değişik bir kalıba sokuyorsa ben buna devlet demem... O zaman işte isyan olur... Bunları bana [sağlayıp], bana seçme-seçilme hakkımı elimden almadığı sürece ben bu devletin önünde ne isterse, ölmeye hazırım.

Oysa görüşmeciye göre Çingenerler hâlâ vatandaş olarak görülmemektedir:

Yani Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nda potansiyel tehlike [olarak] gösteriliyordu Çingenerler. Yasa gereği budur... Serseri, ne iş yaptığı belli olmayan, gelip geçen, orada Çingenerleri söylüyor. Bunun kaydı var... Çingenerler vatandaş olarak kabul edilmiyor. Anarşist, casus, vatan haini, bir de Çingenerler ne olursa olsun vatandaş olarak kabul edilmiyor.

Kendi işini yürüten, tüccarlar ve küçük ve orta boy işletme sahipleri ise devletten artık sadece iktisadî istikrar sağlama beklentisi içindedir. Piyasa aktörü olarak fiilen

piyasa ilişkileri içinde olanlar nezdinde devletin iktisadî alandan hızla çekilişi, çok açık bir biçimde görülmekte ve buna bağlı olarak devletin iktisadî düzenleyiciliğinden kaynaklanan olumlu algısı, bu kesim nezdinde hızla tersine dönmektedir. İslahiye’de tahlil ticareti yapan bir tüccar şunları diyordu (İslahiye, I):

Devletin ne yapacağını bir vatandaş olarak birazcık görebilmem lâzım. Hiç göremiyorum. Yani ben üç-beş gün ilerisini görebiliyorum. Daha evvelki dönemlerde, herhangi [bir] A hükümeti B hükümeti demiyorum, ama yarın şu hareket olabilir [diyebiliyorduk]. Yarın şu hareket olabilir diye kendi kendime bir program çizebiliyordum. Şu an çizemiyorum.

Yeni liberal iktisat politikaları çerçevesinde piyasanın tamamen kendi işleyişine bırakılması, Türkiye toplumunun pek bilmediği ve olumlamadığı bir davranış olarak nitelendirilebilir. İnsanlar bu hali, “belirsizlik” olarak görmektedir. Aynı tüccar şunları dile getiriyor:

Bir belirsizlik var. Bir muamma var. Neyin ne olacağını kimse kestiremiyor... Aldığımı, mesela ben bugün bunu aldım..., derhal elimden çıkartmaya çalışıyorum. Niye? Çünkü yarın bu daha farklı şekilde olabilir...

Aynı tüccar, devletin eskiden de fiyat konusunda garantör olmadığını, o zaman da devletin doğrudan doğruya bir rolü olmadığını, ama bugün IMF, AB gibi aktörlerin etkisiyle hareket edildiğini, dolayısıyla “herşeyimizin dışa bağımlı” olduğunu söylüyor ve soruyor: “Niye böyle olsun, yani bu kadar kırılgan mıyız?”. Bu kesim nezdinde devletin iktisadî alanda etkisizleşmesi ve istikrarın ortadan kalkması, büyük ölçüde dış etkenlere bağlanıyor. Buna karşın iktisadî alanda istikrarın yeniden kurulabilmesi için AB sürecine ümit bağlanması ise ironiktir: “Yani kim istemez ki AB’yi... Ben samimiyetle söylüyorum, kendim istikrar arıyorum, başka bir şey aramıyorum (...).” Aynı görüşmeci, şöyle devam ediyor (İslahiye, I):

Şimdi bu hükümete büyük bir güven vardır. Ben burada siyasetle uğraştım [DYP’li], İl Meclisi üyeliği yaptım; ama ben ne yaptım, tuttum bu dönemde Tayyip’e verdim. Niye? Acaba bir güven gelir mi?.. En azından dürüstlük kavramı bir siyasetçi tarafından ortaya konabilirse, vatandaş tarafından görülürse, vatandaş zaten ona prim verir. Şimdi vatandaş güvene prim verir. Şimdi hangi hükümet başa geçerse geçsin, dürüst olacağına inanılırsa A partisi, B partisi bakmaz, vatandaş[in] sağı solu kalmaz, yeter ki inansın: bu başa gelen uygulamada dürüst olsun, çaldırmasın çırptırmasın. Vatandaşın aradığı tek hadise bu...

Ancak bütün bunlara karşın iktisadî belirsizliğin (kendi açısından) devam etmesi ve giderek derinleşmesi, bu güven ilişkisini sarsmaktadır:

Ama hâle bir bakıyorsun, dışarıdan buğday geliyor, arpa geliyor... Nedir yani, işin esprisi ne yani?.. İçerideki ofislerdeki buğdaylar duruyor, piyasadaki buğdayı alan yok, satan yok, bir hareket yok, sen ofisleri açmıyorsun. Ama dışarıdan... ithalatçılık [yapan] birisine [Maliye Bakanı’nın oğlunu kastediyor] açılırsa kapıyı, buğdayı mısıra getiriyorsun!

Şimdi bu noktada görüşmeci hükümet içindeki bir kayırmacılığa işaret ediyor. Bir taraftan serbest piyasa kurallarının uygulanması karşısında, özellikle kendi iştiğal alanındaki serbesti karşısında, kendi hareket alanının daralması nedeniyle, hükümet politikasını eleştirmekte ve bu “serbesti” kurallarının belli bir “yakınlar” kesimi lehine kullanılması karşısında güvenin sarsıldığını izhar etmekte ise de, diğer taraftan Maliye Bakanı’nın oğlunu kastederek “O da vatandaş, normal ticaretini yapıyor, ben bir şirket kurmuşum, ama onun oğluyum, ama başbakanın oğluymuşum, normal prosedürü yerine getiriyor muyum, getiriyorum” demekten geri kalmıyor. Burada piyasa ekonomisinin uygulamaları ile yerleşik kayırmacılık uygulamaları karşısında bir kafa karışıklığı, bir kararsızlık, iktisadî alandaki değişim karşısında bu değişimin tam olarak içselleştirilemeyişini sezilmektedir. Görünüşte serbest piyasa sistemine karşı değildir, ancak hâlâ ithal ikâmesi istemektedir:

[Devlet ekonomiden elini] çeksin, buna birşey demiyorum, başım gözüm üstüne...
Öyle yapsın, desin ki: gardaşım ben piyasada buğdayı nasıl serbest bırakıyorsam, onu da öyle serbest bırakıyorum, ama bir şeyler yapsın. Yani ne yapsın, dışarıdaki mal girişini düzenlesin, dizginlesin; ayrıyeten hayvan girişini dizginlesin, yani bu vatandaşın uğraşacağı herşeyi yabancıya kaptırmasın..

Ve bu uygulamaların vatandaşını tembelleğe sürüklediğini söylüyor. Nasıl olsa kâr edemeyeceğini, zarar edeceğini gören vatandaş hayvancılık yapmaktansa “tembelleğe gir”miştir: “Çocuk öyle kahve köşesinde yatıyor; eskiden öyle değildi, babası hayvancılık yapıyordu, öbürü onun üstüne koyunu çeviriyordu, kuzuyu çevirip yardım ediyordu”.

İktisadî istikrar arayışı, sadece bu görüşmecinin kaygısı değildir. Toplumun daha barışçı, hoşgörülü ve güvenli hale gelmesi ekonomi alanındaki düzelmelerle ilişkili görülmektedir. Ordu’da yine ticaretle uğraşan CHP’li görüşmeci şunları söylüyor (Ordu, III):

Asıl problem ne biliyor musunuz? Bütün her şey için ekonomi, yani orada hep beraberiz. Burada içimizde Ermeni Arden Abla da ekonomik açıdan sıkıntı çekse, benimle aynı noktada. Ben şimdi bu krizi çok kötü yaşadım, o da çok kötü yaşadı ve biz yan yanayız. İyi de kardeş oluruz. Üstümüze gidiyorsa aynı şekilde gidiyor, ayırt etmiyor. O Ermeni, ona biraz daha tolerans tanıyayım demiyor. Biz ekonomiyi çözemediğimiz sürece bu konuları hep sıkıntılı konuşacağız ve çözemeyeceğiz. Çözülürse o zaman rahat edeceğiz, daha renkli konuşuruz bu konuları... Yani ben kim yaparsa yapsın, ekonomiyi düzeltene yapıya şükredeceğim. İster sağdan ister soldan, onun için AKP’den bir beklenti içine girmedim ama onlara da şükredeceğim, teşekkür edeceğim, ama beklemedeyim, ama bazı fırsatları çok kötü harcadılar...

Görüşmelerde, bütün kliyental ilişki ağlarına karşın, yurttışta belirli bir “şeffaflık arayışı”nın varlığı ve şeffaflık halinde, devlet ve siyasetle yeniden güven ilişkisinin tesis edilebileceğine ilişkin ipuçları yakalanmıştır. Kurtpınarı’ndaki ikinci görüşmeci,

Türkiye’de demokratikleşmenin önündeki en önemli engel olarak şeffaflığın olmamasını ve hesap vermemeyi göstermektedir. Bu ifadesini istifa kurumu üzerinden örneklemesi önemlidir (Kurtpınarı, II):

İşte Türkiye’de yukarıdakiler yetkisini kullanarak seçime gitmiyor. Bugün ama bir Japonya’da tren kazası olouğu zaman Ulaştırma Bakanı istifa ediyor. Yolsuzluk yapıldığı zaman adam kalkıyor, binadan atlıyor, intihar ediyor. Avrupa devletlerinde polis hata yaptığı zaman İçişleri Bakanı’ni istifaya çağırıyor[lar]. Hesap veriyor. Türkiye’de tren kazası oldu, yüzlerce insan öldü, Ulaştırma Bakanı niye bir kez olsun neden hesap vermedi? Kaza olmadan önce ... Televizyon bangır, bangır bağırıyor, trenler bu sistemi kaldırmaz... Ama kimse dinlemedi. Demek ki bizim ülkede vatandaşların, insanların hayatı bu kadar ucuz!

İzmir’de özel sektörde ara kademe yönetici olarak çalışan genç beyaz yakalının ideal devleti, daha çok devletin gerçek işlevlerine çekilmesi gereğine işaret ediyor (İzmir, I):

Ben neden devlet isterim? Çünkü benim yapamayacağım şeyleri yapsın, yani birey olarak tek başına yapamayacağım [şeyleri]. Güvenlik, sosyal adalet, hukuk... Yani bu ana çatılar benim yapamayacağım şeyleri yapsın. Ve ben de bunun için belli bir bedel ödeyeyim. Ama kalkıp devlet benim adıma bir işletme yönetmesin. Yönetmesin! Hani bunu yapacaksa eğer, illaki ekonomide faktör olmak istiyorsa, bunu teşviklerle, başvurularla yapsın. Bu amaçla kurulan her yer devlet çiftliği haline geldi. Şimdi bakıyorsunuz vergi. Vergi adil değil. Hukuk sistemi, adil değil. Ee, güvenlik, polis molis hiç hak getire. Sağlık, sosyal güvenlik aynı şekilde. Hiçbir şey yok.

Bu çerçevede “haksız” ve “adil olmayan” vergi düzenine de değinilmiştir. Türkiye’de vergi ödenmediğine ve düzgün vergi ödemenin neredeyse bir tür “enayilik” kapsamında görüldüğüne işaret eden ifadeler not edilmiştir. Zira vergilerin eşit ve doğru toplanacağına ve bu vergilerin doğru harcanacağına ilişkin inanç çok zayıftır (İzmir, II):

Şimdi o adam [yani vergi ödemeyen] haksız değil, o adam da haklı. Şimdi bakın, benim elimde bir seçeneğim olsaydı, bana şöyle birşey sunsalardı, masraf göster işte vergiden düşsün. Kesinlikle ben, yani kaçırmaya çalışırım. Neden kaçırmırım? Bir, adil olmadığına inanıyorum. İki, ödediğim verginin nereye gittiğini bilmiyorum. Çünkü verilmiş bir hizmet yok. Üçüncüsü, yani siz adamdan kazandığından fazlasını istiyorsanız, adamı çalmaya itiyorsunuz. Başka yolu yok! 2002’nin başıydı, sanırım Türkiye’de toplanan vergi[nin] toplamı işte yüzde yirmibeş ek gelirlilerden, ücretlilerden, yüzde yetmişbeşi de sanayicilerden, iş adamlarından, ticaretle uğraşan kişilerden. Gerçekleşen sonuçsa, toplanan verginin yüzde ellisi ücretliden toplanan, yüzde ellisi, işte barıştılar, anlaştılar... Ona rağmen yüzde elli, yüzde elli bir denge oluştu Türkiye’de...Şimdi bak, Türkiye ekonomisinin yüzde altmışı kayıt dışıysa, yüzde kırkı bunu ödüyor. Yüzde kırkın da yüzde sekseni orta-alt seviyede...

Özetle, devletin iktisadî rolü, kliyentalizm ve kayırmacılık üzerinden kurulmakta, devlet kendisinden beklenen şeffaflık, eşit ve adil vergi düzeni gibi rolleri yerine getirememekte ve bu durum devlete ve siyasal sisteme güvensizliği pekiştirmekte, öte yandan bu koşullar yurttaşın sahteciliğe yönelmesini kolaylaştırdığı gibi, “devlet baba” imgesi karşısında neredeyse “düşman devlet” imgesini ikame etmektedir.

8) AYRIMCILIK DUYGUSU

SİYASAL PARTİLERE VE OY DAVRANIŞINA GÖRE AYRIMCILIK DUYGUSU

Hizmetlerin götürülmesinde, oy verme davranışına bağlı bir ayrımcılığın olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Örneğin Keklikoluk’taki görüşmeciler, bu türden şikâyetler dile getirmişlerdir (Keklikoluk, I):

[Ayrımcılık] var var. Ak Parti’de var. Nasıl şimdi? Şurada xxx köyü var. Bunların yaklaşık 20 tane mi, 25 tane mi oyu Ak parti’ye kullandılar. Göksun’daki Ak Partililer, ben kendim biliyorum, gittiler, kalktılar, oradan ta oraya, teşekkür etmeye gittiler. Niye bize gelmediler? Niye başka bir köye gitmediler? Bunlar ayırım yani, açıktan bir ayırım...

ALEVİ-SÜNNİ AYRIMCILIĞINA İLİŞKİN KANAAT

Özellikle Alevi yurttaşlarda, devlet veya devlet organları tarafından Alevi-Sünni ayrışmasına dayanan bir ayrımcılığın var olduğunun düşünülmesi, ayrımcılık kanaatinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Kürt-Alevi kökenli yurttaşların yaşadığı Keklikoluk köyünde bu ayrıma işaret eden kanaat açıkça belirtilmiştir (Keklikoluk, II):

Şimdi B. var. Mezraası [var] A. diye. Alevi’dir orası. Belediye şimdi oraya hizmet götürmüyor. Bir mezraası Alevi’dir, belediyesi onlara asfalt götürmüyor.

Buradaki yurttaşlar Türkiye’de insan haklarının sadece belli bir kesim için var olduğunu, kendileri için geçerli olmadığını düşünmektedirler (Keklikoluk, I): “Burada insan hakları yok ki”. (Keklikoluk, II): “Belirli kişilere, bir yerlere var da, bize yok”.

İlginç olan, bu Alevi yurttaşların kendilerini “insan hakları” bakımından mağdur görmelerine karşılık, bazı başka grupların yine “insan hakları” çerçevesinde tanımladıkları bazı hakları kullanmaları (örneğin türban) karşısında yasaklayıcı bir tavır sergilemeleri ve bu tür hakların kullanımını “irtica” olarak kurgulamaları, hatta Silahlı Kuvvetler’in varlığını bu tür istekler karşısında güvence saymalarıdır.

DİNSEL İNANCA BAĞLI AYRIMCILIK DUYGUSU

Diyarbakır’da görüştüğümüz ehl-i tarikat görüşmeci (Diyarbakır, III), “bakın bugün ben bir askerî birliğe gidemiyorum, valiye gidemiyorum, sakaldan dolayı, niye

hocam niye?” diyerek bu tür bir ayrımın varlığına işaret etmiştir. Kezâ Tokat’taki birinci görüşmecimiz de aynı duruma vurgu yapmıştır. Kızkardeşinin eşinin subay olduğunu, ama kendi eşinin türbanlı olması yüzünden askerî lojmanlara giremediğinden ve kızkardeşini göremediğinden yakınmıştır. Diyarbakır’daki görüşmeci, üzerlerindeki “baskı”yı 12 Eylül sonrasında cereyan eden bir olay üzerinden aktarmıştır. Ellerinde kudümle bir zikre giderken dikkat çekip sivil polisler tarafından durdurulduklarını, “nereye” diye sorulduğunu, aldıkları cevap üzerine “yasak değil mi?” sorusuyla karşılaştıklarını ve arandıklarını anlatmıştır. Görüşmeci, bunu “baskı” olarak değerlendirmektedir. Bu olay dışında “baskı” görmediklerini söyledikten sonra şunu eklemiştir: “*Ama korkuyoruz... E ama niye korkalım hocam? Ne zaman ki bizim bir kötü niyetimiz varsa... [o zaman] görevinizi yapın!*”

ETNİK-KÜLTÜREL AYRIMCILIK DUYGUSU VE BU DUYGUYU AÇIKÇA DİLLENDİREN TEK GRUP: KÜRTLER

“Sosyal haklarımızı istiyoruz!” diyor, Diyarbakır-Silvanlı imam. “Sosyal haktan neyi katediyorsunuz?” diye soruyoruz. Diğer imamın verdiği cevap: “*Kültürel haklar yani. Kendi dilimizi konuşmak, kendi dilimizle yazmak, ibadet etmek istiyoruz!*”. Ardından Kürtçe vaaz verdiği için Silvan’dan Sivas’a sürülen bir imamın başından geçenler naklediliyor. Görüşmeciler arasındaki en yaşlı imam (Diyarbakır, I) davet edildiği bir köyde Kaymakam’la arasında geçen konuşmayı aktarıyor. Kaymakam soruyor: “*Kaç dil bilirsiniz imam efendi?*”: “*Arabî, Farsî ve Türkî tekellüm ederim, bir de bir dili daha konuşurum ama...*”. Kaymakam, birlikte geldiği valiye tercüme ediyor: “*Kürtçe yani*”. İmam Kaymakama “*bak ben demedim Kaymakam bey, sen söyledin*” diyor. İmam, bu hikâye ile Kürtçe’nin adını bile anmanın devlet nezdinde nasıl bir tabu olduğunu anlatmaya çalışıyor. Sonra, Kürtlerin Ermeni olduğunu ima eden “devlet söylemi”nden şikâyetçi oluyorlar. Yaşlı imam, rütbeli bir askerinin kendisine sünnetli olup olmadığını sorduğunu anlatıyor. “*Biz Ermeni miyiz?, Çanakkale’de biz de şehit vermedik mi?*” diye soruyor. “*Ermeni olmak bu kadar kötü bir şey mi?*” diye sorunca, “*Ermeniler bir azınlıktır, İstanbul’da yaşayan bir avuç insan... Onlar azınlık, ama biz burada Türkler gibi şehit olduk, bu toprağı birlikte koruduk. Biz de birinci sınıf vatandaşız*” cevabını alıyoruz. İslahiye’deki Kürt kökenli görüşmeci de (İslahiye, III) bu duyguyu teyit etmiştir:

...Bu bölgede nüfus oranı itibarıyla de birinci sırada olan Kürt kökenli insanlarımız içten içe Türkiye Devleti’nin ikinci sınıf muamelesi yaptıklarını fırsat bulurlarsa hissettirmişlerdir. Fırsat bulmadıysa boyun bükmüşlerdir. Biz bu millete bağlıyız demişlerdir. Ama fırsat bulduklarında, zayıf yakaladıkları anda... Ancak Güneydoğu ile mukayese edilirse buradaki insanlarımızın, Kürt kökenlileri de kastediyorum özellikle, çünkü muhalefet varsa oradan kaynaklanıyordur, Güneydoğudaki insanlarla mukayese edilemeyecek kadar ileri boyutta Cumhuriyete ve demokrasiye saygı duyduklarını da söylemek lâzım... Aslında bununla [*Kürt meselesiyle*] ilgili çıkan bir yazıya, o Kürt

kökenli insanlar daha da bir duyarlı bakarlar. Onların ilgisini çekiyor, neler oluyor diye. Farkında olmadan bakar. O için için onun ilgi alanına giriyor, o haber ilgisini çekiyor. Bu Irak hadiseleriyle ilgili haberlerin içerisinde Kürtleri ilgilendiren yazılar, buradaki Kürt kesimi daha da bir ilgilendiriyor. Mesela şu anda Türkmenlerle ilgili olup bitenler Türkiye’de birçok kesimi ilgilendiriyor, ama Kürt kesimi fazla etkilemiyor. Ama Kürtlerle ilgili bir haber olunca televizyonda, radyoda, gazetede, daha da ilgileniyor, dikkatlerini çekiyor. Neden? Etnik bir bağlılık hissi orada var. Bunu yok saymak mümkün değil. [Bunda] özel baskı, geçmişten gelen baskının tesiri var. Ama yine de insanların kendi köklerine bağlılığı yeter! Yani benim şahsî kanaatim, ama insanlar sonuçta yine kendini bir şey sayar. O da nedir? Bu da geçmişinden gelen, bin yıllardan gelen genetikleşmiş bir duygudur. Onu tam izah edemeyeceğim. Kendini Kürt hissediyorsa, ne kadar Türkleşmiş olursa olsun, Kürtlerle ilgili bu tip haberler onun ilgisini çeker. Ama zayıflamıştır, o ayrı bir şey.

Bu ifadeler etnik durumun ve etnikliğe dayalı tarihsel-toplumsal tecrübenin öznel bakış açısına nasıl yansiyebileceğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu tarihsel-toplumsal tecrübenin temelini, devletin Kürt kimliğini inkâr eden ve zorla-kültürleme yoluyla Kürtleri Türkleştirmeye çalışan siyasal yöneliminin oluşturduğuna kuşku yoktur. Silvanlı imam, “*basında, televizyonda bir haber çıkıyor; filan köyde şöyle şöyle olay olmuş diye. Biz o köyün hangisi olduğunu anlamak için telefona sarılıyoruz. Sonra anlıyoruz, ha şu köymüş...*” diyor. Devletin söz konusu siyasal tercihi doğrultusunda köylerin otantik adlarını değiştirmesinin yarattığı bu yabancılaşma, bölgede devlete karşı olumsuz tutumun temel kaynaklarından biridir. Köy adlarının değiştirilmesinden köylerin boşaltılmasına kadar yayılan bu tecrübelerden kalkarak, devleti “kendi devletleri” saymamaktadırlar. Diyarbakır’da görüştüğümüz entelektüel bir Kürdün, Kuzey Irak’ta oluşan yarı-bağımsız Kürt devletine karşı heyecanını gizlememesi ve oraya dönük ilgiyi izhar etmesi, bu tutumun sonucudur. Esasen, gözlemlerimizden yola çıkarak Kürtlerin meselesinin Türkiye Devleti ile ve bu devletin kendileri üzerindeki tasarruflarıyla ilişkili olduğu; genel olarak Kürtlerin devlet kavramıyla ve otoriteyle bir sorunları olmadığı söyleyebiliriz. Bu tutumu en yüksek sesle seslendiren siyasetçi Şerafettin Elçi’dir. Onun söylediklerinde de benzer vurguyu, daha güçlü bir biçimde sezebiliriz. Elçi, Neşe Düzel’le yaptığı röportajda³⁸,

Benim kanaatime göre [bağımsızlık] bir gizli özlem. Eğer her milletin kendi devleti varsa, bu Kürtlerin de özlemidir. Ama sen bir devlette sahip olman gerektiğine inandığın bütün şartlara sahipsen, bağımsız devlete de gerek yoktur. Bütün haklara sahip olmak ise federatif bir sistemde olabilir.

demektedir. Elçi’ye göre, “millet” ve “ırk” bir realitedir. Dolayısıyla “millet”i ve “ırk”ı esas alan siyasal örgütlenmeler de doğaldır ve milliyetçilik sayılmaz. Sadece “eşit insan hakları”na, “eşit vatandaşlık hakları”na istinad eden bir devlet yoktur³⁹:

38 Şerafettin Elçi: Türkiye’de İki Resmî Dil Olmalı”, *Radikal*, 14 Şubat 2005, s. 6.

39 aynı yer, s. 6.

Eğer bu anlayış... doğruysa, dünyada hiçbir devletin olmaması lâzım. Birilerinin devleti varken, neden birileri de bundan mahrum olsun? Neden devletinin olması, ona hak olmasın?.. [Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulursa] [e]ğer Kürt vatandaşlar bugünkü perişan durumunda ise, elbette yanı başında kendisinden olan bir devletin vatandaşı olmayı tercih eder. Orada kalkınmış, huzurlu bir Kürt devleti varsa katılanlar olabilir. Ama şu anki devlette mutluyduysa, devletin tüm imkânlarından eşit faydalanıyorsa ve hele bu devlet AB üyeliğine adaysa, Kürtler de bütün Avrupa'nın nimetlerinden yararlanma imkânına sahipse niye gitsin, orada kurulacak daha alt düzeyde ufak bir devletin vatandaşı olsun?

Irak'ta, Türkiye'de önerdiği Kürt-Türk federasyonu gibi bir Türkmen-Kürt federasyonu kurulması konusunda ne düşündüğü sorulduğunda,

Türkmenlerin federal yapı kurmalarının koşulu yok. Çünkü üzerinde çoğunluk oldukları ve "Buranın yönetimi bana ait olmalıdır" diyebilecekleri bir coğrafi alanları yok. Tarihî olarak hak iddia edebilecekleri bir bölgeleri yok. Türkmenler oranın ulusal bir azınlığıdır. Aslî kurucu unsur olamazlar.

diyor⁴⁰. Şerafettin Elçi, "azınlık" sayılmanın ne anlama geldiğini çok çarpıcı biçimde ifade etmektedir. En açık anlaşılma biçimiyle bu "aslî unsur" sayılmamak ya da kamuoyundaki genel ifadeyle "birinci sınıf yurttaş" olamamaktır. Bu açıklama biçimi, Türkiye'deki bütün etnik ve dinsel unsurların "azınlık" sayılmaktan neden kaçtıklarını da açıklamaktadır. Azınlık olmak, doğrudan doğruya "ikinci sınıf" sayılmak, belirli haklardan yoksun bırakılmak, "eksikli bir yurttaşlık" olarak anlaşılmalıdır. Oysa bütün unsurlar, kendilerini devletin kuruluşunda eşit katkı sunmuş, "eşit kurucu unsur" saymakta ve bu niteliğe zarar verebilecek her türlü statüyü reddetmektedir.

Devletin 1925'den beri çeşitli araçlarla toplumsal ve kültürel hayat üzerinde uyguladığı şiddet ve yörede yaşayan insanların büyük kısmının doğrudan veya dolaylı olarak bu şiddetten pay almış olması, Türk olmayan diğer etnik grupların aksine, Kürtlerin zihniyet dünyasında devlete karşı olumsuz bir algı yaratmıştır. Diğer etnik grupların hem güvenlik endişelerinden hem de "az" ve "dağınık" olmalarından kaynaklanan maduniyetlerine bağlı "çekinme" duygusundan ötürü, devlete karşı her ne konuda olursa olsun tavır almamalarına karşılık, Kürtlerin hem bu toprakların yerli halkı olmaları hem diğerlerine göre oldukça büyük bir nüfusa sahip olarak belli bir bölgede yoğunlaşmaları hem de merkezî devletle derin çatışma geçmişleri nedeniyle bütün diğer etnik gruplardan ve cemaatlerden farklı bir tavırları olduğu ve bu bakımdan istisna teşkil ettikleri görülmektedir.

SINIFSAI AYRIMCILIK DUYGUSU

Devletin veya devlet organlarının sınıfsal temelli bir ayrımcılık yaptıklarına ilişkin kanaat de mevcuttur. Keklikoluk köyünde konuştuğumuz Adana’da servis şoförlüğü yapan emekli kişi, bu ayrımcılığı eğitim-öğretim alanından örneklemiştir:

Hocam şehirler sınıf sınıf ayrılmış, köyler sınıf sınıf ayrılmış, ilçeler sınıf sınıf ayrılmış. Biz Adana’da yaşıyoruz. Kenar semtteki okulun eğitimi çok değişik, merkezdeki okulun sistemi daha değişik. Öbür tarafta, daha şehire yakın daha da değişik... Ha, köyün eğitimi daha değişik. Ben emekli olduktan sonra, servis yapıyorum. Bir okula servis yapıyorum. Taşıdığım okulun birinci sınıftaki çocukları şubat tatiline gelmeden yoldaki yazıları, levhaları, herşeyi rahatlıkla okuyor. Ama kendi oturduğum mahallenin çocukları, sezon bitiyor, okul bitiyor, ikinci sınıfa geçiyorlar, o çocuklar hiç okuma-yazma bilmiyorlar. Ha o çocuklar gerizekâli değiller yani, onlar özürü falan değiller yani. Aynı çocuklar yani. Sınıf sınıf ayrılmış işte yani. Şimdi şehrin orta göbeğinde, zenginlerin oturduğu yerde öğretmen çok. Öğretmenin dışında oradaki eğitim sistemi daha sıkı, daha iyi. Mahalledeki okulda, müdürü benim komşu olur, 14 tane öğretmenim bekliyor, 60 tane de öğretmen olan bir okulda, 14 tane daha bekliyor. Öbür tarafta da yedek öğretmen var. İşte bunun sorumlusu devlet de var, bizler de varız şimdi.

9) AVRUPA BİRLİĞİ: UMUTLAR VE KORKULAR

Avrupa Birliği’ne giden yolda ülkede yapılan reformlar, genel olarak olumlu bulunmakta, kimi zaman da bu doğrultu ilke olarak doğru bulunsa da, Batı’ya ilişkin stereotiplerin etkisiyle bundan kuşku duyulmaktadır. Ancak bu reformların devleti dönüştürdüğü ve bu dönüşümün “demokratikleşme” yönünde olduğuna ilişkin en ufak bir tereddüt yoktur. Bu dönüşümden umutlu olanlar arasında ağırlıklı olarak kentli tüccar orta sınıfın bulunması dikkat çekicidir.

Tokat’ta görüştüğümüz DYP’li tüccar, Avrupa Birliği yolunda atılan adımların bir tür “zorunluluk” olduğunu, ama yine de özellikle anadilde yayın ve eğitim hakkı türünden reformlar konusunda içinin çok da rahat olmadığını, zira bunların arkasında bir takım “kötü niyetlerin” olabileceğini anlatıyor (Tokat, I):

Ya şimdi TRT’deki [yayınlar] böyle değil mi? Ya böyle dayatmayla yapıyor, şimdi bu sindirmeden olmaz! Ya biz de zorluk çekiyoruz, “demokratiz” diyoruz şimdi, adamların niyetini biliyoruz ya, bu kötü niyetlerini bildiğimiz için, şimdi onlara bu hakların verilmesi çok izafi bir şey, yani tamam, olması gerekir, yani olması gereken bir şey, herkes bildiğini konuşacak muhakkak, ama şimdi bu Avrupa’nın da bizim pek iyiliğimizi istediğini söyleyemeyiz yani, zaten bizim haritalarımız belli. bundan yirmi yıl, otuz yıl sonra ülkenin durumu ne olacak? Belki bölünmüş, parçalanmış [olacak], yani o amaçla yapıyor, onlar bize iyilik amacıyla dayatılmıyor. Neyin iyilik amacını yapıyor ki Avrupa olsun, Amerika olsun? Yani kurallar kimin için geçerli, bu belli değil.

Görüşmecimiz, anadile ilişkin hakların doğal olduğunu kabul etmekle birlikte, Türkiye’ye bunu dayatan gücün -Avrupa Birliği’nin- niyetinden emin değildir ve

buna bağılı olarak kuşku içindedir. Bu, biraz da içinden geldiği gelenekle -DYP'de il yöneticiliği yapmıştır- ilişkili bir kuşkudur.

Öte yandan, bu tür hakların tanınması halinde, diğer grupların da talepkâr olacağını, o halde de “bölünme”ye doğru gidilebileceğini düşünenler de vardır -bu görüşü dillendiren kişinin Gürcü asıllı oluşu dikkat çekicidir- (Perşembe, I):

Kürtlere verdiler televizyon hakkı, şimdi bu taraftan Lazlar çıkarsa ne yapacak? Burada isteyecek, diyecek ki Gürcüler, “biz televizyon hakkı istiyoruz, madem Türkiye’de yaşıyoruz, bu dili konuşanlar var, biz de istiyoruz” diyecek. Eğer madem bir bayrak altında çalışıyorsak, tek... Ben onları, ben iyi görmüyorum onu.

İzmir’deki orta sınıftan ve sosyal demokrat eğilimli beşinci görüşmeci, Avrupa Birliği’ne kuşkuyla bakanlar arasındadır. Ona göre Avrupa Birliği “demokratikleşme”yi sağlayacak bir güç değildir (İzmir, V):

Asla. Avrupa Birliği bize yem gözüyle bakar... Avrupa Birliği’nin yemiyiz biz, başka birşey değil. Adam pazar olarak bakacak bize, onlar bize demokratikleşme falan veremez, sunamaz, hediye edemez. Zaten ettiğini farz edelim, gökten zembille indiğini farz edelim, Atatürk’ün verdiği o devrimler ne kadar tuttu, ne kadar yerini buldu? Geri tepiyor işte. Hazır değilseniz, eğreti duruyor, düşüyor birgün.

İslahiye’deki CHP eğilimli, Atatürkçü görüşmecimizin (İslahiye, III) Türkiye’nin gerçek demokrasiye hazır olmadığı, karşı-devrim sürecinin devam ettiği yönündeki düşüncelerine karşın, Avrupa Birliği’ni bir “medeniyet projesi” olarak tanımlaması ve Türkiye’yi -zorla-bu sürece (demokrasi sürecine) sokacağı konusunda, hükümetin bu yöndeki iradesini onaylayan görüşleri ilginçtir:

...Avrupa Birliği’nin hedefinde atılan adımları bu anlamda destekliyorum ve alkışlıyorum, çünkü dışarıdan bir güç bize medeniyeti empoze etmezse, tepemize vura vura, bizim medeniyeti kendimiz[in] benimsemesini hayal görüyorum maalesef. Bir örnekle gene bunu desteklemek isterim: Çok yakın tarihte Kore[liler] ve Japonlar bir futbol kupası tertip ettiler. Oradaki insanlar da maça gitti. Detaya girmeyeceğim. İstanbul’da da biri Fenerbahçe[li], biri Galatasaraylı iki arkadaş, kahvede sözleşiyorlar, yarın beraber maça gidelim diye... Tabii tribünler ayrılıyor, niye ayrılıyor?.. Galatasaraylı beline bıçağını sokuyor, öbürü de döner bıçağını beline sokup gidiyor. Şimdi ikimiz de Kore’deki kupayı izledik aslında. Oradaki zevki, spor ahlâkını, insanların bu işe savaş için değil de, insanların aileleri ile birlikte pikniğe dönüştürdüklerini gördük. Gördük ama devrimsi hafta maça gittiğimizde bıçağı da biledik. Bunun için ben[im] dışarıdan empoze edilmedikçe medeniyeti yakalayacağımıza inancım yoktur. O anlamda Avrupa Birliği’ne alınamayacağımızı düşünüyorum, ama atılan adımları da destekliyorum.

Bugün “ulusalçı” denilen bir çizgiye yaklaşan CHP’nin ve Atatürkçü kamuoyunun taşradaki bir temsilcisi, Avrupa Birliği’ni Türkiye’yi uygarlığa taşıyacak, yani gerçek anlamda “Batılılaştıracak” bir proje olarak onaylamaktadır. Aynı

görüşmecinin demokratikleşme önünde temel engel olarak gördüğü eğitimsizlik ve “Aydınlanamama” sorunsalının olumsuz etkilerinin Avrupa Birliği’nin dayatması ile giderilebileceğine inandığına kuşku yoktur. Bu anlamda görüşmecinin Atatürkçülüğü bir “Batılılaşma girişimi” olarak yorumladığı ve Avrupa Birliği yolundaki adımları bu girişimin ileriye götürülmesi olarak gördüğü söylenebilir. Yani, bu düşüncenin merkezinde hakim olan “ulusal bağımsızlığın elden gittiği” ve Avrupa Birliği projesinin Türkiye üzerine bir komplo olduğu, bu komplo ile öncelikle “zinde güçlerin zayıflatılıp Türkiye’nin parçalanacağı” yolundaki genel düşünce eksenine taşra pratiğinin içinde yumuşamakta ve bir umuda dönüşebilmektedir. Zira aynı görüşmeci, Avrupa Birliği yolundaki adımların Türkiye’de Silahlı Kuvvetler’in ve kendi deyişle “kurumsallaşmış güçlerin” rejim üzerindeki etkisini zayıflatacağını düşünmemektedir:

Etkisini zayıflatmayacak... Etkisini gerçek işlevine dönüştürecek. Şimdi Silahlı Kuvvetler’in çok güçlü olmasının içeride bir anlamı yok. Dışarıya karşı, yani sınırlarımızı korumaya karşı çok güçlü olmalıdır. Kendi milletine karşı çok güçlü olmasının bir anlamı yok ki. Şu anda Silahlı Kuvvetler benim anlayışıma göre kendi milletine karşı çok güçlüdür. Dışarıda da ciddi bir durum olmadığı için, ne yapacağını bilmiyoruz. Ciddi bir sınav olmadı.

Görüşmeci, Türkiye “aydınlanması”nın önünde engel olduğunu düşündüğü yüzde yetmişlik çoğunluğun da, Avrupa Birliği yolunda “bilinçleneceğini”, “o yönde atılan adımları doğru bulacağını” ifade etmektedir:

Kesinlikle [bilinçlenme gelecek]. Bunun da örneği var. Ben bunu kendi günlük yaşantımda çok kullanıyorum. Almanya’da yirmi beş sene çalışmış, kesin dönüş yapmış. Geliyor. Beldede, köyde, yaşayacağı yerde yaptığı konut konuta benziyor. Çünkü orada görmüş, yaşamış. Onun yaptığı bizimkilere benzemiyor. Bakıyorsun, çocuk odası, yatak odası, yatak odası banyosu... Ama İslahiye’de hiçbir konut konuta benzemez. Bu işle ilgili bir çalışma yapalım, İslahiye’de diyelim on bin konut varsa, iki tane konuta benzeyen konut çıkmaz raporda. Yani insanların yaşayabileceği konut değildir bu, barınak anlamında. İşte dışarıdan gelen barınak değil, böyle bir bina yapar. Onun dışını da süsler mesela. İslahiye’de gezin, balkonlarda çiçek göremezsiniz. Yoktur... Onun için, o kurumlarımız da kurumlara benzer, kendi işlevine döner. Örnekleri olacak. İnsanlarımız doğruyu görür. Çünkü ben okumanın çok faydalı olduğunu kabul etmekle beraber, onu gezerek tanımlayamadığımız takdirde okuduğumuz şey hayal olmaktan öteye geçmiyor... Şimdi biz kitabı zaten okumamışız. Okumayınca da tribünden anlayamayız. Filmi de anlayamayız, gezme dersin o da yok! Karnını doyurup, onu sonra dışıyla atan, bunu sabahleyin de tekrarlayan...

Görüşmeci, insana güven duymakla birlikte, Türkiye’nin yapısının insanın kendini geliştirmesine imkân vermediğini, dolayısıyla olumlu dış etkilerin Türkiye insanının önüne olumlu örnekler koyacağını ve böylelikle tutum ve davranış değişikliklerinin meydana geleceğini düşünmektedir. Avrupa Birliği, bu açıdan “olumlu dış etki”

olarak kodlanmaktadır. Ordu'daki birinci görüşmecimiz de bu dönemde insan hakları alanında yapılan dönüşümlerin etkisini teyit etmiş ve olumluşturmuştur:

Bir kişi..., bir insan... hakkını arayamazsa ne yapar sizce? İşte yeni yeni bir şeyler yapılıyor. İşte en azından tüketici hakları var. Tüketici, malı alıp değiştirmeye geldiğinde, "git kardeşim bana ne ya", yapmıyorum işini" diyemiyorsun. Bir vatandaş geldiği zaman 15 günde yapmak zorundasın, işini halletmek zorundasın. Bu da doğal bir haktır yani, daha önceden yoktu. Bir vatandaş mal alıp gidiyor, 15-20 gün sonra geliyor, "ben bunu beğenmedim, bunu değiştireceksin" diyor. Ben bunu değiştiremem diyemiyorum. Bu hükümet zamanında çıkan kanunlar bunlar, eski tarihlerde başlamışlardır ama tam yapamamışlardı, ama bu hükümet zamanında çıktı.

Kezâ, Avrupa Birliği projesine ve bu yöndeki reformlara mesafeli duran, hatta yer yer bu gelişmeleri "vatan hainliği" ile özdeşleştiren bir tutum geliştiren MHP çizgisinde bile, ama muhtemelen bu çizginin merkezinde değil taşrasında, teyakkuza hali yerine görünür bir kayıtsızlık vardır. Zira bu tür "soyut sorunlar", siyasal eğilimi ne olursa olsun, taşradaki dar gelirli insanı pek fazla ilgilendirmemektedir; ayrıca burada "yasaklılığın" çözüm olmadığına dair bir bilinç sezilmektedir. Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Kemer köyündeki MHP eğilimli üçüncü görüşmeci (Kemer, III), Kürtçe eğitim hakkı ve PKK konusunda şunları söyledi:

Şimdi Türkiye'de bir yasaklarsın, üstüne ne kadar gidersen, o yasakları o kadar yapmaya çalışıyorlar. Bir Nevruz davasını sana söyleyeyim. Mesela bu ta evvelden gelen, işte o zamanda, ...Nevruz adında bir adam, o ileri gelen töreden, her sene bir kız kurban verirlermiş... Yani eski, teee Moğollar zamanından bu yana. Bunu yapıyormuş. Bu arada süregelen bir şey, halbuki Nevruz Türk bayramıymış... Ya geçen gün, bir memur yürüyüşünde PKK'lılar bayrak açtı. Memur hakkını savunuyor mesela, yani hocam beni konuşturuyor. Bunların yapışını biliyorsun... Şimdi adamlar memur, hakkını savunuyor değil mi? Kanunî hakları ne demişse, kendine onu kullanıyor. Hemen arasına böyle şeyler girdi, ortalığı karıştırdılar, polisle çatıştılar, falan. Yani... fırsat kolluyorlar. Şimdi Kürt- Türk, yani bunu ayırmak hiç benim şeyime gelmiyor. Ben... gerçekten söylüyorum şerefsizim. Türkiye'de mesela bu pislik yüzünden bizim 30 bin askerimiz öldü. Bunun yanısıra da 23-22-17 yaşında gençlerimiz öldü. Onlar da Türk. Kandırılmış yani, Kürt çocukları kandırılmış. Onlar da askerlik sırasında onlar da öldüler. Niye ölmüş? Bunların dedeleri zamanında bizle böyle beraber bu vatani kurmak için değil mi? Uğraşmışlar. Ama şimdi bu yabancı güçler, hocam kafamızı yıkıyor. Şimdi bir defa ikilik var ya, şöyle bir çevresine bakıyor ki zenginlerin yaşantısı, bir de düşünüyor, kendine bakıyor. Eee, bunlar yaşıyor, bu vatan bunlarmış, ben de böyle yaparım gibisinden... Fakirlik yüzünden. Ya adam geliyor, kandırıyor. Mesela PKK'ya Güneydoğu'da giden çocukların babalarının hiçbirinin tarafı yok. Yani taraf derken, PKK'ya gittiğinde Türk askerine kurşun sıksın dediğine ben inanmıyorum. Ben Kürtlerle çok çalıştım. [İskenderun] Demir-Çelik'te en az 4000 Mardinli vardı... Beraber çalıştık bunlarla. Bunlar da Şafi-Müslüman. Hiçbir tanesinden ben, "PKK'da çocuklarımız doğrusunu yapıyor" dediğini duymadım. Ama, adam kandırıyor çocukları, götürüyorlar...

Kezâ, Kurtpınarı'nın Karatepe mahallesinde, seçimlerde aktif olarak MHP'ye çalışmış olan görüşmeci de kültürel haklar konusunda olumlu konuşmaktadır, tıpkı Kemer köyündeki MHP eğilimli görüşmeci gibi... (Kurtpınarı, II):

Bana göre [bu hakları] versinler ağabey. Niye versinler? Eğer bu memlekette insan vatan hainliği yapmıyorsa, adamın günahını almayacaksın. Yani adamın kültürü, adamın yetişme tarzı, adam bu şekilde topluma ayak uyduruyorsa, yapsın. Ancak ben nerede karşı çıkarım: Bu devleti bölmeye kalktığı an. O zaman "dur" derim. Yoksa adam benim Yörük milletime, ona eğitim verecekse bana da eğitim versin... Hayır, şimdi ben Yörüğüm. Benim konuşmam böyle yani. Benim kabilemin konuşması budur... Yani bu şekilde, yani o zaman gitsin bana da eğitim versin, benim kabilemi de eğitsin. Adam gerçekten Kürt, o zaman adam konuşsun bana ne ya.

Sonuçta bu ifadelerden Kürtlere ve onların kültürlerini yaşamaları konusunda herhangi bir açık karşı çıkış veya aleni bir ayrımcılık sezilmemektedir. Aksine, farklı oldukları kabul edilmekle birlikte, "müslümanlık" ve "Türk vatandaşlığı" temelinde bir ortaklıktan dem vurulmakta, Kürtlerin gerçekte ayrılıkçı amaçlarla böyle bir kalkışmaya girişeceklerine ihtimal verilmeyerek, bu kalkışma bir başka ayrımcılığa ve ayrılığa (zenginlik-fakirlik ayrımına) ve dış güçlerin manipülasyonlarına bağlanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, bu milliyetçi kesimin bizim görüştüğümüz temsilcilerinde, açık bir reform karşıtlığı görülmemektedir.

Yaşadığımız dönemin, her şeye rağmen, yurттаşta bir umut ve rahatlama yaşattığını söylemek mümkündür. Ordu'da bu durum şöyle dile getirilmiştir (Ordu, II):

1950 seçimlerinden beri en huzurlu, en iyi ortam, en güzel ortam bu zamanda... Bundan iyisine rastlamadım, görmedim. Eski zamanda her şeyi gördük, yaşadık, ama Özal'ın zamanında ne oldu, işte Özal... memuru da hırsız yaptı, amiri de hırsız yaptı. "Götüren götürür, o benim memurum" dedi.

Avrupa Birliği sürecindeki gelişmelerin ve hükümetin bu yoldaki kararlılığının, hemen hemen bütün görüşmelerde genel olarak olumlu bir hava yaratmış olduğu ve iyimserliği beslediği gözlemlenmiştir (Gölovası, V):

İnşallah, inşallah, Tayyib'e güveniyorum. Hükümetimize güveniyorum. AB'ye girmemiz insanımızın yapısını, şeklini değiştirmez ama her yönüyle dünyaya uyum sağlar. Türkiye'de daha güzel bir yaşam olacağına eminim. En azından kapılar açıılır, çalışmak isteyen vatandaş gider istediği yerde çalışır. Cahil adam için değil, işi olan adam için AB her yönüyle iyi. (Gölovası, VI): Tok oldun mu, kimse kimseyle kavga etmez, onun bunun malına göz dukmez, çalmaz.

Avrupa Birliği yolunda atılan adımların ülkeyi "bölücü" bir etki yaratacağına dair kuşku karşılarında Gölovalı balıkçılar da kesin bir dille reformlar lehinde görüş bildirmişlerdir (Gölovası, V):

[Bölmez] Mümkün değil! Şimdi demokrasi diyoruz bak, insan hakkı diyoruz, özgürlük diyoruz. Bunlar zaten kapsam içinde kalır. Adam konuşabilir ya. Adam hristiyan olmuş. Konuşsun ya. Adamın yaşam biçimi o. Ben değiştiremem ki onu. Adam müslüman elhamdulillah. Ona o zaman “sen niye müslümansın ya” derim. Arapça konuşur, Kürtçe konuşur, Hintçe konuşur, Almanca konuşur, konuşsun bırak. Ama benim öz dilim var: Türkçe... Keşke ben dillerin hepsini bilsem! İmkânım olsa da Kürtçe dersane açsak. O da insana hizmet. ABD’de yok mu? Eyaletlerde yok mu? Nerede yok ki? Var! Ben burada bir tek şeye karşıyım: Üniversitelerde şeye [türbana] karşıyım.

Balıkçının türbana karşı olma nedeni ilginçtir. Ona göre kapanmak, kimliğini gizlemektir. Kişi açık olmalıdır, çünkü kişinin tanınması gerekir: *“Kimliksiz insan tehlikelidir”*.

Ancak, Avrupa Birliği yolundaki siyasal ve ekonomik gelişmeler karşısında, hâlâ “biz adam olmayız”cı tutum alanların varlığını saptamak da mümkündür. Örneğin Kurtpınarı’ndaki ikinci görüşmeci (Kurtpınarı, II), Avrupa Birliği sürecindeki gelişmelerin Türkiye’de bir “düzeltme” sağlayacağı konusunda kuşkuludur:

Mümkün değil ağabey. Mümkün değil. Türkiye’nin 1970’lerde nüfusu 30 milyon civarıydı. Türkiye bugünkü nüfusunu kaldıracak güce sahip değil. Bir defa Türkiye[nin] ekonomiyi düzeltmesi lâzım. İnsanlarını şeffaflaşması lâzım. yolsuzlukları kaldırması lâzım. Yolsuzluk yapanları, nasıl Uzanları kısıp aldılarsa, hepsini almaları lâzım. Tansu Çillerlerin, Mesut Yılmazların hepsini alması lâzım. Benim Petrol Ofisi’nin doğal gazı var. benim petrolümü, gazımı dışarıdan bir firmadan aldılar, peşkeş çektiler... Kalktı bunlar devlet içinde devlet olmuşlar. Adamlara peşkeş çektiler. Bu devlet kalkar da ekonomiyi düzeltir mi?

Avrupa Birliği’ne girişi mümkün görmeyen bu kişinin kafasındaki Avrupa Birliği imgesi ve onun Türkiye’de yaratacağı sonuçlar konusundaki düşünceleri ise oldukça olumlu görünmektedir (Kurtpınarı, II):

Yani Türkiye’de bir defa şey yok, nasıl söyleyeyim, kanun boşlukları var. Bugün Avrupa kriterleri ne diyor, şunları şunları kabul edeceksin, öyle geleceksin diyor. Bizimkiler ... çıkardığı zaman, “olmaz kardeşim” diyor. Avrupa’nın dediğini yaptığı zaman, onun elindeki alınacak. Onun başındaki taç incek aşağıya. O zaman burada herkes hakkını aramaya gidecek. Ama Avrupa’nın dediğini yapmamak için direniyor. Niye direniyor?...

Diyarbakırlı ehl-i tarikat görüşmeci (Diyarbakır, III), kendisinin herkese hoşgörülle baktığını, herkesin dilediği gibi giyinmek, sakal bırakmak vs. hakkı bulunduğunu, çünkü laik bir ülkede yaşadığımızı, ama buna karşın hâlâ türban yasaklarının devam etmesini anlayamadığını ve bu şartlar altında bizim Avrupa Birliği’ne girmemizin hayal olduğunu söylemiştir.

Avrupa Birliği projesine inanmayan bir başka görüş de Tokat’taki ikinci görüşmecimiz tarafından dile getirilmiştir. Ona göre halkın Avrupa Birliği’nden tek beklentisi

ekonomiktir. İnsan hakları gibi konular bu bakımdan halkın nezdinde tamamen “hikâye”den ibarettir.

Daha önceki seçimlerde MHP’ye çalıştığını gizlemeyen bu görüşmecinin, Avrupa Birliği’nin “düzeltici etkisi”ne ilişkin umudu açıkça görülmektedir. İlginç olan, aynı kişinin Avrupa’nın veya genel olarak Batı’nın iktisadî hegemonyasından çıkmamız gerektiğini, “bağımsızlaşmamız” gerektiğini de söylemesidir. İktisaden güçlü olmazsak, bizim Avrupa Birliği’ne girmemizin mümkün olmadığını söyleyen de aynı kişidir. Sanki Avrupa Birliği, bu aşamada iktisadî bir birlik, iktisadî bir bütünleşme projesi olarak değil de siyasal alanda etkileri olacak ve ülkeyi siyaseten “doğru bir yola” sokacak bir birlik gibi algılanmakta, Birliğin bu yoldaki baskıları da bu açıdan olumlanmaktadır.

10) NASIL BİR DEVLET?

Mevcut devlet yapısıyla ilgili şikâyetleri olanlar, nasıl bir devlet tahayyül ettikleri sorulduğunda, bir tür “demokratik devlet” tarif etmektedir. Islahiye’deki üçüncü görüşmecimiz (Islahiye, III), “demokratik devlet”le “ceberut devlet”in birbirinden ayrılması gerektiğini, ama “demokratik devlet”te de zor kullanımının en az ceberut devlet kadar bulunduğunu, fakat bu zor kullanımının “hukukîliği”ni vurgulamaktadır:

...Demokratik devlet ile ceberut devleti birbirinden ayırmamız gerekir. Ama devlet, demokratik devlette de var. Hem de yaptırımları da çok güçlüdür. Suç işlemiş mesela, suç işleyene ne yapalım? Ya, bir kere yaptı mı, olmaz. Suç işleyen cezasını çekecek, ama demokratik devletin koyduğu kurallar[a göre] o cezayı alan bile, “ya bana haksızlık etti” demeyecek. Yani suç işledim. Cezamı çekiyorum. Ama bizde öyle değil ki, şu anda dışarıda olanların bir kısmı[nın] içeride olması gerekir... İşte dışarıda olmasının, içeride olmasının dışında, onun için kuralsızlığı kabul etmem, ama demokratik devlet ifadesi, hatta demokratik cumhuriyet idealimiz, ama o ideal hemen bugün yazalım-çizelim, bu böyle olsun dersek olmaz. Yürütemeyiz.

Kurtçınarı’ndaki ikinci görüşmeci, zihnindeki ideal devlet fikrini şu şekilde dile getirmektedir (Kurtçınarı, II):

Bana göre devlet nedir?.. Ben de TC vatandaşım, bugün rektör de TC vatandaşı, bilmem ne de Türkiye vatandaşı. Çünkü burada önemli olan TC vatandaşı olarak hepimiz aynı olmalıyız. Burada Lazıyla, Türküyle, Kürtüyle, Yörüğüyle, Çerkesiyle bir vatandaş, bir ülke olmalıdır. Bir ülke demek, tek bayrak altında yaşayan, dini, dili, ırkı ne olursa olsun, birlikte yaşayan halk demek!

Önceki seçimlerde aktif olarak MHP’ye çalışmış olan bu görüşmecinin, vatandaşlara eşit mesafede ve bütün etnik ve dini ayrımları -reddetmeden- kucaklayan bir devlet tasavvuru geliştirmiş olması, sıradan yurttaşın, taşrada temsilcisi olduğu merkezin siyasal angajmanlarıyla ne derecede farklı bir düşünce dünyası içine girmiş olduğu

hakkında fikir vermektedir. Bu bizi, merkezin taşradaki izdüşümlerinin bir tür “kopya” biçiminde gelişmediği konusunda uyarmaktadır.

İzmir’de görüştüğümüz ve İç Güvenlik Harekâtı’nda Güneydoğuda jandarma komando asteğmeni olarak görev yapmış beyaz yakalıların “özgürlüklerin ilerletilmesi” konusunda, yerleşik değerler açısından ne dereceye kadar “uç” noktaya geldiklerini görmek ise, oldukça öğreticidir. Sıcak çatışmayı yaşamış eğitimli kişilerin, çatışmanın getirdiği travmaları aştıktan sonra, kendilerini çatışmaya sevk eden zihniyet dünyasını soğukkanlı bir biçimde sorgulayabildikleri görülmektedir.

[Çok ajitatif birşey söyleyeceğim. “Türkiye’de Diyarbakır merkezli bir Kürt devleti kurulmalıdır” biçiminde bir fikri, düşünce özgürlüğü açısından birileri söyleyebilmeli mi?:]
(İzmir, II): Evet, fikir olarak söyleyebilmeli. Ama devletin bekasını sekteye uğratacak [biçimde] fiilî eyleme geçtiği takdirde, burada dur denilmeli. *[Düşüncesini biraz daha ileri götürüyor]* Bence kurulmaması için de bir sebep yok yani. Yani bunu insanlar söylerken, bir de şuna bakmak lâzım, yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti orada ne yapmış? Tamamen sahipsiz bir toplum var. Ve bu insanlar, kim arkalarına geçip giderse o yönde gidiyorlar. dolayısıyla “bu adam neden [bunu] söylüyor”una bakmak lâzım. Söylemine değil de, neden bunu söyleme gereği duydu?

Sonuç

- 1) Devletle yurttaş arasında kurulan ilişkinin, yurttaş üzerindeki korku duygusuna yaslandığı ve bu duygunun özellikle kırsal bölgelerde yaygın olduğu gözlenmektedir. Yurttaş devletin kendisiyle karşı karşıya gelen aparatları karşısındaki güçsüzlüğünden hareketle, devletle ilişkisini bu temel duygu ve ona eşlik eden kaygılar üzerinden kurmakta ve kendisinin örgütlü gücüne inanmamaktadır. Yaşlı kuşakta bu duyguyu yaratan en önemli etken, Tek Parti Dönemi'dir. DP iktidarıyla birlikte bu korkunun yumuşadığı ve hayata geçirilen popülist uygulamalarla ortaya çıkan iktisadî rahatlamının DP'nin arkasındaki büyük gücü teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak DP iktidarının alaşağı edilişi, devlet karşısındaki korku duygusunu ikame etmiştir. Dolayısıyla, buna bağlı bir siyasal alan tanımı gelişmiştir. Bu tanıma göre, siyaset ve yönetim yurttaşın tamamen dışında, yurttaşın tümüyle edilgen olduğu bir alan olarak görülmüş ve siyasetle ilişki kliyental çıkarlar üzerinden kurulmuştur. Bu nedenle yurttaşın siyasal tercihleri, genellikle taban fiyatlarına, devlet kuruluşlarında iş bulma imkânlarına ve yurttaşın ayağına getirilen maddî hizmetlere bağlı olarak şekillenmiş; bunun ötesinde bir siyasallaşma gerçekleşmemiş ve bu nedenle yurttaşlar oy vererek iktidara getirdikleri siyasal örgütlere yönelik müdahaleler karşısında derhal yeniden boyun eğme davranışına geri dönmüştür.
- 2) Bu çerçevede devlet bir "aile reisi" olarak tanımlanmakta, yurttaşlar da onun "çocukları" gibi görülmektedir. Yurttaşların kafasında siyasal alan, tanımlanmamış ve belirsiz bir alandır. Dolayısıyla, devlet genellikle siyasal alanın dışında özerk ve egemen bir çerçeve olarak görülmekte, "aile reisliği" atfı da bu çerçeve ile ilintilenmektedir. Bu özerk devlet aparatının dışına alınan siyaset ise, bütünüyle kliyentalist bir ilişki alanı olarak tanımlanmakta ve genellikle "yalan", "dolandırıcılık", "hile", "çıkar", "yolsuzluk" gibi pejoratif kavramlarla birlikte anılmaktadır. Hatta bir yerde siyaset alanının bu pejoratif niteliklerinin "derin devlet" diye tanımlandığına da tanık olunmuştur. Bu algılama, siyaset alanıyla kurulan ilişkinin iş ve hizmet beklentisine indirgenmesini kolaylaştırmakta ve yurttaşlar her ne kadar siyaset alanının bu niteliklerinden şikâyet etseler de kendi işlerini görmek için bu niteliklerden yararlanmayı da ihmal etmemektedir.
- 3) Bu noktada, görüşme yapılan bütün kişiler kendi durduğu noktadan, kendi çıkar ve beklentileri doğrultusunda bir devlet tanımlamakta ve devletle yurttaş arasındaki mesafeyi bu belirlemektedir. Dolayısıyla, Türkiye halkına özgü türdeş bir devlet görüşü ve buna bağlı bir "kutsal devlet" kavramlaştırmasından

söz etmek mümkün görünmemektedir. Özellikle devletin toplumsal alandan hızla çekilmesi, “aile reisi” gibi görülen devletin aslı ödevini terk etmesi olarak anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak devletle kurulan güven bağı zayıflamaktadır. İnsanların devlet aygıtlarıyla doğrudan karşı karşıya kalarak zarar görmeleri, devletin hâkim algısının hızla aşınmasına hizmet etmektedir. Örneğin Eskişehir’de sendika değiştirdikleri için işten çıkarılan işçiler karşılarında jandarmayı görünce bir **kültür şoku** yaşamış ve adlî süreçlerde de zarar görünce bu şok kalıcı bir **güvensizlik algısına** dönüşmüştür. Onlar için devlet artık “sermayenin hizmetinde bir araç”tan başka birşey değildir. Kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan kesimlerde ise “türban karşısında ‘devlet’in tavrı” benzer bir güvensizlik duygusunu doğurmuştur. Özellikle Türkiye’nin yakın siyasal tarihinde kendilerini hep devletin yanında ve onun hizmetinde tanımlamış bu kesimler, bu sert muamele karşısında yine benzer bir kültür şoku yaşamaktadır. Buna bağlı olarak siyasal yollarla iktidara gelenlerin gerçek anlamda “muktedir” olamadıkları, “yönetemedikleri”, devletin içinde nihaî karar alma mekanizmalarının bulunduğu ve bunlar içinde en etkin rolü askerlerin oynadığı algısı yaygındır. Bu algıya bağlı olarak AB sürecindeki reformlara belirgin bir beklentinin oluştuğu izlenmektedir. Bu süreçte yakın bir süre içinde hayata geçirilen “anadilde yayın ve eğitim” düzenlemelerini de içeren kültürel haklar konusunda, taşranın MHP eğilimlilerinde bile bir “onay” ya da “kayıtsızlık” davranışının geliştiği, bu konudaki tek rezervin “siyasal haklar” konusunda dile getirildiği görülmüştür. “*Memleketi bölmedikten sonra isteyen istediği dili konuşsun!*”.

- 4) Farklı etnik gruplara mensup kişilerle yapılan görüşmeler, özellikle 19. ve 20. yüzyıl boyunca başka yerlerden Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmış olanların gözünde devletin “sığınılan siyasal bir koranak” olarak algılandığını ortaya çıkartmaktadır. Bilhassa anavatanlarını işgal edenler veya yeni kurulan ulus-devletler tarafından tehcire tâbi tutulanların, Osmanlı Devleti’ni veya Türkiye Cumhuriyeti’ni “kendilerine ait bir devlet” olarak kurguladıkları ve sığındıkları bu yeni yurttaki “sığındıkları bu devlet” karşısında asgarî taleplerle yaşamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin bugün bile “kültürel haklar” alanındaki taleplere ilişkin belirli bir çekince görülmektedir. Göç edenlerin yeni yurtla ilişkiyi daha çok “müslümanlık” üzerinden kurdukları gözlenmektedir. Onlara göre devlet de “müslümanların devleti”dir. Çeşitli etnik grupların birarada yaşadığı coğrafyalarda “kültürel haklar” alanındaki çekincenin başlıca nedeni olarak, “çevreden kopuş” ve “izole olma” korkusu görsterilmektedir. En fazla dışlanmış etnik grup olan Çingenele arasında ise “kültürel haklara” ilişkin talepler tamamen marjinaldir. (“*Devlet benim çocuğuma Çingenece değil, İngilizce öğretsin*”). Çingenelelerin temel kaygısı “adam yerine konulmak” ve “büyük topluma entegre olmak” biçiminde özetlenebilir. Bu nedenle bu grup için kültürel haklar entegrasyon bakımından yeni bir engel olarak görülmektedir. Bu

isteksizliğin altında “gönüllülük”ten çok “zorunluluk” yatmaktadır. (“Biz zaten burada zor tutunuyoruz, bir de bu taleplerle ortaya çıkarsak ben kendi toplumuma yönelecek baskıyı nasıl engelleyeceğim?”). Çingeneler arasında Türkiye devletine ilişkin temel duygulardan birisi de, başka yerlerde yaşadıkları dışlanmışlıkla karşılaştırıldığında burada daha çok kabul gördükleri, en azından “yurttaş” sayıldıkları algısına dayanmaktadır. (“Bizi askere alıyorlar, eğer devletle sorunumuz olsa çocuklarımızı askere davul-zurna ile gönderir miyiz?”). O yüzden devlete sahip çıkmaktadırlar. (“Biz devletsizliğin ne demek olduğunu biliyoruz, bizi kendi vatandaşı sayan devlete ihanet eder miyiz?”).

- 5) Bu belirlemeden hareketle, maddî koşul ve beklentilerin devlet algısını belirlediği söylenebilecektir. Ancak, özellikle kendisini “laik” olarak tanımlayan kesimlerin daha soyut bir devlet kavrayışından hareket ettikleri ve Cumhuriyet’in devlet çerçevesinin korunması gerekliliğinden bahisle, Türkiye’nin henüz demokrasiye hazır olmadığını düşündükleri ve buna bağlı olarak bu çerçeveyi koruyacak her türlü anti-demokratik müdahaleyi meşru karşıladıkları gözlenmiştir.
- 6) Bu kesim, demokratikleşmenin önündeki en önemli engel olarak “eğitim eksikliği”ni göstermektedir. Bu tespit, aynı zamanda kendilerini demokrasi için yeterince “eğitilmiş” saydıklarına da işaret etmektedir. “Eğitimsizlik”in çerçevesi ise “laiklik” ya da islami-geleneksel yaşam biçiminin dışına çıkmak ve hayata bu çerçevenin dışından bakmaktır. Dolayısıyla İslâmî-geleneksel eğilimlerin demokratik süreçler yoluyla siyasete, bu dolayım da yönetime taşınacağı, bu görüşün iktidara geldiği anda kendisini iktidara taşıyan demokratik süreçleri tahrip ederek “İslâmî bir rejim” kuracağı, bu rejimin ideolojik çerçevesi ve tanımladığı yaşam biçimi dışında kalanların da bu çerçeve içine yaşamaya zorlanacağı düşünülmektedir.
- 7) Devletin yurttaş yaratma projesinin ana unsurlarını ortaya koyacak bir ön-analizden bağımsız bir zihniyet analizi mümkün görünmemektedir. Zira zihniyet, tarihsel olarak yapılandırılmış bir anlamlandırma zeminedir. Burada, özellikle Cumhuriyet devri için devlet en önemli aktördür. Söz konusu zihniyet yapıları, devletle yurttaş arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Oluşmuş zihniyet yapılarında devletin sınırsız bir alana yayılmış olması, adetâ bütün sistemi temsil etmesi ve bütün sistemden sorumlu tutulması ise bu tarihsel etkileşimin önemli sonuçlarından biridir. Demokrasiyle birlikte hükümetin devletten ayrıştırılması, kapitalist sistemin işleyişinden kaynaklanan sorunlar konusunda hükümeti ve onu çıkararak siyasî partileri sorumlu tutma davranışını da beslemiş; devlet daha dokunulmaz bir alan olarak varlığını korumuştur. Rejimin korporatist yapılanmasının, siyasete sadece kliyentalizm ve rüşvet gibi meşru görülmeyen mekanizmaların kolayca işletilebildiği ve nispeten görünür olduğu “gündelik” işler ile belirli harcamalara dayanan “hizmetler” alanını bırakması, yurttaş doğrudan ilgilendiren bu alanlarda hükümetlerin ve siyasetin kolaylıkla

suçlanmasına ve kirlenmesine zemin hazırlamış; “devlet” kendisini bu alandan azade ederek siyasetçiye tanıdığı “küçük çıkarlar” alanı karşılığında, prestijini ve tahakküm gücünü korumuştur.

Özetle, bugüne kadar yapılan alan görüşmeleri sonucunda, devlet algısı bakımından bütün görüşmelerde ortaya çıkan temel duygular korku ve güvenlidir. Bunun dışında devletle kurulan ilişkinin büyük ölçüde kliyentalist karakterde olduğu, devletin “baba” niteliğinin tamamen “iş bulmak” ve “sosyal güvence” ile sınırlanmış olduğu gözlenmiştir. Devletin toplumsal alandan çekilme derecesine bağlı olarak devlete karşı güven ve “sevgi” duygusunun zayıfladığı, ancak buna karşılık devletsizlik durumunun kaosa özdeşleştirildiği, buna bağlı olarak “devletin bekası” yönündeki temel duygunun korunduğu izlenmektedir. Türkiye’de iktidar mekanizmasındaki askerî ağırlık tüm kesimlerce gözlenmekte ve hükümetlerin iş görmek bakımından vesayet altında oluşu tespit edilmektedir. CHP eğilimli ve Alevi görüşmecilerin büyük çoğunluğu, bu durumun gerekli olduğunu, zira ülkenin “irtica” tehdidi altında olduğunu düşünmektedir. Buna karşın, genel olarak bir liberalleşme eğiliminin doğduğu açıkça görülmektedir. Devletin yapıp-etmelerinde sığındığı özerklik durumu, bu çerçevede daha görünür hale gelmiştir. Özetle, özellikle iletişim olanaklarının artışı, devlete ilişkin eski algıların gözlenmesini zorlaştırmakta ve bütün çeşitliliğe karşın ortak fikirlerin yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

Seçkinler dünyasında ise Türkiye’de devletin mahiyetine ilişkin tartışmaların hemen hemen iki ana eksende yürütüldüğünü tespit etmek mümkündür. Bu eksenlerden birincisi, Türkiye’de “devlet geleneği”nin doğuya özgü ceberut devlete bağlanabileceğine dair oryantalist görüştür. İkincisi, Türklerde devletin, hiç bir toplumda ve devirde eşi benzeri görülmemiş bir özgüllüğün tezahürü olan, aşağı yukarı Hegel’in “iyi devlet”ine benzeyen olumlu bir oluşum olduğunu savunan milliyetçi tezdır. İkisinin de ortaklığı, “Türlere” yahut “doğuya” özgü bir tipolojiden yola çıkarak, devletin genel tarihsel evriminden bir sapmayı yahut bir bambaşkalığı vurgulamalarıdır. Bu iki görüş de tarih dışı olarak nitelendirilebilir. Türkiye devleti için bugün söylenebilecek en berrak şey, onun modern devletin teşekkül şartlarının Ortadoğulu-Balkanlı bir varyantını oluşturduğu ve üzerinde yükseldiği siyasaltoplumsal yapıyı besleyip, bu yapıyı her türlü değişmeye karşı temel direnç kaynağı haline getirerek mensup olduğu varyantın geçirdiği evrime direnen bir “arkaikliği” temsil ettiğidir. İşte bu “arkaikliğin” ve birçok şeye gecikmişliğin yarattığı kendine özgü şartlardan söz edilebilir. Ancak bu şartlar bu toprakların yahut “doğu”nun yahut “Türlük”ün özsel bir üretimini değil, bizzat siyasal seçkinlerin sadece kendisinin “siyaset” diyebileceği yapay bir ortamın içinde yeşertip, toplumsal ajanlarını bizzat yarattığı bir çerçeveyi işaret eder. Bu bir sarmaldır; varlığını bu sarmalın asla ilerlemeyen, sadece ilerlemekte olduğu izlenimi veren fasit dairesi içindeki güvenli ortama borçlu olup, kendisini

tarihsel akışın ve dinamiğin dışında saymak ve tutmak durumunda olan siyasal seçkinler, bu fasit daire ile dışardaki dünya ve içerdeki toplumsal dinamik arasındaki ilişkinin dayattığı zorunlulukları aşmak için bir “hilkat garibesi” yaratmak zorunda kalmıştır.

Bu arkaikliği besleyen en önemli etken, sürekli olarak iç ve dış tehdit algısından beslenen ve buna göre örgütlenen bir devlet ve devletin bu yapısına sıkı sıkıya sahip çıkarak her türlü yumuşamaya ve demokratikleşmeye direnen “çelik çekirdek”tir. Bu durum, devlete militer ve korporatist bir yapının hakim olmasını ve bu militer ve korporatist yapının devletin özü haline gelmesini kolaylaştırmış ve ardı ardına gelen darbeler bu yapıyı sıkılaştırmıştır. Böylesi bir militer-korporatist devlet yapısında, elbette devletin hem koruyucusu hem simgesi hem de “bizzat kendisi” (hatta “varlık nedeni”) ordu olacaktır. Kemalist yazarlar bunu kabul ederler. Örneğin Orhan Bursalı şöyle diyor: “Esas olarak devleti temsil eden kurum Türk Silahlı Kuvvetleri’dir”⁴¹. Süleyman Demirel bu tespiti, “derin devlet ordudur” diyerek teyit etmiştir. Dolayısıyla “reel politikanın” karar vericisi ve uygulayıcısı ordu olacaktır. Yine Bursalı’ya göre “saf demokrasiyi istemenin ve saf demokratik ilkeleri savunmanın akademik bir tutum olduğu, reel politika ile fazla bir anlamı/ilgisi olmadığı, daha doğrusu politik bir tutum olmadığı, iyice ortaya çıkmıştır”⁴².

Buradaki çelişik durum gözden kaçmayacaktır. Devletin bizzat kendisi olup bunu her vesile ile ihsas ettiren, hatta “demokrasi içinde” ortaya çıkan raydan çıkmalara karşı “müdahil önlemler” almaktan çekinmeyen ve bunu kendi iç hizmet yasasına dayandırabilen ordunun bu konumunu meşrulaştıran çevreler, örneğin ordunun Güneydoğu’da yaptığı bazı askerî olmayan hizmet faaliyetleri nedeniyle onun “devlet boşluğu”nu da doldurduğunu söylemektedirler. 1997’de bu bölgelere götürülen gazetecilere, bazı komutanların “devlet nerede” diye haykırabildikleri bile görülmüştür. Ama buradaki açık çarpıtma gözden kaçmamıştır. Örneğin Etyen Mahçupyan “...kendi tercihi ve seçimiyle bazı konuları ‘büyük siyaset’ olarak tanımlayıp tekeli altına aldıkça, ordunun kendi dışında bir devletten söz etmeye hakkı kalmaz. Ülkenin ‘millî’ politikalarını kendisine ayıran bir kurumun bayındırlık yetkililerine çağrıda bulunmalarının ciddiyeti olamaz” demektedir⁴³. Ancak açıktır ki, bütün hayatî alanları işgal eden bu kurumsal ve zihinsel yapı, siyasete sadece iş bulmak, iş yaratmak ve iş yürütmek türünden kliyental ilişkilerin hakim olduğu bir alanı bırakmış ve bu alanın niteliği, haliyle siyasetin “kirli birşey” gibi algılanmasını kolaylaştırmıştır.

41 *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1997, s. 4.

42 *aynı yer*, s. 4.

43 E. Mahçupyan, “Devlet Nerede?”, *Radikal*, 4 Aralık 1997, s. 7.

Ek I: Görüşme Yerleri ve Görüşmecilerin Özellikleri

İL	İLÇE	KÖY	KİŞİ	Öz ta- nımlama	C	Meslek	Yaş	Siyasi Eğilim
Adana	Ceyhan	Çevretepe	I	Arnavut	E	Çiftçi	45	-
			II	“	E	Çiftçi	40	-
			III	“	E	Çiftçi	44-45	-
			IV	“	E	Çiftçi	50	-
Adana	Ceyhan	Gölovası	I	-	E	Çiftçi	35	-
			II	-	E	Çiftçi	55	-
			III	-	E	Çiftçi	45	-
			IV	-	E	Çiftçi	65	-
			V	-	E	Balıkçı	50	-
			VI	-	E	Balıkçı	30	-
Adana	Ceyhan	Kurtpınarı	I	Muhacir	E	Memur	32	-
			II	Yörük	E	Zabıta	35	MHP
			III	Muhacir	E	Memur	35	-
	Ceyhan	Turunçlu	I	Giritli	E	Çiftçi	71	-
			II	“	E	Em.Öğr.	55	-
			III	“	E	Çiftçi	70	-
			IV	“	E	Çiftçi	40	-
			V	“	E	Çiftçi	45	-
Afyon	Emirdağ	Hisarköy	I	Muhacir	E	Çiftçi	70	Nurcu
			I	Muhacir	E	Çiftçi	72	-
			I	-	E	Ser. meslek	42	“dede”
Amasya	Gümüş hacıköy	-	I	-	E	Mühendis	55	CHP
Bursa	Merkez		I	Muhacir	E	Emekli	75	-
			II	Muhacir	E	Emekli	85	-

İL	İLÇE	KÖY	KİŞİ	Öz ta- nımlama	C	Meslek	Yaş	Siyasi Eğilim	
Diyarbakır	Merkez	-	I	Kürt	E	İmam	65	DEHAP	
			II	“	E	İmam	55	“	
			III	-	E	Em.İşçi	63	Rufaî	
Edirne	Merkez	-	I	-	K	Memur	50	CHP	
			II	-	E	Gazeteci	60	-	
			III	Çingene	E	Ser.meslek	35	-	
Eskişehir	Merkez	-	I	-	E	İşçi	30	EMEP	
			II	-	E	İşçi	35	-	
			III	-	E	İşçi	30	-	
			IV	-	E	İşçi	50	-	
Gaziantep	Islahiye	-	I	Yörük	E	Tüccar	50	?	
			II	Kürt	E	Emekli	50-55	Sol	
			III	Kürt	E	Em.Asker	50-60	CHP	
İzmir	Merkez	-	I	-	E	Beyaz Yaka	30	Sos.Dem.	
			II	-	E	Beyaz Yaka	30	“	
			III	-	E	Beyaz Yaka	30	“	
			IV	-	E	Öğrenci	20	-	
			V	-	K	Avukat	45	Sos.Dem.	
K.Maraş	Göksun	K.Oluk	I	Alevi- Kürt	E	Muhtar/ şoför	47	CHP	
			II	“	E	Emekli50	“		
			III	“	E	Emekli55	“		
Kayseri	Sarız	Doğankonak	I	Dadaş	E	Çiftçi	70	-	
	Sarız	Karakoyunlu	I	Çerkes	E	Çiftçi	43	?	
	Sarız	Kemer	I	Afşar	E	Çiftçi	47	MHP	
				II	Afşar	K	Ev K.	85	?
				III	Afşar	E	Çiftçi	56	MHP
	Sarız	Yörükler	I	Yörük	E	Göçer	35	-	
			II	“	E	Göçer	28-30	-	

İL	İLÇE	KÖY	KİŞİ	Öz ta- nımlama	C	Meslek	Yaş	Siyasi Eğilim
Nevşehir	Ürgüp	-	I	-	E	Em.Terzi	75	-
			II	-	E	Emekli	73	-
Ordu	Merkez	-	I	-	E	Serbest	M.	65
			II	-	E	İnşaat usta	50	-
			III	-	E	Serbest M.	45	CHP
			IV	-	E	Öğretmen	45	Sol
			V	-	E	Serbest M.	27	CHP
	Perşembe	-	I	Gürcü	E	Emekli	50	-
Tokat	Merkez	-	I	Sünni	E	Tüccar	60	DYP
			II	Alevi	E	Tüccar	50	CHP
Samsun	Bafra	-	I	-	E	Tüccar	50	AKP

Ek II: Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
GONGO	<i>Government organized NGO's</i> (Hükümetin örgütlediği NGO'lar)
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
IMF	<i>International Money Fund</i> (Uluslararası Para Fonu)
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NGO	<i>Non-Governmental Organizations</i> (Hükümet-dışı Örgütler)
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

Kaynaklar

- AHMAD, F. (1984), *İttihat ve Terakki, 1908-1914* (çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- EKİNCİ, Adnan (2005), "Ben Belediye Zabıtalارına Hiç Kızmadım ki!", *Radikal*, 8 Şubat 2005, s. 4.
- ELÇİ, Şerafettin (2005), "Röportaj: Türkiye'de İki Resmi Dil Olmalı", *Radikal*, 14 Şubat 2005, s. 6.
- ERKİLET, H. Emîr Erkilet (1939), "Türk-Alman Münâsebetleri", *Son Posta*, 30.4.1939.
- IGGERS, Georg G. (1988), *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to Present* (revised 2nd ed.), Wesleyan University Press, Middletown, Conn.
- KARPAT, Kemal (1967), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul.
- NEUMANN, Christoph K. (1999), "Devletin Adı Yok -Bir Amblemin Okunması", *Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı).
- MAHÇUPYAN, Etyen (1997), "Devlet Nerede?", *Radikal*, 4 Aralık 1997, s. 7.
- MEINECKE, G. (1962), *Weltbürgertum und Nationalstaat in Werke*, Münih.
- OĞUZOĞLU, Yusuf Oğuzoğlu (2000), *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- ORBAY, Rauf (2003), *Siyasî Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- ORTAYLI, İ. (1983), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÖZBUDUN, Sibel (baskıda), "Why I Became an Erect-Ear: The Rise of Clientalism in Regressing Rural Turkey" (yakında *Dialectical Anthropology* dergisinde yayımlanacak makale).
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz (1993), *Türk-Alman İlişkileri, 1923-1945*, Ankara: Genelkurmay Yayınları.
- RAMSAUR, E. E, Jr. (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (çev. N. Ülken), İstanbul: Sander Yayınları.
- RANKE, Leopold von (1873-90), "Das Politische Gespräch" in *Samtliche Werke*, Leipzig, cilt IL/L.
- ROOS, Jr., L. L. ve N. P. ROOS (1971), *Managers of Modernization: Organizations and Elites in Turkey, 1950-1969*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- SEECKT, Hans von (1929), *Gedanken eines Soldaten*. Berlin: Verlag für Kulturpolitik.
- STIRLING, Paul (1965), *Turkish Village*. Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- TANİLLİ, Server (1976), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul.
- TURGUT, Hulûsi (der.) (2005), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- UNBEHAUN, Horst (1994), *Klientalismus und politische Partizipation in der ländlichen Türkei: Der Kreis Datça (1923-1992)*, Hamburg, Deutsches Orient- Institut.
- ÜNDER, Hasan (1999), "Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, 192, Aralık 1999.
- (2001), "Kemalizmdeki Spartan Öğeler", *Tarih ve Toplum*, 206, Şubat 2001.

Yazar Hakkında

SUAVİ AYDIN

1962 yılında Ankara’da doğdu. 1986 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden mezun oldu. Aynı alanda Yüksek lisans yaptıktan sonra doktorasını Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü’nde tamamladı. Halen aynı bölümde öğretim üyesidir.

Etnisite, milliyetçilik, devlet sorunsalı, etnotarih, yerel tarih ve yerleşim tarihi alanlarında çalışmaktadır. Halen *Toplum ve Bilim*, *Tarih ve Toplum* ve *Kebikeç* dergilerinin yayın kurulunda yer alan yazarın çok sayıda makalesinin yanı sıra, yayımlanmış çalışmaları arasında *Modernleşme ve Milliyetçilik* (1993), *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”* (1998), *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet* (2000 –Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal ile birlikte), *Antropoloji Sözlüğü* (2003 –Kudret Emiroğlu ile birlikte), *Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara* (2005 – Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ve E. Deniz Özsoy ile birlikte) bulunmaktadır.

“Amacımız Devletin Bekası” Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar

Önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmeyi beceremiyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnen devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor?

Bu sorular TESEV’de bir dizi çalışmanın tetikleyicisi oldu... Laiklik, dindarlık, milliyetçilik, aile, devlet, hak gibi kavramlar etrafında yürütülen bu çalışmalarda Türkiye toplumunun zihniyet yapısı, kendisini ve çevresini algılama biçimi, dayandığı referanslar ve bu referansların ima ettiği değer sistemi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Zihniyet değişiminin nasıl çalıştığı, ne tür kırımlar yarattığı, bu kırımların ürettiği çelişkilerin nasıl rasyonalize edildiğini anlamak istedik

Suavi Aydın’ın çalışması bu dizinin ikinci kitabı. Kitap, ya yüceltilerek kutsallaştırılan ya da her tür melanetin kaynağı olarak gösterilerek şeytanileştirilen devlet algımızın, onun anlamını ve yapısını gerçekten kavramamızın önünde engel olduğunu gösteriyor. Yurttaşların korktukları “ceberut” devlete bir taraftan da çıkar ilişkileriyle bağlandığını savunan Aydın, otoriter zihniyetin salt devlete değil, topluma da derinlemesine sirayet ettiğini ustalıkla gözler önüne seriyor. Aydın’ın kitabı Türkiye’deki devlet tartışmalarını soyutluktan kurtaracak, demokratik dönüşümün önünü açacak çok önemli bir katkıyı ifade ediyor.